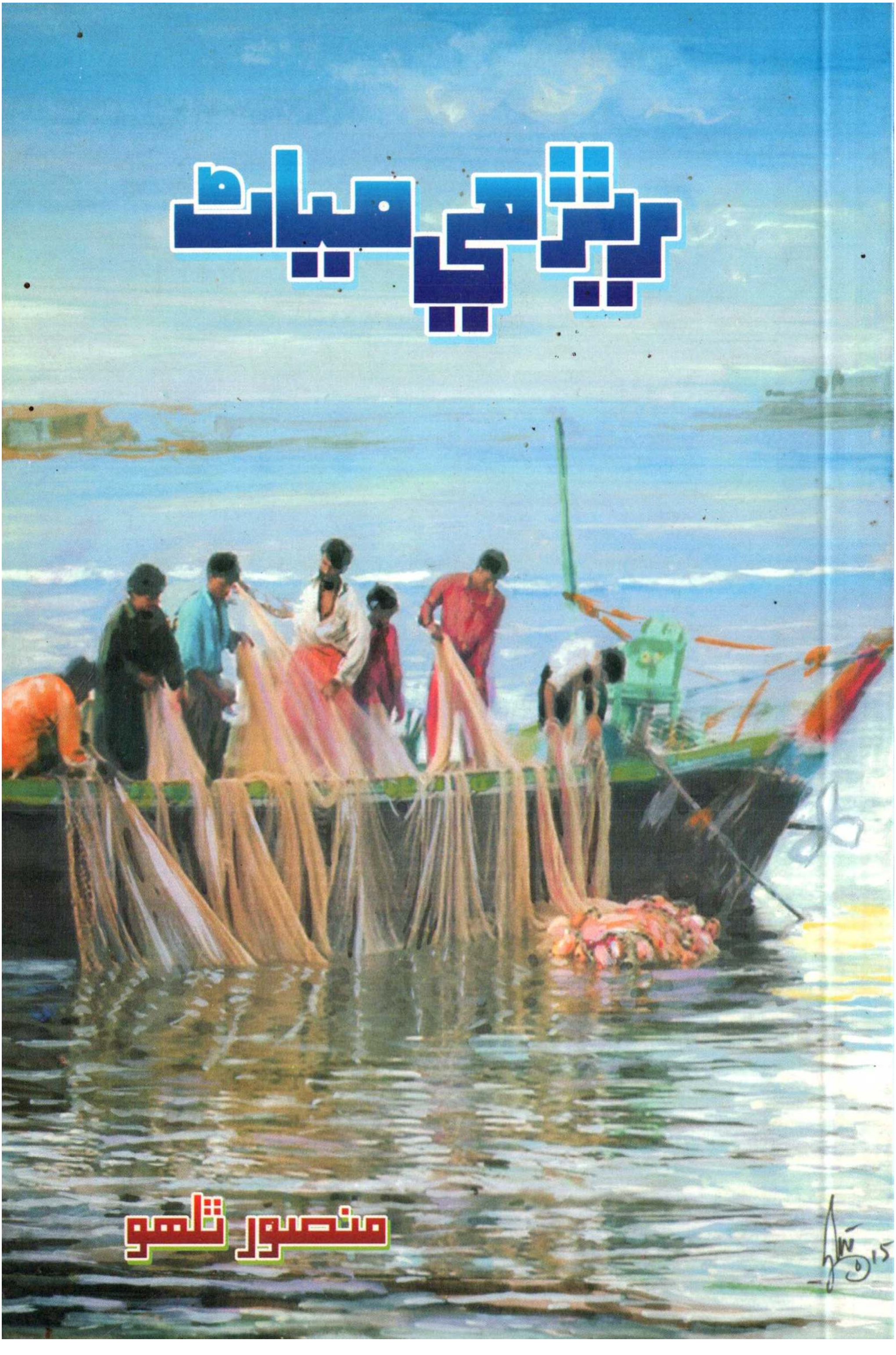
ٻيڙهي مياڻ
منصور ٿلهو

ريڙهي مِياڻ

(ناول)

منصور تلهو

سيئي حق ۽ واسطا محفوظ آهن.

ڪتاب جو نالو:	ريڙهي مِياڻ (ناول)
لکيڪ:	منصور ٿلهو.
ڇاپو پهريون:	آڪٽوبر 2011ع
ڇاپو ٻيو:	اپريل 2015ع
ڇپائيندڙ:	سنڌ ساحل ڪارو ڇاڻ پبليڪيشن.
ڪمپوزنگ:	اشرف سولنگي ۽ محمد عمر ناريجو.
ٽائيٽل:	عبدالفتاح هاليپوٽو.
ڇپيندڙ:	پارس پرنٽنگ ايجنسي حيدرچوڪ. حيدرآباد (0300-3014195)
تعداد:	.1000
قيمت:	.300
رابطي لاءِ:	0306-3946830

Rehri Marian
Novel

Writer:	Mansoor Thalho.
Title:	Fatah Halepoto
First Edition:	October 2011
Second Edition :	April 2015.
Quantity:	One thousand.
Composed by:	M. Umar Narejo.
Printing by:	Paras printing agency Hyder Chowk Hyderabad.
Published by:	Sindh Sahil Kharo Chhan Publication.

فهرست

نمبر	مضمون	صفحو
01	باب پهريون	35
02	باب ٻيو	61
03	باب ٽيون	90
04	باب چوٿون	120
05	باب پنجون	141
06	باب ڇهون	155
07	باب ستون	182

ارپنا.........

نن‍ڍڙي ڀيڻ شيرا گون گون

(Sheira Gon Gon)

شيرا جي چهري تي سدائين ماڪ جهڙي معصوم مرڪ پکڙيل هوندي هئي. ٽوري ٽوري ڳالهه تي ٽهڪڙو ڏيندي، سنڌودرياءَ جي ڇولين وانگر بي پرواهَ، مستيءَ ۾ هلندي هئي. شيرا پوارتوريڪو(PUERTO RECO) جي شهر آر روجو(AR Rojo) ۾ سيٽمبر 1983ع ۾ ڄائي، 13 جنوري 2014ع آمريڪا ۾ وفات ڪيائين.

September 1,1983-
enero 13. 2014

هڪ ڏينهن چيائين.....!
ادا............زندگي ٿوري آهي............
دل ۾ چوندي آهيان ....
ڪلي وٽ ۽ ڪلائي وٽ، پاڻ کي ريجهائي وٺ
پوءِ گهڙي ملي يا نہ ملي
اندر ۾ ڏک هوندي بہ
آئون ٽهڪ ڪيئن ڏيان ٿي..........!؟
سا.......... مون کي خبر نا هي...........!؟
شايد...... زندگي ٿورڙي آهي....

ٻئي ڏينهن رات جو خبر پئي تہ شيرا اسپتال ۾ داخل آهي، اُن وقت دوست ڊارون ٽريادو (Darwin Triado) سان گڏجي اسپتال ويس، شيرا جون اکيون بند هيون، سندس مُنهن تي مُسڪراهٽ پکڙيل هئي.ان گهڙيءَ ايئن محسوس ٿيو، ڄڻ شيرا ٽهڪ ڏيڻ واري آهي. پرنہ...شيرا ٽهڪ نہ ڏنا. هاڻي هن جا ٽهڪ سانت ۾ ڪنهن فضائن ۾، ڪنهن هوائن ۾ ٻڌان ٿو.

منصور ٿلهو

Dedicated To........

Little Sister Sheira Gon Gon

Sheira smiled as the dew glittered in the morning. Her Laughter was as Spontaneous and free as the waves of Sindhu and always full of vigour.

Sheira was born in September, 1983 in AR Rojo, Puerto Rico and died on January 13,2014 in US.

One day she said life is indeed very short. "Sometime I say in my heart. happiness and freedom should prevail human spirit. Let yourself be happy let others be happy and let life be an inspiration before we are no more".

How could I Laugh despite all these odds and pain. I simply don't know, may be life is too short for regrets and grievances.

And the next day, I came to know that she was admitted in hospital. I went to see her with my friend Darwin Triado. Though her eyes were closed, but a deep, fascinating smile dominated her face.

I felt like sheira would stand up and smile as before, but now her little laughter could only be heard in the air.

Mansoor Thalho **7th April 2015**

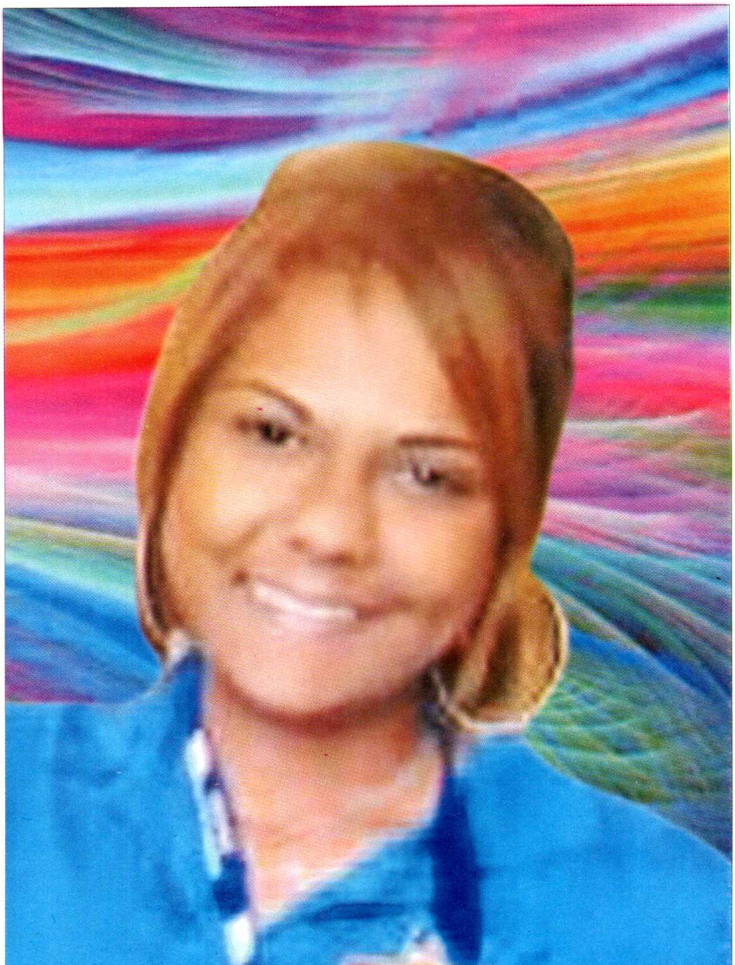

ٻه اکر

هَڊسن درياءَ (HUDSON RIVER) جي ڪناري سان هلندو، ڏکڻ، گهاٽن وڻن جي اُنهن چوٽين کي ڏٺم. جيڪي هوا تي لُڏي رهيون هيون. درياءَ ۾ اُنهن وڻن جو عڪس ڏاڍو سهڻو لڳي رهيو هو. ڪُجهه وکون ڪٽي اڳتي هليس ته درياءَ جي ڪناري سان ٻيڙين کي بيٺل ڏٺم ته منهنجا خيال ريڙهي مياڻ جي تڙ ڏانهن هليا ويا. اکين اڳيان ريڙهي مياڻ جي ڳوٺ جو نظارو اچي ويو. ريڙهي مياڻ جي ڳوٺ ۾ ننڍڙا وڏڙا سترنهن (17) تڙ (ٻيڙين جي بيهڻ واري جاءِ کي تڙ چئبو آهي) آهن.

تڙن تي جڏهن گهاتو مڇيءَ جو شڪار ڪري اٿين ٿا ته ناڪئن جا ميلا لڳي ويندا آهن. اهو سوچيندي منهنجي ذهن ۾ ريڙهي مياڻ جا تڙ، گهاتن، خلاصين ۽ ٻيڙائتن جا تصور ۽ انهن جون درد ڀريون ڪهاڻيون سوچن ۾ سِرجڻ لڳيون. جڏهن گهاتو پنهنجا ٻيڙا ، هوڙا تڙ ڪان هڪلي سمنڊ طرف مڇين جي شڪار لاءِ نڪرندا آهن ته اُن مهل تڙ وارو ماحول ڏڪارو ٿي ويندو آهي. هر ڪو اُداس نگاهن سان گهاتن کي ڏسندو آهي،ٻيڙائتن ۽ گهاتن جي تڙ ڇڏڻ سان انهن جي مائرن، ڀينرون ۽ ونين کي اندر ۾ هزارين وَڏِ پئجي ويندا آهن. پوءِ وسوسا ، اُلڪا ۽ اُدما اُنهن جي مَنِ ۾ درياءَ جي ڪُن وانگر وراڪا ڏيندا آهن. اُهي مائرون ، ڀينرون ۽ ونيون اُلڪن ۽ اُدمن سان گڏ ، تن جا ساهه ، آسن ۽ اُميدن جي ڏور ۾ اٽڪيا بيٺا هوندا آهن. سي گهڙيون وڏيون ڀيڙاءَ واريون هونديون آهن.

جيئن لطيف سرڪار سُر سامونديءَ ۾ فرمايو آهي.

”نہ سي ٽڙ هوڙاڪ، نہ وايون وڻجارن جون!
سرتيون ساموبدين جا، اڄ پڻ چڪيم چاڪ،
مارينم فراق، پاڙيچون پرين جا.

جيستائين پيڙائتا شڪار گهوري واپس ورندا ناهن، تيسين اُهي مائرون، ڀينرون ۽ ونيون پنهنجي من ۾ اُميدن جا ڏيئا ٻاريندڙيون رهنديون آهن. تن جي ساهہ جون تندون درياءَ جي ڏڪن ۽ سمنڊ جي لهرن سان اٽڪيل هونديون آهن. اُنهن جي سينن ۾ پلجندڙ دردن جي پيڙاءُ کي ڀيو ڪير ڄاڻي ڪونہ سگهندو آهي. ڪاش جيڪر ڪو وڃي پيڙائتن جي مائرن، ڀينرن ۽ ونين کان پڇي ڏسي.....! اُن منظر کي ياد ڪندي شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو بيت ياد اچي ويو.

ڪالهہ ڪلاچيءَ وٺا، گهاتو ... ... هور،
مادر ملاحن جا ويني سهان سور،
مون کي ڪري ملور، اونهين وٺا اوهري.

آئون جڏهن پيڙين کي ڏسان ٿو تہ سنڌ جي ساموندي پٽيءَ جا خيال رڃ (ڄار) وانگر وجود کي وڪوڙي وڃن ٿا. جيئن رڃ ۾ مڇي ڦاسي پوڻ کانپوءِ ڦٽڪندي، لُڇندي ۽ تڙپندي آهي، تيئن آئون پڻ لُڇڻ ۽ ڦٽڪڻ لڳس. ريڙهي مياڻ ڳوٺ جي هڪ شيءِ ياد اچڻ لڳي. ريڙهي مياڻ جا ٽڙ، انهن ٽڙن تي ڪڄ (ننڍي مڇي) جا ڍير، گند (سنهي مڇي) جا ڪوڙ ريڙهي مياڻ جون گهٽيون، ريڙهي مياڻ جي مختلف پاڙن ۾ عورتن جا هوٽل، خاص طور مائي فاطمي (فاطمہ) جي هوٽل پاهران پٽ تي ويهي ڊاڪٽر جليل ڪٽي ۽ ريڙهي مياڻ

جي نوجوان محمد حسن جنهن کي ريڙهيءَ مياڻ وارا ماڻهو ”گهچ“ سڏيندا آهن. اسان گڏجي چانهه پيتي هئي پوءِ مائي فاطمي اچي اسان سان گڏ ويٺي ۽ پنهنجي زندگيءَ جي ڪجهه واقعن جي بابت ٻڌايو هو.

”ٻيڙائتن جون عورتون پنهنجن پيارن گهاتن جي ياد ۾ هڪ هڪ پل اُنهن جي انتظار ۾ ڪيئن گذاريندي يون آهن...!!

انهن جي وڇوڙي ۾ سڄي حياتيءَ پيون وهه جا ڍُڪَ پرينديون رهنديون آهن.“

هڊسن درياءَ جي ڪناري سان گهاتن وٽن جي ساون پنن مان هوا گذرندي جڻ سُرَ آلاپڻ لڳي هئي. اِئين ئي لڳو جڻ ريڙهيءَ مياڻ جا فنڪار گهاتن جي وڇوڙي جا درد ڀريا گيت ڳائي رهيا هجن. مونکي ريڙهيءَ مياڻ جا فنڪار اِبوِ وادو، رزاق راهي ۽ ٻيا فنڪار جن سان ريڙهي مياڻ جي ٽڙ تي گهاريل محفلون، گهاتن، خلاصين ۽ ٻيڙائتن سان ڪيل روح رهاڻيون ياد اچي ويون پوءِ ڪيئي پهر ٻيٺو رهيس.

گهاتن ۽ ٻيڙائتن جي زندگي ڏاڍي ڏک ڀري هوندي آهي، سي ڪئين پنهنجا ٻيڙا ڪاهي ٽڙ کي ڇڏي، پنهنجي پيارن کي ڇڏي، درياءَ جي ڏڏڪن جو رُخ ڪندا آهن ۽ سمنڊ جي تيز لهرن جو مڙسيءَ سان مقابلو ڪندا آهن.

گهاتو سمنڊ ۾ رَڇ (ڄار) کي پوکي ڪيئي راتيون ۽ ڏينهن اتي ترسي اوجاڳا ڪري، شڪار گهوري جڏهن ٽڙ تي موٽي ايندا آهن ته ميلا مچي ويندا آهن، انهن جي عزيزن، دوستن، سڄڻن، ونين، مائرن ۽ ڀينرن جي چهرن تي نئين

زندگي جا آثار گلن وانگر ٽڙي پوندا آهن، جيڪي ٿورو اڳي پنهنجن پيارن ٻيڙائٽن ۽ گهاٽن جي انتظار ۾ جهريل هيا.

"چمڪيون چوڏار، ڏجون ڏاريچن جون،
ماءُ! ساموندي آئيا، سهسين ڪري سينگار،
انين جي پچار، ڪالهونڪر ڪانگ ڪري."

(سُرساموندي)

پرڏيهه ۾ ڏيهه وارن جون يادون پيڙائي وجهن ٿيون. وطن جون هوائون، سڄڻن، سنگتين جون يادگيريون ۽ انهن سان گهاريل قربائتيون گهڙيون، روح رهاٽيون اندر ڪي اُڌما ڏياري ، ماري ۽ رلائي وجهنديون آهن. عزيزن قريبن ، رفيقن جون تصويرون سيئي فلم جيان اکين اڳيان ڦرنديون رهنديون آهن. ان وقت ائين محسوس ڪندو آهيان، جڻ آرَيءَ سان ڪوئي منهنجي وجود کي وڍي، ڪپي ۽ ڪوري، اڌو اڌ ڪري رهيو آهي. ڪيئي پهر ڪناري تي ڦٽڪندڙ مڇي وانگر ڦٿڪندو لڇندو رهندو آهيان.

ڪڏهن خيالن جي ڪُن ۾ ائين ڦاسي پوندو آهيان، جڻ سمنڊ جي وير ۾ ڀڳل ٻيڙيءَ جو تختو هجان ۽ بي وس لهرن جي آڌار تي ڪنهن گهڙيءَ ڪهڙي طرف ته ڪڏهن ڪهڙي ڪنڊ ڏانهن لڙندو ٿو وتان، پوءِ اُميد جي آس تي ساهه کڻي سوچيندو آهيان.

"اُهو وقت ڪڏهن ايندو جو وطن وري ويندس، سڄڻن جا ماڳ ۽ مياڻيون ڏسندس، درياءَ جون ڪاريون، ڇڄ ڇاڙون ۽ سنڌوءَ جون قربائتيون ڪنڌيون ۽ ڪنارا ڏسندس.

سياڻن سچ چيو آهي، ديس ۽ پرديس ۾ وڏو فرق آهي. پرديس ۾ نه ڪو عزيز، نه ئي عزيزائپ، نه ڪي مانجهين وارا منڙا

ٻول ٻولڻ وارو، نہ ئي ٻانهن ٻيلي، نہ ڪو اوڪي ۾ سڏ ڏيڻ ۽ ٻڌڻ وارو، نہ ئي وري سڏ پنڌ هلڻ وارو. پر مان گڏرندڙ ماڻهو ٻہ اِئين لڳندا آهن، جڻ اسان جي وچ ۾ سوين ميلن جو مفاصلو هجي ۽ اُهي درياءَ جي ٻئي ڪنڌيءَ تي رهندا هجن.

گس ۽ واٽ تي هلندڙ ماڻهو هڪبئي کان اوپرا، اڻ واقف ۽ اڻ ڏٺل اُهي هڪبئي جي پاسن کان هوا جي جهوٽن وانگر گذري ٿي ويا. ان وقت ماڻهو کي اڪيلائپ جو احساس وڻ ويڙهيءَ وانگر ورائي وڃي ٿو. ديس وارن جي آس ۽ تانگهہ ۾ ساهہ اٽڪيو، اُڌما ڪائيندو آهي. اُن وقت يادن جو سيون جسم ۾ چُڀندي محسوس ڪندو آهيان اُنهن سُئين جو درد اُهو ڄاڻي جنهن جي وجود ۾ لڳنديون آهن.

هت ساهہ ڪڏي اِيئنءَ ڀائيندو آهيان، جڻ ٻويان پساهہ هجن ۽ ساهہ نڪرڻ وارو هجي جڏهن اهو خوف اندر کي وڪوڙي ويندو آهي تہ وجود مان اُپ ڏاريندڙ دانهن نڪري ويندي آهي...”هتڙي ساهہ نہ نڪري. هتي جيئري ڪوئي ڪنهن جو ڪونهي ، هت ڪو ڪنهن جو ڪانڌي ڪونهي...... اتي دل اُڌما ڏئي اِئينءَ تنواريندي آهي، جيئن لطيف فرمايو آهي تہ

”واجهائي وطن کي، آئون جي هت مُياس،
گور منهنجي، سومرا! ڪج پنوهارن پاس،
ڏج ڏاڏاڻي ڏيهہ جي، منجهان ولڙين واس،
مُيائي جياس، جي وڃي مڙهہ مليرڏي .
(سُر مارئي)

”الا! ائين مَ هوءِ، جئن آن مران بند ۾،
جسو زنجيرن ۾، راتو ڏينهان روءِ،
پهرين وڃان لوءِ، مَر پڃنم ڏينهڙا .
(سُر مارئي)

هڊسن درياءَ منجهه هڪ ٻيڙي وڃي رهي هئي، اُنهيءَ ۾ ويٺلن ماڻهن کي چتائي ڏسان ٿو. مونکي ناڪئا ۽ خلاصي ڏسڻ ۾ ڪو نه آيا. خيال کي جهٽڪو ڏئي اُن ٻيڙيءَ کي ڏٺم ته نوجوان ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ٺهڪ ڏيندا، خوشيءَ مان هڪٻئي سان ڪيچل ڪندا ، گيت ڳائيندا وڃن پيا.... اُها ٻيڙي گهڙيءَ کان پوءِ اکين کان اوجهل ٿي ويئي من ڪوماڻجي ويو. تنهن وقت سانجهيءَ مهل ٿي چڪي هئي.هڊسن درياءَ جي ڪناري سان وڻن کي ڏسڻ لڳس مون کي پکين جا آواز ٻڌڻ ۾ ڪونه آيا، نه وري وڻڻ جي ٽارين ۾ پکين جو ڪو آکيرو ڏسڻ ۾ آيو.

ريڙهيءَ مياڻ بابت من ۾ ڳالهيون اوريندي، هڪ ڳالهه ياد اچي وئي ته سلمونڊي ماڻهن جي لهجي ۾ استعمال ٿيندڙ ڪجهه لفظ اسپيني ٻولي ۾ موجود آهن.

آئون هڪ ڏينهن مئنيجر ماريا موريل (Maria Morial)، جي آفيس ۾ داخل ٿيس ته ٺهڪڻن وارو ماحول لڳو پيو هيو. ماريا موريل جي زبان اسپيني (Spanish Language) هئي. هن جي آفيس ۾اسپني ڇوڪريون، اَميليا (Amelia)، جزيل (Giselle)، سارا (Sara)، شيرا (Sheira)، ملينيا (Milena)، ڪارمين(Carmen)، ڪيشلا (Keishla)، تريسا(Teresa) ڪُليڪا،(Culeyka) ۽ تمارا (Tamara) ويٺيون هيون. پوءِ آفيس ۾ راحيلامائيڪل، (Reheela Micheal) روبِن(Robyin) آيون.

مئنيجر ماريا موريل (Maria Morial) پاسي واري ڪرسيءَ ڏانهن مون کي ويهڻ جو اشارو ڪيو.

ماريا____مهرباني

”گراسيا“...... (اسپيني ٻوليءَ گِراسيا لفظ جي معنيٰ آهي مهرباني).
ماريا موريل جو(Grasia)”گراسيا“ لفظ ٻڌندي، مونکي سامونڊي پٽيءَ ۾ ”گراسيا“ جَتَن جو پاڙو (اوڙڪَ) ياد اچي ويو. پوءِ آئون سيني جيَ ڳالهہ ٻولهہ ڌيان سان ٻڌي رهيو هوس، سيئي پاڻ ۾ اسپيني ڳالهائي رهيون هيون. پر ڪيترائي لفظ سنڌي ٻوليءَ، وارا تي ڳالهايائون. اُنهن لفظن منهنجي ذهن کي جهنجهوڙي ڇڏيو. ڇو تہ انهن جو اُچار هوبهوسنڌي ٻوليءَ جي لفظن جهڙو هو. ۽ معنيٰ بہ ساڳي ظاهر ڪري رهيا هئا.
مثلاً. سنڌي ٻولي جو لفظ ”تو“
اسپيني ٻوليءَ جو لفظ ”TU“
سنڌي ٻوليءَ جو لفظ ”سپاٽو“ معنيٰ (پيرجي جُتي)
اسپيني ٻوليءَ جو لفظ ”سپاتو“ (Zapato)
اسپيني ٻوليءَ ۾ ”ز“ (Z) جو اُچار ”س“ (S) ڪڍيو ويندو آهي.
پوارِتو رِيڪو (Puerto Reco) جا ماڻهو چمپل کي ”چنڪليتا“ (Chancleta) ۽ سپاتو (Zapato) چوندا آهن.
سنڌي ٻوليءَ جو لفظ ”پئسو“ معنيٰ رقم
اسپيني ٻوليءَ جو لفظ (Peso) پئسو معنيٰ رقم
ڏنو وڃي تو تہ حروف تهجي جي حوالي سان متين لفظن جي شڪل متيل ضرور آهي، پَر اُچارَ معنيٰ ۽ مطلب ساڳيا آهن.
ڪجهہ لفظ اهڙا آهن. جيڪي منهنجي ذهن ۾ درياءَ جي ڪُن وانگر ڦرندا رهيا. منهنجو خيال ريڙهي مياڻ جي ماڙهن (ماڻهن) ڏانهن هليو ويو. ڇو تہ اسپيني ڇوڪريون پنهنجي

ڳالهه ٻولهه ۾ جيڪي سنڌي لفظ استعمال ڪنديون رهيون اهي لفظ "لاڙي لهجي" ۾ خاص ڪري ريڙهي مياڻ جا ماڻهو (ماڙ) استعمال ڪندا آهن. ريڙهي مياڻ جي ماڻهن جو گفتگو ڪرڻ جوانداز بلڪل نرالو آهي. هن ڳوٺ جي هڪ خاص ڳالهه اها آهي تہ "ريڙهي مياڻ" جي هر پاڙي جي ماڙهن(ماڻهن) جو سنڌي زبان جو لهجو ٿورو الڳ آهي. اهو لهجو هر ماڻهو سمجهي نہ سگهندو، جيڪو ماڻهو ريڙهي مياڻ جو رهاڪو هوندو، اهوئي ڄاڻندو آهي تہ هي "ماڙ" (ماڻهو) ريڙهي مياڻ جي ڪهڙي پاڙي جو آهي. ريڙهي مياڻ جي ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي جو رنگ ڍنگ بہ نرالو آهي. اهي پنهنجي عام ڳالهه ٻولهه، ڪرت ۽ وهنوار ۾ "چو"، "چا"، "چالاءِ"، "ڪهڙو"،"ڪنهن جي لاءِ" لفظ استعمال ڪونہ ڪندا آهن. پر مٿين لفظن جي جاءِ تي "ڪي"، "ڪِ"، "ڪِجا"، "ڪُجاڙو"۽ "ڪِجاڙو" وارا لفظ استعمال ڪندا آهن.

"مون" ۽ "منهنجو" لفظن جي جاءِ تي "مِي" جو لفظ ڪتب آڻيندا آهن. ريڙهي مياڻ جي ماڻهن جو ساموندي پٽين سان گهڻو تعلق آهي، هنن جو ڌنڌو "گهاتن" وارو آهي. هي ماڻهو سمنڊ سان سِڪ رکندا آهن ۽ سمنڊ تي ساهه ڏيندا آهن. جيئن تہ سنڌ جي ساموندي پٽيءَ جو گهڻو حصولاڙ (ٺٽو ضلعو) ۾ اچي ٿو. اُتي ماڻهن جو لهجو بنهه سادو ۽ مانيٺو آهي. لاڙ جي شهري ماڻهن ۽ ساموندي پٽيءَ ۾ رهندڙ ماڻهن جي لهجي ۾ فرق آهي.

ريڙهي مياڻ جا ماڻهو ڪہ، ڪو، ڪي، تون، مي، وارا لفظ عام طور استعمال ڪندا آهن. اُهي ساڳيا سنڌي زبان وارا لفظ اسپيني ٻوليءَ ۾ پڻ استعمال ڪيا وڃن ٿا.

مثال طور: توکي ڪِ هاج ڪپي...؟ (توکي ڇا گُهرجي)
اسپيني جملو. ڪہ تون ڪيرس (Que Tu Quieres) توکي ڇا گُهرجي
ڇوڪري ڪِ ڪار پئي ڪرين...؟ ڇوڪري ڪهڙو ڪم پئي ڪرين...؟
ناڪئي ۾ ڪِ هاج پئي..؟ ناڪئي ۾ ڪهڙو ڪم پيو.
”لِي! توزيبوءَ وٺ ڪو وئين“..؟ (مائي! تون زيبوءَ وٺ ڇو وئين..؟)
”لِي! ڪُجا گهنڻ آئي آهين“ مطلب تہ (مائي ڇا وٺڻ آئي آهين)..؟
انڊونيشيائي ٻوليءَ ۾ ”لِي“ جي معنيٰ ”ڇوڪري“

”لِي“ جو لفظ ريڙهيءَ مياڻ جي ملڪاڻي پاڙي جا ماڻهو استعمال ڪندا هئا.

هينئرريڙهيءَ مياڻ جي سيني پاڙن ۾ ”لِي“ (مائي) جو لفظ استعمال ٿئي ٿو.

سنڌي ٻوليءَ ۾ لفظ ”مائي“ جيڪو عام عورت ۽ ماءُ جي لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي.

اسپيني ٻوليءَ ۾ خاص طور تي ماءُ (Mother) جي لاءِ ڪتب آندو ويندو آهي. مثال: جو ڪِيرو اِي مِي مائي. (Yo Qiuero a mi maï) هن جملي جي معنيٰ آهي، آئون پنهنجي ماءُ سان پيار ڪريان ٿي/ ٿو.
جڏهن تہ اسپيني ٻوليءَ ۾ ڪَ، ڪِ، تو، مائي انهن لفظن جا اُچار هوبهو ريڙهي مياڻ جي ماڻهن جي لهجي جهڙو آهي.
مثال:
ڪ پاسا (Que Pasa) ..... ڇا مسئلو آهي؟
ڪِي پاسو (Que Paso)..........ڇا مسئلو هيو؟
ڪِ تو ڊي سيس (Que Tu Dices)...... ڇا تو چيو؟
ڪِي تو پيئن ساس (Que Tu Pinsas) ڇا تون پي رهيو آهين؟

ڪِي تو ڪوميس (Que Tu Comes) ڇا تون کائي رهيو آهين؟
اسپيني جملو1. مِي ڪا تيرا ايس گراندا (Me Cartera Es Granda)...منهنجي وڏي بيگ آهي.
2. ايستا ايس مِي ڪارو(Esta Es Mi Carro) هيءَ منهنجي ڪار آهي.
ريڙهي مياڻ جا ماڻهو ”مِي“ جو لفظ هن طرح سان جملن ۾ استعمال ڪندا آهن.
مِي کي ڏي.........(مون کي ڏي)
هوڙو مِي جو آهي.....(هوڙو منهنجو آهي)

انسانن وانگر ٻولين جو بہ پاڻ ۾قديم رشتورهيو آهي. جيئن تہ ڪو ماڻهوڪٽي دنيا جي ڪهڙي بہ حصي يا خطي سان تعلق رکندڙ هجي، پر ان جون ڪجهہ عادتون، خصلتون، رنگ ڍنگ، اُٿڻ ويهڻ جو انداز، کلڻ ۽ روئڻ، اشارا ۽ مهاندن جي بيهڪ، ٻي خطي جي ماڻهن سان ٺهڪندڙ ۽ ملندڙ جُلندڙ هونديون آهن. اهڙيءَ طرح سان دنيا جي مختلف حصن يا خطن ۾ هزارين ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون. انهن ٻولين جا ڪجهہ آواز ۽ اکرن جي اُچارڻ وارا پد هوبهوهڪجهڙا هوندا آهن، ڪي لفظ ساڳي معنيٰ ڪيندا آهن ۽ ڪجهہ لفظ جن جو آوازن وارورڌم ساڳيو، پر معنيٰ ۽ مطلب مٽيل هوندا آهن. حروف تهجي جي حوالي سان لفظن جي بيهڪ، جوڙجڪ ۽ شڪل ۾ مٽيل هوندا آهن.

مثال طور: سنڌي زبان جو لفظ ”ساپا“ جنهن جي معنيٰ ”جِيت“ آهي. هي جيت زهريلو ٿيندوآهي، هن جو قد ٻن انچن کان ڇهن انچن تائين ٿيندو آهي. ”ساپا“ جيت جون ٽنگون ڊگهيون ٿينديون آهن. ساپا جي نالي سان ديهہ

شيخاڻي، تعلقو ٺٽو، ضلعو ٺٽو ۾ حيدرآباد کان ٺٽي ويندي رستي ۾ ”ساپا“ موري جو هنڌ آهي. چيو وڃي ٿو ته ڪنهن زماني ۾ هن جاءِ تي جيت (ساپا) هوندا هئا. ڪن روايتن موجب سانپا موريءَ وارو لفظ سپاهَ مان ورتل آهي.

انڊونيشيائي (Indonesia) ٻوليءَ ۾ ”ساپا“ (Sapa) جي معنيٰ ڪيڪان، دعا سلام ڪرڻ.

ملائيشائي (Malayisa) ٻوليءَ ۾ ”ساپا“ جي معنيٰ ڪير (Who) آهي.

لفظ لاري (Lari) سنڌي ٻوليءَ ۾ ”لاري“ جي معنيٰ گاڏي (بس) آهي.

انڊونيشيائي ٻوليءَ ۾ ”لاري“ جي معنيٰ آهي ڊوڙڻ، ڊُڪڻ، ڀڄڻ،

ملائيشيائي ٻوليءَ ۾ به ”لاري“ جي معنيٰ آهي ڊوڙڻ، ڊُڪڻ، ڀڄڻ،

سنڌي ٻوليءَ ۾ ”ماني“ جنهن جا ڪيترائي قسم آهن.

چانورن جي ماني، ٻاجهر جي ماني، جوئر جي ماني، ڪڻڪ جي ماني، ٻهراڙي جو عورتون گهرن ۾ چانور، جوئر، ٻاجهر ۽ ڪڻڪ جي داڻن کي جنڊ ۾ پيهي انهن جو اٽو ڪنديون آهن، هاڻي چڪين جي ذريعي پيسائي وارو ڪم ڪيو ويندو آهي.

اسپيني (Spanish) ٻوليءَ ۾ ”ماني“ جي معنيٰ مگيرا (Peanut) ، ڪاچا.

انڊونيشيائي ٻوليءَ ۾ ”ماني“ (Mani) مانس (Manis) معنيٰ مٺائي،کنڊ، ڪاٻه مٺي شئي. ٽنهي ٻولين (سنڌي، اسپيني، انڊونيشيائي) ۾ لفظ ”ماني“ جو مطلب ۽ مقصد هڪجهڙو آهي، (کاڌي جي شئي) .

سنڌي ٻوليءَ جو لفظ ”سارنگ“ معنيٰ ”وسڪاري جي مند“ خوشيءَ جي نشاني يا خوشحالي جي علامت.

انڊونيشائيءَ ٻوليءَ ۾ ”سارنگ“ (Sarong) جي معنيٰ ”وهاڻي جي ڇَوَ“ ۽ وهاڻي کي ”بنٽل“ (Bantal) چوندا آهن.

انڊونيشائي ٻوليءَ ۾ ڪي اهڙا لفظ آهن جن جي اُچارڻ وارو ڍنگ، معنيٰ ۽ مطلب سنڌي ٻوليءَ جي لفظن جهڙو آهي.

مثال: سنڌي ٻوليءَ جا لفظ:

صابڻ، ميدان، ٽوپي، ڪرسي

انڊونيشائيءَ ٻوليءَ جا لفظ:

Sabun "صابن"، Medan "ميدان"، Topi "ٽوپي" Kursi "ڪرسي"

انڊونيشائي ٻوليءَ ۾ ڪي لفظ اهڙا آهن، جو هڪ لفظ ڪي ٻن يا ٽين اسمن ۾ استعمال ڪيو ويندو آهي.

مثال: سنڌي ٻوليءَ ۾ لفظ "ٻيٻي" عورت جي لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي. پر انڊونيشائيءَ ٻوليءَ ۾ پيءُ جي ڀيڻ (ڦڦي) ۽ ماءُ جي ڀيڻ (ماسي) کي "ٻيٻي" (Bibi) چوندا آهن.

انڊونيشائي ٻوليءَ ۾ پيءُ جو ڀاءُ، "چاچو"، پيءُ جي ڀيڻ "ڦڦي"، ماءُ جو ڀاءُ "مامو" ۽ ماءُ جي ڀيڻ "ماسي" انهن سڀني رشتن جي لاءِ هڪ لفظ "Paman" "پامن" ڪتب آڻيندا آهن.

وڏي ڀيڻ ۽ وڏي ڀاءُ جي لاءِ "Kakak" "ڪاڪڪ" ۽ ننڍي ڀيڻ ۽ ننڍي ڀاءُ جي لاءِ "Adik" آڊڪ جو لفظ استعمال ڪندا آهن.

ٻي خاص ڳالهه اها ته ڪجهه رشتن جي لاءِ هڪ لفظ استعمال ڪندا آهن. چاچي جي اولاد "سؤٽ"، مامي جي اولاد "ماروٽ" ماسي جي اولاد "ماسات" ڦڦي جي اولاد "ڦڦات" انهن سڀني رشتن لاءِ هڪ لفظ "سِپوپُو" (Sepupo) ڪتب آڻيندا آهن.

ڏٺو وڃي ته مختلف زبانن جا لفظ اچارڻ ۾ هڪجهڙا آواز ڪڍن ٿا پر مختلف ۽ مثيل معنيٰ ڏيکارين ٿا.

سنڌي ٻوليءَ جو لفظ "اِيسَ" معنيٰ ڳٽ جي ٻانهن يان ٻانهين.

اسپيني ٻوليءَ جو لفظ (Es) اِيس معنيٰ ”آهي“ .
سنڌي ٻوليءَ جو لفظ ڪارو..........گهوڙي جو قسم، رنگ جو قسم
اسپيني ٻوليءَ جولفظ (Carro) ڪارو........ معنيٰ ”ڪار“ سواري جو قسم.
سنڌي ٻوليءَ جو لفظ ”ساءِ“ جنهن جي معنيٰ ”ساهه“
ٿائي ٻولي ۾ ”ساءِ“ (Sroi) جنهن جي معنيٰ آهي ”هار“
ٻنهي ٻولين ۾ لفظ ”ساءِ“ جي اُچارڻ وارو ردم ساڳيو آهي پر مطلب مختلف ڏيکارين ٿا.

سنڌي ٻولي جو جملو آهي، ”بَس اچي پئي“ يا ”بس آيو“. نيپالي ٻولي ۾ به ”بس آيو“ ساڳيو جملو استعمال ٿيندو آهي. جنهن جي معنيٰ ۽ مطلب به هڪ جهڙو ظاهر ٿئي ٿو.

هن سڄي بحث ۽ اُپٽارجو مطلب آهي ته دنيا جي ٻين ٻولين ۾ به اهڙا لفظ آهن، جيڪي سنڌي ٻولي ۾ ڳالهايا وڃن ٿا ۽ پڻ سنڌي ٻوليءَ جي وسعت جي به پروڙ پئي ٿي، اهو هڪ اهم لساني بحث آهي. ٻولين جي تقابلي تحقيق جو ڪم اسان وٽ ٿيوئي نه آهي، جيڪو ٿيڻ گهرجي، آئون يقين سان چوان ٿو ته اهڙي تحقيق سان سنڌي ٻوليءَ جي قدامت ۽ وسعت وڌيڪ نکري نروارٿيندي.

ناول ريڙهي مياڻ جي ٻئي ڇاپي ۾ مان ڏگري ڪاليج ٺٽي جي استاد محترم اعجاز”اسد“ پليجو، رسول بخش سولنگي، محمد عمر ناريجو ۽ اشرف سولنگي جو ٿورائتو آهيان.

منصور ٿلهو

ڇپائيندڙ پاران

منصور ٿلهي جو ناول ”ريڙهي مياڻ“ جو پهريون ڇاپو 2011ع ۾ سنڌ ساحل ڪاروچاڻ پبليڪيشن پاران ڇپرايو ويو هو. ريڙهي مياڻ قديم بندرن مان هڪ بندر آهي ۽ اڄ به وسندڙ آباد بندر آهي.
ان کان اڳ ليکڪ جو تاريخي ناول ”مِٽي ۽ مهاڻا“ 2008ع ۾ ڇپرايوسين. هي بئي ناول سنڌ جي ساموندي پٽيءَ ۾ درياهن جي ڪنڌين ۽ پيٽن تي رهندڙ مهاڻن، خلاصين، ناکُئائن، ملاحن جي زندگي بابت چٽو ۽ حقيقت پريو احوال پيش ڪيو آهي. هتي جي ماحول ماڻهن جي سماجي ۽ معاشي، رهڻي ڪهڻي، انهن جي ريتن رسمن جا احوال سهڻن لفظن ۾ ليکڪ محفوظ ڪيا آهن.
ليکڪ ساموندي پٽيءَ جي اُجڙيل ماڳن، بندرن، ڪنڌين جي درد کي پنهنجو درد سمجهي ناول جي ڪردارن ۾ ڏيکاريو آهي. سنڌ جي چوڙ وارو علائقو جيڪو ماضيءَ ۾ خوبصورت، خوشحال ۽ تاريخي حصو رهيو آهي ۽ هيءَ پٽي ياڳ واري ليکي ويندي هئي ۽ حقيقت به اها هئي. پر افسوس جوواڳ ڏٺي هنِ ڌرتيءَ جو درد وساري وينا آهن، هينئر ساموندي پٽيءَ وارو علائقو ڏک پريو ڏيک ڏئي ٿو.
منصور ٿلهو درياهن جي ڪنڌين سان قرب وندبيندي ڪارين، ڇاڙين ۾ هلندي ملاحن، مهاڻن، خلاصين ۽ گهاٽن سان ملندو، انهن جي اندر واري پيڙاءَ کي محسوس ڪندي لکندو رهيو. ليکڪ جو ساموندين سان سِڪ جو سڳو ڳنڍجي ويو، جيڪو اڄ ڏينهن تائين هلندو اچي ٿو. پر ڏيهه ۾ رهندي به هر هفتي ساموندي پٽين ۾ رهندڙ ناکئائن، شاعرن، سگهڙن،

فنڪارن سان حال احوال اوريندو رهيو آهي. ڪين اهو احساس ڏياريندو رهيو آهي تہ آئون درياهہ جي هڪ ڪنڌيءَ تي آهيان ۽ توهين ٻئي ڪنڌيءَ تي آهيو، پاڻ اندوهڪ ڏينهن ملائيندو.

منصور ٿلهي جو ساموندين ماڻهن سان محبت جو هڪ ٻيو مثال ٻڌايان ٿو. منصور ٿلهي ”اکر پٽي“ (ساموندين جا لفظ) ياڳو ڀريون، هي ڪتاب جولاءِ 2014ع ۾ سنڌيا پبليڪيشنس شڪارپور، حيدرآباد وارن ڇپرايو آهي. ليکڪ هتي جي ماڻهن جي ڳالهہ ٻولهہ ڪي ۽ ان ۾ استعمال ٿيل سنڌي ٻوليءَ جي پراڻن لفظن کي ڪٺو ڪري، ساموندي لفظن جي لغت (اکر پٽي) تيارڪئي آهي. شايد منصورٿلهي اهو محسوس ڪري ورتو تہ سمنڊ جي کاري پاڻي سان قديم ماڳ ۽ درياهہ جون ڪنڌيون اُجڙنديون وڃن ٿيون، ماڻهو لڏ پلاڻ ڪندا وڃن ٿا. انهن جي لڏپلاڻ ۾ سنڌي ٻوليءَ جا پراڻا لفظ گم ٿي مري ويندا. جيڪي سنڌي ٻوليءَ جو زخيرو ۽ سونهن آهن. منصورٿلهي کي انهيءَ پورهئي ڪرڻ تي مبارڪون ڏيون ٿا، هن کي جس هجي جو ساموندي پٽيءَ سان نينهن نڀائيندو اچي پيو.

ليکڪ جا ڇپيلءِ اڻ ڇپيل ڪتاب:

1. ”ناول“ جيون ليکا 2005ع.
2. ”ڪهاڻين جو مجموعو“ جي هانءُ نہ هارين 2005ع.
3. ”ناول“ زندگي يوڳ 2007ع.
4. ”ناول“ مِٽي ۽ مُهاڻا 2008ع.
5. 2009ع ۾ ايم فل ”سنڌي ۽ سرائيڪي ناول ۾ موضوعي ۽ فني هڪجهڙائي“ 1871ع کان 2007ع تائين (اڻ ڇپيل).
6. ”ناول“ ريڙهي مياڻ چاپو پهريون آڪٽوبر 2011ع.
7. ”اکر پٽي“ لغت ”ساموندي پٽيءَ جا لفظ“ 2014ع.

جيئن ته سنڌ ساحل ڪارو چاڻ پبليڪيشن طرفان ماستر محمد هاشم لهر ڪيتوي جو شاعري جومجموعوحزاس پرنٽنگ پريس ڇاپي هيٺ آهي. جيڪو جلد منظر تي ايندو.

عبدالجليل "آزاد" ڪٽي
سنڌ ساحل ڪارو چاڻ
پبليڪيشن
پوسٽ آفيس ڳاڙهو ضلعو
ٺٽو
0306-3946830

مُهاڳ

(مَلاح تُنهنجي مَڪڙي)

مونکي تڏهن ڪيڏي نہ خوشي ٿي هئي. جڏهن سنڌي ٻوليءَ جي ڪهاڻيڪار، ناول نگارءِ اديب منصور ٿلهي جو ناول"متي ۽ مهاڻا" ڇپيوهو. جيڪوسنڌ جي سامونڊي ڪناري واري علائقي ۾رهندڙ ماڻهن جي ثقافتي، سماجي ۽ معاشي حالتن جي موضوع تي مشتمل آهي ۽ اُن ۾ سامونڊي طوفانن ۽ تباهين جا منظر ڏيکاريل آهن، اُهو هڪ تاريخي ناول آهي. اجان بہ وڌيڪ خوشي تڏهن ٿي جڏهن سندس ناول "ريڙهي مياڻ" ڇپجي آيو هو. ريڙهي مياڻ سنڌ جو هڪ قديم بندر آهي. جڏهن ڪيٽي بندر اُجڙي ويو تہ اُتي جا ماڻهو بہ لڏي اچي هتي ٽانيڪا ٽيا آهن.

آڳاٽي زماني کان سڄي دنيا ۾، درياهن، سامونڊي ڪنارن ۽ خاص ڪري درياهن جي ڇوڙ وارن سامونڊي علائقن جي خاص اهميت رهندي آئي آهي. ڪيترن ئي سببن سان گڏ ان جو هڪ خاص سبب هيءُ رهيو آهي تہ آڳاٽي زماني ۾ لاريون،موٽرون، ريل گاڏيون ۽ هوائي جهاز تہ هوندائي ڪونہ هئا. هر قسم جي آمدرفت، وڻج واپار وغيره گهڻو ڪري سمنڊن ۽ درياهن جي رستي ٿيندو هو. جيتوڻيڪ ڪجهہ ملڪن ۾ جانورن جي سواري ذريعي خشڪي رستي بہ واپار ٿيندا هئا.اڄ جيڪا اهميت روڊن، رستن، ريلوائي اسٽيشن ۽ هوائي اڏن جي آهي، اها اهميت تن ڏينهن ۾ سامونڊي ۽ درياهي

بندرن جي هوندي هئي، بلڪ ان کان به وڏيڪ هئي. توڙي جو ساموندي بندرن جي اهميت اڄ به موجود آهي، پر آڳاٽي زماني ۾ انهن جي اهميت تمام گهٽ هوندي هئي ان زماني ۾ بندر ته وڏي ڳالهه هوندا هئا پر اُن وقت ۾ جيڪا اهميت درياهي پتڻن جي هئي، تنهن اهميت جو هاڻي ته تصور به نٿو ڪري سگهجي.

سنڌوءَ جو ڇوڙ وارو علائقو قديم زماني کان سڄي دنيا ۾ مشهور ۽ دلچسپي جو مرڪز رهيو آهي. چاڪاڻ ته ٻين سببن سان گڏ معاشي لحاظ کان به سنڌ جو هي علائقو اهم رهيو آهي. هونئن ته سنڌ جو ساموندي ڪناري وارو علائقو وسيع رهيو آهي يعني "پوربندر" ڪ[illegible]ي ڪلمت، گوادر، پسني کان ويندي مڪران تائين رهيو آهي. هن پاسي جاتي کان وٺي سونمياڻيءَ جي وچ واري ساموندي علائقي جي گهٽي زماني کان خاص اهميت رهي آهي، بلڪ اجا وڌندي رهي ٿي. سنڌ جي هن علائقي تي تحقيقي ۽ تاريخي ڪم ڪندڙ جنرل هيگ (General Haig) پنهنجي شاهڪار ڪتاب "سنڌوءَ جو ڇوڙ واروعلائقو" (Indus Delta Country) ۾ لکيو آهي ته "سنڌوءَ جي ڇوڙ واري هن علائقي جي سرحدي ليڪ پنجاهه ميل اولهه، ڏکڻ هلي ٺٽي جي اوسي پاسي پهچي ٿي. اتان کان سٺ ميل سڌ اولهه هلي ڪراچيءَ پرسان سمنڊ تائين توڙ ڪري ٿي. اهڙيءَ ريت ڇوڙ واري علائقي جي ڪل ايراضي ڏهه هزارميل هم چورس بيهي ٿي. ڇوڙوارين هن علائقي جي پاسن جي ڏارڏار ماپ هن ريت آهي: حيدرآباد کان

هينان سنڌوءَ کان وني عمر ڪوٽ تائين نوي ميل ۽ عمر ڪوٽ جي اوپر کان وني ڦاٽ جي چوڙ تائين هڪ سئو پنجاهه ميل آهي. حيدرآباد کان ٺٽو ۽ ٺٽي کان ڪراچي ويجهو ڪلفٽن جي وارياسي جُوءِ جي ڏکڻ، اوپرتائين، اولهه وارو پاسو هڪ سئوڏهه ميل ۽ سامونڊي ڪنارو هڪ سئو پنجويهه ميل آهي. اها ڪُل پکيڙ پنجويهه هزارچورس ميل بيهي ٿي. جنرل هيگ پنهنجي حساب سان جيڪا ماپ ڏني آهي اُها گهٽي معياري آهي پرمنهنجي خيال ۾ اها ٠ايراضي ڪجهه وڌيڪ ٿيندي. ٿوري گهٽي اختلافن کي هڪ پاسي رکي جنرل هيگ هن علائقي جو هڪ بهترين نقشو ڏيئي ڇڏيو آهي.

آڳاٽي زماني کان سنڌ جي هن علائقي جا احوال دنيا جا سياح، جاگرافيدان ۽ تاريخ دان پنهنجن دستاويزن ۾ ڏيندا رهيا آهن. اُنهن آڳاٽن داستانن مان سڪندر اعظم (Alexander the Great) جي اميرالبحر نيرڪس (Near Chus) جنهن جو ٻيڙين وسيلي سنڌوءَ مان ٻيڙين هاڪارڻ جو پيرائتو احوال ايرين (Arrian) تمام سُٺي نموني سان ڏنو آهي. نيرڪس گهاري واري ڦاٽ مان ٻيڙيون هاڪاري سمنڊ تائين رسيو هو، ائين سڪندر اعظم جي دؤر جا ٻيا تاريخ دان به هن علائقي جي ساراهه جا ڏُک پريندي نظراچن ٿا. چين جي ”ٻڌ ڀڪشو شين سئنگ“ جو سفر نامو جنهن کي هو دستاويز ڪوني ٿو، سو به هن علائقي متعلق هڪ اهم ڪتاب آهي. علي ڪوفيءَ جو ترجمو ڪيل ”چچ نامو“ ۾ به هتي جي آڳاٽي جاگرافي وغيره ڏسي سگهي ٿي. اصطخري، اِبن حوقل ۽ المسعودي ڏهين

صديءَ ۾ هتي پهتا هئا. البلاذريءَ جي ڪتاب ”فتوح البلدان“ ۾ هڪ ڊگهو باب هن علائقي متعلق ملي ٿو. اِبن حوقل جي ڪتاب ”اشڪال البلاد“ ۾ ڏنل سنڌ جي نقشي ۾ هيءَ ايراضي به ڏيکاريل آهي. البيروني جي ڪتاب ۾ سنڌ جي اهم احوال ۾ لاري/ لاهوري بندر ۽ آس پاس جي علائقن جو ذڪر دلچسپ انداز سان ملي ٿو.

12 عيسوي صديءَ جي آخر ۾ هڪ عرب جاگرافيدان جو ڪتاب ”غرائب الغنون و ملع العيون“ جنهن ۾ سنڌ جو نقشو ڏئي سنڌ جي ڪيترن ئي علائقن ۽ شهرن جو احوال ڏنو ويوآهي. تڏهن سنڌ ملڪ جون سرحدون وسيع ڏيکاريل آهن. هن ڪتاب ۾ ملتان جو ذڪر سنڌ جي مکيه شهر طور ڪيو ويو آهي. سنڌ جي شهرن جو ذڪر ڪندي ليکڪ لکيوآهي ته ”مڪران سنڌ جي سامونڊي شهر وارو ڪنارو آهي، جتي بلوچ آبادي به آهي“. مطلب ته مڪران به ان وقت تائين سنڌ جو شهر هو.

رشيد الدين جي تصنيف ”جامع التواريخ“ جيڪا 1310ع ۾ لکيل آهي. سا به دلچسپيءَ کان خالي نه آهي. ابن بطوطه جي مشهورسفرنامي ۾ به سنڌ جي مختلف علائقن جو احوال چڱو ۽ معياري ڏنل آهي. هن هتي گينڊي جو شڪار به ڪيو هو. پورچوگيزن جي حملي وارين خبرن، رپورٽن ۽ تاريخن ۾ سنڌ جي سامونڊي ڪناري جو خاص احوال ملي ٿو. هتي آيل فرينچ واپارين به سنڌ جو احوال قلمبند ڪري تاريخ جو اهم باب رقم ڪيو.

جڳ مشهور واپاري ۽ سياح اليگزينڊر هيملٽن (Allexander Hamilton) تہ هن علائقي جو بنهہ دلچسپ احوال ڏنو آهي، جيڪو مختصر هوندي بہ جامع آهي. 1630ع کان 1636ع تائين. پوءِ 1758ع کان 1843ع تائين ايسٽ انڊيا ڪمپني جي رپورٽن وغيره ۾ بہ هن علائقي ۽ علائقي ۾ رهندڙ ماڻهن جا داستان ڏنل آهن.

ڊاڪٽر جيمس برنس (Dr. James Burnes) جو "سنڌوءَ جو سفر" بہ هڪ شاهڪار ڪتاب آهي. ميڪمرڊو (McMurdo) ۽ ڊيل هوسٽ (Delhouste) جون رپورٽون (Account of Sindh) تاريخي لحاظ کان بنهہ اهم آهن. جنرل هيگ جو ڪتاب "سنڌوءَ جو چوڙوارو علائقو" تہ هڪ شاهڪار ڪتاب آهي.

راورٽيءَ (H.G Ravarty) جي "سنڌ جو مهراڻ" (Mehran of Sindh) ڪتاب ۾ بہ هن علائقي جا خوبصورت داستان پڙهي سگهجن ٿا. محترم بدرابڙي جي ڪتاب "سنڌوءَ جو سفر" ۾ بہ هن علائقي جو ڪارائتو احوال ڏنل آهي. تازو الائيس ايلبينيا (Alice Albinia) جو لکيل ڪتاب "سنڌوءَ جون سلطنتون (Empires of Indus) بہ هڪ اهڙو ڪتاب آهي جنهن ۾ سڄي سنڌ جي احوال سان گڏ ساموندي پٽيءَ جو خاص ذڪر ڪيل آهي. مطلب تہ ڪيترائي سفرناما، روزنامچا ۽ ڪتاب ملن ٿا. جن ۾ سنڌ جي سمنڊ جي ڪناري جا احوال موجود آهن پر هيءَ هڪ حقيقت آهي تہ هي هڪ اهڙو وڏو، وسيع ۽ اهم موضوع آهي، جنهن تي اڃان گهڻي ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. سنڌ جي لوڪ ۽ ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ بہ هن علائقي جو خوبصورت

۽ دلچسپ ذڪر ملي ٿو. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ ته سچا سارا ٽي سُر (1) سُر سري راڳ، (2) سُر ساموندي ۽ (3) سُرگهاتو موجود آهن، جن ۾ هتي جي رهندڙ ماڻهن جي معاشي، سماجي، ۽ ثقافتي حالتن جا عڪس، چٽا پَسي سگهجن ٿا. شاهه لطيف جي آفاقي شاعريءَ جي مٿين سرن ۾ هتي جي ماڻهن جون همٿون، حوصلا، سونهن، سياءُ عشق، دلچسپيون، مختلف ڪيفيتون، نفسيات، رهڻي ڪهڻي، مطلب ته مڪمل زندگي پڙهي ۽ محسوس ڪري سگهجي ٿي. شاهه لطيف جا مٿيان سُر پڙهندي ماڻهو جڻ ته اُن ماحول ۾ وڃي بيهي سي ڪجهه اکين سان ڏسڻ پسڻ لڳندو آهي.

سنڌ جي ساموندي ڪناري واري علائقي سان منهنجي خاص دلچسپي رهي آهي، آئون ننڍپڻ کان هن علائقي ۾ گهمندوڦرندو رهيو آهيان. هتي جي ڪيترن ئي جن ڳوٺن ۽ هنڌن تي جن دوستن وٽ مون رات رهاڻيون ڪيون انهن ڳوٺن ۽ هنڌن تي هاڻي سمنڊ جي پاڻيءَ جون مست لهرون آهن ۽ هاڻي اُتان فقط ٻيڙيءَ تي چڙهي گذري سگهجي ٿو. ڪاش انهن ڳوٺن ۽ هنڌن تي ٻه اکر لکيو وڃي ها جيئن هاڻي اسان جي پياري دوست منصور ٿلهي پنهنجي ناولن ۾ هن علائقي تي لکيو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي چاتل سُڄاتل ڪهاڻيڪار، ناول نگار ۽ اديب منصور ٿلهي سنڌ جي ساموندي ڪناري واري علائقي تي قلم کڻي، سنڌي ادب خاص ڪري سنڌي ناول ۾ هڪ موضوعاتي نواڻ آندي آهي. هن اِهو ڪارنامو سرانجام ڏئي سنڌي ٻولي، ادب خاص ڪري هن علائقي تي وڏا وَڙ ڪيا آهن. منصور هڪ

محنتي ۽ اورچ اديب آهي. مونکي سندس انهيءَ خوبيءَ جو احساس تڏهن ٿيو، جڏهن هن ايم فل ۾ داخلا وٺي ۽ منهنجي نگرانيءَ ۾ مقرر وقت ۾ ايم فل مڪمل ڪري گهڻن کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو، ايم فل دوران سندس تحقيقي مقالي جو عنوان هو. "سنڌي ۽ سرائيڪيءَ ناول ۾ موضوعاتي ۽ فني هڪجهڙائي. سال 1871ع کان 2007ع تائين." جيڪو پڻ هڪ دلچسپ عنوان آهي. .سندس ڪهاڻين جا موضوع به دلچسپ رهيا آهن. خاص ڪري منصور سنڌ جي ساموندي ڪناري تي رهندڙ ماڻهن جي حالتن تي مشتمل ناول "مِٽي ۽ مُهاڻا" جهڙو ناول ڏئي هڪ ڪارنامو سرانجام ڏنو. ان ناول ۾ هتي جي ماڻهن جي زندگيءَ جي ڀرپور عڪاسي ڏنل آهي. هن ڀي ناول سرجي سنڌي ادب ۾ هڪ نواڻ ڏيئي هڪ نئين واٽ جوڙي آهي.

منصور ٿلهي جو هڪ ٻيو به سنڌي علم ۽ ادب ۾ وڏو ڪارنامو آهي، جيڪو سندس ڪتاب "اِڪر پٽي" آهي. ڪتاب "اڪر پٽي" سنڌي ٻوليءَ جي هڪ اهڙي لغت آهي جيڪا ساموندي پٽيءَ ۾ ڳالهائيجندڙ لفظن تي مشتمل آهي، يعني هيءَ لغت سنڌي ٻوليءَ جي ساموندي ڪناري واري لهجي جي لغت آهي. آئون ذڪر ڪري چڪو آهيان ته منصور هڪ محنتي اديب ۽ محقق آهي، جنهن جو وڏو ثبوت سندس لغت "اڪر پٽي" آهي. سنڌ جي ساموندي ڪناري جي ننڍي وڏي ٽڙ، هاٽوڪن ۽ جهونن بندرن، گهاٽن، گهيڙن ۽ ٻيٽن تي وڃي مقامي ماڻهن سان ملي ڪائن ڪٺو ڪٺو ڪري اتي استعمال

ٿيندڙ لفظن ۽ سندن معني معلوم ڪري هن ڪتاب ۾ ڏيئي، سچ پچ لغت ۽ لسانيات ۾ هڪ تاريخي ڪم ڪيو آهي. هن انهيءَ دوران جتي به ضرورت پئي آهي اُتي جامع سنڌي لغات سان پيٽي حوالا به ڏنا آهن. اهڙيءَ ريت هي ڪتاب وڏيڪ سگهارو ۽ معياري بڻجي پيو آهي. ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته سندس اها لغت مستقبل ۾ حوالي (Reference) طور استعمال ٿيندي رهندي. هي هڪ اهڙو تاريخي ڪم آهي جيڪو سچ پچ ڪنهن اداري جي ڪرڻ جهڙو آهي جيڪو هڪ شخص منصور ٿلهي ڪري هڪ مثال قائم ڪيو آهي. مستقبل ۾، هن ميدان ۾ ضرور وڌيڪ ڪم ٿيندو پر ان جا بنياد منصور ٿلهي ڪتاب "اکر پٽي" وسيلي وجهي ڇڏيا آهن.

منصور ٿلهي جو ناول "ريڙهي مياڻ" گهٽن لحاظن کان نه رڳو دلچسپ پر سماجي، معاشي ۽ ثقافتي لحاظ کان هڪ خوبصورت ناول آهي. لسانيات ۽ تاريخ جي لحاظ سان به واهه جو ناول آهي. هن ناول ۾ ڪيترين ئي اهم ڳالهيون آهن. هي ناول ڪو خيالي پلاٽن، اڻ ٽيل ڳالهين، نا اميدن ۽ منجهارن سان ڀريل نه آهي، پر هن ناول ۾ شروع کان آخر تائين عام زندگيءَ جا چٽا عڪس پيش ڪيل آهن، هن ناول ۾ ريڙهي مياڻ جي عام زندگي اهڙيءَ ريت ڏنل آهي، جو پڙهندڙ ناول پڙهندي ان جو حصو بڻجي وڃي ٿو. ناول جو موضوع، ڪردار، گفتگو، بلڪ سِڻ سِڻ ريڙهي مياڻ جي ماڻهن جي عام زندگيءَ جي عڪاسي ڪري ٿي. ناول ۾ ڪردارن جا نالا به اصلوڪا آهن، بلڪ ريڙهي مياڻ جي ماڻهن

جا ڇاتل سڄاتل آهن ۽ لڳ ڀڳ سڀئي ڪردار هن وقت به حال حيات آهن. ناول جو مک ڪردار حسن "گهچ" ڪي هتي جا سڀ ماڻهو سڃاڻن ۽ ساڻس محبتون ڪن ٿا. ڇاموٺ، عبدالله ناڪئو، محمد ناڪئو، قاسم، ناڪئو عمر ملڪائي، سيٺ اسماعيل عرف ڪڪو، سليمان جت، ولي محمد، احمد موساٽي، سيٺ هارون، مولو، هاشم درزي،ابراهيم موساٽي، دوسو ناڪئو، ڊاڪٽرغلام محمدڪٽي،(وفات: 22 مارچ 2011ع). سليمي، ايلي، شمي، ذليخا، جيڄو، رشيدا، آمي ۽ ٻين ڪردارن جا نالا اصلوڪا آهن. منصور ٿلهي جي هن ناول ۾ جيڪي واقعا ۽ حقيقتون پيش ڪيون ويون آهن سي سموريون سچيون ۽ اصلي آهن. ان ۾ ڪو به شڪ نه آهي ته هن ناول ۾ حقيقي موضوع ۽ گڏوگڏ مواد به نئون آهي. ناول ۾ پڙهندڙ کي لڳ ڀڳ سمورو مواد نئون ۽ گهڻي معلومات وارو ملندو. جيئن مثال ونجي ته هن ناول ۾ ڪيترن ئي ڪارين (جنهن کي هتي جا ماڻهو درياهه چون) جا نالا ۽ پار ۽ پتا ڏنل آهن، جيئن مُنٽي، حجامڙو، روهڙو، پٽناٽي،ڪاهي، ڪڍي، ڪاجر، واهڻ ميرواهه، مل، ڪانگٽي، گورو، دبو، ترسياڻ، ڦٽي، ڪانيَر، ڪارونيار، ڪورنگي، آڏياڙي، ٻيرم، پاٽار، ڏرڙ، سوداگر، سيسا، سيتل، سنهڙو، رَتو، ڪانٽو، لوياري ۽ ٻين به ڪيترين ئي ڪارين جو احوال پيش ڪيل آهي. ائين اڳاٽن ساموندي بندرن جو مختصر ئي سهي پر ذڪر ضرور ملندو جن ۾ سوڪي بندر،شاهه بندر،وڪر بندر ۽ ٻيا بندر اچي وڃن ٿا.

ٻوليءَ جي لحاظ کان ته منصور ٿلهي جو هيءُ ناول هڪ شاهڪار ناول آهي. ڇاڪاڻ ته سندس ٻوليءَ جو سامونڊي ڪناري واري لهجي ۾ خاص ريڙهيءَ (گهاري کان ڪراچي) جو مخصوص لهجو ناول جي سِٽ سِٽ ۾ سجايل ۽ سينگاريل آهي. ائين هي ناول ڄڻ ته هڪ لغت به آهي، ته لسانيات جو هڪ ڪتاب به آهي. هتي فقط مثال طور ناول مان ڪنيل ٽڪرا پيش ڪجن ٿا.

”ادا گهُچ! اوڏر واريون بنديون درياهه منجهه وڻائي ڇڏيان، ٻيو ڪُڇاڙو ڪريان...؟“

”مکي آن دلاسو ڏيو پيون، پر منهنجي دل ڪِجا ڪري...!“

”ناڪئا! آئون شيدوءَ ڏانهن ويو هئس، تنين سان سليميءَ جي خبر ڪئي، ان مِکي هيڪي رَڃ جي پٽي اُلارڻ لاءِ ڏني...“

”ٻيلي الو(علي محمد)! رات منهنجي گهر گورو ڏيجانءِ“

”لِي ڪجا پئي ڪرين..!؟“

”اڃو ڪُڻ ۾ ويهون“

”لِي...! هليا ويهه، توکي پارانيو مليو؟“

”لِي....! ناڪئي جانوءَ جو هوڙو گهِريو پيو آهي.“

”جينو.! آن جو گورو ڏنو، سار لڏي..“

ناول ۾ مختلف ٻيڙين جا قسم ۽ ان سان لاڳاپيل سَندِ، سامان، اوزارن وغيره جا نالا ائين ڏنا ويا آهن، جو نه رڳو انهن جا نالا ملن ٿا پر انهن جي استعمال جي سُڌ به ملي ٿي ۽ پڻ رَڇن جا قسم، رڇن جي ناهڻ ۽ ان جي استعمال جي

معلومات به ملي ٿي. ايئن اهي لفظ به محفوظ هميشه محفوظ ٿي ويا آهن.

ناول ۾ ريڙهي مياڻ جي ماڻهن جي معاشي ۽ معاشرتي زندگيءَ جا عڪس بنهه چٽيءَ ريت پيش ڪيل آهن. هتي جي ماڻهن جي مسئلن ۽ حالتن کان پڙهندڙن کي آگاهه ڪري، خاص ڌيان ڇڪايو ويو آهي. ثقافتي لحاظ هن ناول ۾ عام زندگي ائين پيش ڪيل آهي، جو ناول نگار پڙهندڙکي ڄڻ ساڻن گڏ ٿو بيهاري ڇڏي. هتي جي ماڻهن جي رهڻي، ڪهڻي، ريتون، رسمون، رواج وغيره ڏاڍي وڻندڙ نموني سان ڏنل آهن.

ناول جي هڪ اڌ فني ڳالهه کي ڇڏي، سنڌيءَ ۾ گهٽ پيش موضوعن تي لکيل ڪيترن ئي ناولن کان هيءُ ناول مٿاهون آهي. منهنجي خيال ۾ هن ناول تان جيڪڏهن ناول جو ليبل لاهي، ٿوريون گهڻيون تبديليون ۽ واڌارا ڪيا ته منصور جو هيءُ ناول ريڙهي مياڻ انسائيڪلوپيڊيا جو هڪ جلد بڻجي پوندو. مستقبل ۾ جڏهن به ڪنهن ليکڪ يا محقق ريڙهي مياڻ تي قلم کنيو ته منصور ٿلهي جو هيءُ ناول ريڙهي مياڻ بنيادي ماخذ يا حوالي طور ڪتب ايندو بلڪ ساموندي ڪناري تي تحقيقي يا تخليقي ڪم ڪندڙ لاءِ هڪ رهبر بڻبو. سندس هيءَ محنت سجائي آهي.

خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته منصور ٿلهو توڙي جو ڪجهه سالن کان آمريڪا ۾ رهي ٿو، پر آمريڪا ۾ رهندي، اُتي سيني مصروفيتن باوجود لڳاتار سنڌي ادب پڙهي ۽

سرجي رهيو آهي. هي دوست اتان به روز پئي ڏينهن فون وسيلي ڳالهه ٻولهه ڪندو رهندو آهي، سندس اُنهيءَ ڳالهه جو موضوع سنڌ ۽ سنڌي ادب هوندو آهي. هي دوست آمريڪا ۾ رهندي به ڄڻ ته سنڌ ۾ موجود هوندو آهي بلڪ سنڌ ۾ رهندڙ ڪيترن ئي ماڻهن کان سنڌ سان وڌيڪ سلهاڙيل آهي.

توڙي جو منصور ٿلهي جو هي ناول آڪٽوبر 2011ع ۾ ڇپجي چڪو آهي ۽ هي ان جو ٻيو ڇاپو آهي پر سندس هن ناول جي ٻيهر ڇپائيءَ ۾ خاص دلچسپي رهي آهي. ڪيترو وقت کان منصور آمريڪا مان فون ڪندو ، پريس ۾ ڏنل مواد متعلق هر پل حال احوال وٺندو ۽ ڏيندو رهيو. ناول جي ٻيهر ڇپائيءَ سان سندس ايتري دلچسپي جو هڪ ڏينهن فون ڪري چيائين ته پاڻ ڪجهه ڏينهن لاءِ سنڌ اچي رهيو آهي. مون جڏهن ڪانئس اچڻ جوسبب پڇيو، تڏهن مون کي چيائين مونکي اُتي اچي ناول جي ڇپائي مڪمل ڪرائڻي آهي ۽ سنڌ ۾ اچي خاص ڪري حيدرآباد ۾ پنهنجي ڳوٺ جو ڦيرو به ڪري ويندس. هو هتي ايندي سان پئي ڏينهن تي ئي پريس پهچي ويو. پوءِ لڳاتار اُتي ويهي پنهنجو ڪم ڪندو رهيو آهي. اِها حقيقت آهي ته سندس زندگيءَ جو خاص مقصد به سنڌي ادب آهي ته سندس عشق به سنڌي ادب سان آهي.

آئون يقين سان چوان ٿو ته منصورٿلهي جوهيءُ ناول ”ريڙهي مياڻ“ عام ناول کان گهڻو مختلف، دلچسپ، نئون ۽ نڪور آهي. سندس سِٽ سِٽ نج پنهنجي آهي، پوري ناول ۾ ڪٿي به ڪا ڌاري سرهاڻ ۽ سواد نه ملندو، سندس هيءُ ناول

حقيقت ۾ ”ريڙهي مياڻ“ ۾ سنڌ جي خاص ڪري ٺٽي ۽ ڪراچيءَ جي ساموندي ڪناري تي رهندڙ ميربحرن جي زندگيءَ جو سربستو دستاويز آهي. هي ناول سنڌ ۾ ناول لکندڙن لاءِ هڪ مثال به آهي. خاص ڪري موضوع ۽ ٻوليءَ جي لحاظ کان سنڌي ادب ۾ هڪ نواڻ آهي. آخر ۾ آئون سنڌي ماڻهن کي هيءَ صلاح ضرور ڏيندس ته هيءُ ناول ضرور پڙهن ۽ خاص ڪري نوان لکندڙ ناول پڙهي منصور ٿلهي وانگر سنڌ جي اصل ۽ حقيقي موضوعن ۽ عنوانن تي قلم کڻن، منصور ٿلهي جو هيءُ ناول نه رڳو واڌارو آهي پر هڪ رڪارڊ به آهي.

آئون کيس جس ڏيان ٿو، جو هن ريڙهيءَ مياڻ تي قلم کڻي هتي جي ماڻهن کي ادب ۽ تاريخ ۾ سهڻن لفظن سان قلم بند ڪيو آهي. هونئن به سنڌ ۾ تيزيءَ سان ايندڙ تبديليون، اچڻ واري وقت ۾ هنن وستين، واهڻن ۽ ماڳن کي الائي ڪهڙي شڪل ڏيئي ڇڏين. ديس دشمن ماڻهو ملڪ کي والاري ويا آهن. شاهه لطيف اها ڳالهه گهڻو اڳ ۾ ئي اسان کي ٻڌائي ڇڏي :

ڏنگي منجهه دريا، ڪين ٻڏي ڪين اپڙي،
هو جي واڍي واٽيا، سي سونهڻ سپ سڙيا،
مُعلم ماڳ نه اڳيين، فرنگي منجهه قريا،
ملاح تنهنجي مڪڙي، اچي چور چڙهيا،
جتي ڍينگ ڍريا، تتي تاري تنهنجي.

ها شاهه لطيف گهٽو اڳ ۾ ئي اسان کي اصل حقيقت کان آگاهه ڪري ڇڏيو آهي، شال سندس اِهي ڳالهيون اسين سمجهي ۽ اُن لاءِ هٿ پير هٽي وڃون.

ڊاڪٽر محمد علي مانجهي

مڪلي- ٺٽو

10 اپريل 2015ع

باب پهريون

سمنڊ کان ايندڙ تيز هوائون، پري کان ئي تمر جي ساون گهاٽن وڻن کي جهومائيندڙيون، لوڏيندڙيون پئي آيون، ريڙهيءَ مياڻ [1] جي ڪنڌيءَ تي بيٺل ماڻهن، دڪي تي ويٺل مهاڻن ۽ ٻارن جي بدن کي ٿڌاڻ بخشيندڙيون هليون ويون. ريڙهي جو هي اصل ۾ پراڻو بندرگاهه ڇاموٺ غلام محمد جي نالي سان آهي. تڙ تي ماڻهن جو ميلو متل هو ڪن ماڻهن جي نگاهه سمنڊ منجهه انهن هوڙن ڏانهن هئي، جيڪي مڇيءَ ڪنيون تڙ [2] تي پئي آيا. ڪنڌيءَ وٽ بيٺل هوڙن منجهان ڪي هوڙا سمنڊ ڏانهن وڃڻ جون تياريون ڪن پيا، جن ۾ خلاصي [3] پنهنجي سفر جي لاءِ ڪٺي ڪيل سامان کي ٺاهي رهيا هئا.

ريڙهي مياڻ جي ڪنڌيءَ تي ٻارڙن راند پئي ڪئي ته ڪي ٻارڙا سُڪيءَ تي بيٺل هوڙن تي چڙهي مُهريءَ [4] ۽ سڪاڻ [5] تي ويٺا ڪچهريون ڪن پيا ۽ اهي ڪنهن مهل سمنڊ جي طرف اُنهن هوڙن کي وڏي پاهه ۽ اُڪير مان پيا ڏسن، جيڪي تڙ ڏي تي آيا. شايد انهن هوڙن منجهه سندن عزيز ۽ وڏڙا هئا، جن ڏانهن آس ۽ اميدن واريون نگاهون ڪٺي خوشيءَ مان بيٺا ڏسن.

چار پنج ڏاتسنون مارڪيٽ جي پاسي کان تڙ جي طرف آيون پئي، اهي تڙ تي هڪ ٻئي پٺيان قطار ۾ بيهي رهيون، سي مڇي کڻڻ لاءِ آيون هيون. گهاتو شڪار ڪري جڏهن تڙ تي ايندا آهن ته انهن کان مقامي واپاري

(1) مياڻ = جاءِ هنڌ، اُها جاءِ جيڪا درياهه جي ڪنڌيءَ يا ڪناري سان هُجي (2) تڙ = جنهن هنڌ مڇي گڏ ٿئي ۽ اُن جو واپار ٿئي (3) خلاصي = ٻيڙيءَ هوڙو لانچ ۾ ڪم ڪندڙ مزدور کي خلاصي چوندا آهن (4) مُهريءَ = هوڙيءَ جو اڳيون حصو (5) سُڪاڻ = هوڙي جو پويون حصو جنهن جاءِ تي ناکئو ويهندو آهي

مڇي وٺي پوءِ اها ڊاتسنن ۾ پيرائي پنهنجن ماڻهن جي ذريعي ٻين واپارين ڏانهن موڪلي ڏيندا آهن.

تڙ تي مقامي واپاري سيٺ هارون ولد حاجي عثمان قاسماڻي جيڪو گندَ [6] مڇيءَ جو وڏو واپاري هو سيٺ حاجي حسين (ڪباڙو) موساڻي سانن، مڇيءَ ۽ (گند) جو واپاري، سيٺ اسماعيل عرف (ڪڪو) موساڻي، سيٺ سليمان جت برادران، سيٺ ولي محمد موساڻي، ديوان سيٺ سِئو مل هي به ريڙهي جو وڏي ۾ وڏو گند، سانن ۽ مڇيءَ جو واپاري آهي.

سيٺ عبدالله ملڪائي ننڍڪڙي هي به ريڙهي جو وڏو واپاري آهي، ڪيس ريڙهي جا ماڻهو پيار منجهان (ننڍڪڙي) سڏيندا آهن. گهاتوا ٻگهواڻ انهن سيٺن ڪان شڪار لاءِ ڏوڪڙ وٺي ويندا آهن. جڏهن شڪار ڪري واپس ايندا آهن ته پوءِ اها مڇي، گند ۽ سانا انهن واپارين کي ڏيندا آهن.

سيٺ عبدالله ملڪائي عرف (ننڍڪڙي) جي دڪان اڳيان ماڻهن جو ميلو لڳل هو هڪ نوجوان ريڙهيءَ جو مقامي قومي فنڪار رزاق راهي موساڻي، شاعر ابراهيم موساڻي ريڙهي واري جو گيت ڳائي تڙ وارن کي وندرائي رهيو هو. هوا جي تيز رُخ تي آواز پري پري تائين ٿي ويو.

اسين ميربحر مهاڻا، مڇيون روز ماريون آلا،
اسان جو مَرڪ آ، رڃ چاريون آلا،
اسين درياءَ ۾، وچو لاهيون ڏينهن گهٽا،
اسين همٿ نه پنهنجي هاريون آلا.
چيري سينو سمنڊ جو پيٽ پاريون آلا،
اسين ابراهيم، چلي هٽڙا چڏيا،
ڪريون محنت پسينو مڇي سانا ماريون آلا

تڙ تي بيٺل ماڻهن ۾ هوڙي وارن جا ڏيان هن نوجوان جي سُريلي ۾

(6) گند= ننڍي مڇي، جنهن کي ڪِچ به چوندا آهن.

وڏندڙ آواز ڏانهن ڇڪجي تي ويا، تڙ تي سون جي تعداد ۾ هوڙا ۽ ننڍڙيون ٻيڙيون هيون، جنهن ۾ ٻتيلو[7]، مڇيرو[8]، گاڙيتو[9] دنگي[10]، ڊونڊي[11] گاليو[12] اُهي هڪ خوبصورت منظر جو ڏيک ڏئي رهيا هئا.

ڪي ٻيڙائتا آسري ۽ اميد تي پنهنجين ٻيڙين کي تڙ کان هاڪاري رهيا هئا. مهاڻا جنهن مهل ٻيڙين کي هاڪاري هلندا آهن ته پرين جا پساهه يعني عزيزن ۽ رشتيدارن جا ساهه چڙهي ڪُنڍي ۾ ڦاٿل هوندا آهن. وڏجاريون سک جو ساهه ڪين کڻن، نه آرام سان ويهن، بس پوءِ اوسيئڙي انتظار ۾ پيون جهرنديون رهنديون، جيسين وڏجارا موٽي ماڳ نه اچن.

ايتري ۾ هڪڙو هوڙو لهرن کي لوڏيندو تڙ جي ويجهو آيو ان هوڙي جي مهري تي ٻيٺل همراه تڙ وارن ڏي نهاري مرڪيو پئي، هوڙي منجهه ويٺل ۽ ٻيٺل خلاصين جا چهرا خوشيءَ کان ٽڙن پيا، جنهن مان اهو پتو پئجي رهيو هو ته سي ججهو شڪار ڪري آيا آهن.

تڙ تي ٻيٺل هڪڙو هوڙو جيڪي سمنڊ ڏي وڃڻ جي تيارين ۾ هو جڏهن خلاصين پنهنجو سامان ڻاهي ان هوڙي ۾ رکيو پوءِ انهن ناکئي کي اشارو ڪيو جيڪو مهريءَ تي ٻيٺل هو. ناکئو[13] تڙ وارن ماڻهن ڏي نهاري پوءِ خلاصيءَ کي اشارو ڪيو ته اُن خلاصيءَ ناتاري کنئي ته هوڙي جي مشين آواز ڪيو ۽ ڦيرو کائي تڙ کي ڇڏڻ لڳو هوڙي ۾ ويٺل ۽ ٻيٺل خلاصين جا عزيز دوست ۽ ناکئي جا گهڻ گهُرا ۽ سڄڻ ۽ تڙ تي ٻيٺل ٻيا ناکئا، اهي سڀ هٿ لوڏي کين الوداع چئي کيڪاري رهيا هئا. هوڙو آهستي هلندو تڙ تي ٻيٺل ٻين هوڙن جي پاسن کان گذرندو هلندو پئي ويو ان هوڙي ۾ ٻيٺل خلاصي سمنڊ جي لڏندڙ لهرن ۾ اميدن ڀرين نگاهن سان نهاري رهيا هئا.

جيڪو هوڙو شڪار ڪري آيو هو. اهو آهستي آهستي هلندو اچي، ان

---

(7) ٻتيلو = ٻيڙيءَ جو قسم (8) مڇيرو = ٻيڙيءَ جو قسم (9) گاڙيتو = ٻيڙيءَ جو قسم (10) دنگي = ٻيڙيءَ جو قسم
(11) ڊونڊي = ٻيڙيءَ جو قسم (12) گاليو = ٻيڙيءَ جو قسم (13) ناکئو = لقب آهي (اهو لقب اُن ماڻهوءَ کي ملندو آهي جيڪو سمنڊ جي گس ۽ پنڌ جي پوري ڄاڻ رکندو هُجي.

هوڙي جي جاءِ تي بيٺو جيڪو هوڙو ٿورو اڳ سمنڊ ڏانهن هليو ويو اهو هوڙو جيئن ئي اچي ڪنڌيءَ سان لڳو ته خلاصي ناتاري پاڻي ۾ اڇلائي ته هوڙو لڏي ٿورو ڦيرو ڪائي بيهي رهيو. مُهريءَ تي بيٺل همراهه هٿ مٿي ڪڍي لوڏيو چڻ تڙ وارن کي اهو ٻڌائي رهيو هو ته آءٌ ڪاميابيءَ سان شڪار ڪري موٽي آيو آهيان:

دڪي تي ويٺل ماڻهن مان ٻه ٽي ڄڻا اُٿيا ۽ اُن هوڙي ڏي آيا. انهن مان هڪ ڄڻو وڏي آواز ۾ مهريءَ تي بيٺل شخص کي چيو:

ناکٽا عمر! خيرن سان اچي وئين. لڳي پيو اڄ توکي ججهو شڪار لڳو آهي.؟ ناکٽي عمر مُرڪي وراڻيو.

ادا اسماعيل! خلاصين جي روزي ملي آ. اهو ئي منهنجي لاءِ گنج ٿيو. پوءِ ناکٽي عمر خلاصين ڏي نيهاري چيو.

او خلاصي! ڪم ۾ شروع ٿيو گند وِتايو[14] ٻن خلاصين گند جون ڇليون پريون ته ڪي خلاصي اُهي ڇميون مٿي تي کڻي تڙ تي بيٺل ڏاتسن ۾ لاٿيندا ويا.

تڙ تي ٿوري ٿوري فاصلي تي گند مڇيءَ جا ٽي چار ڪوڙا ٺهيل هئا. جن جي پاسن کان ڪتا ويٺا هجن. هڪڙو نوجوان جنهن جي وات ۾ گٽڪو هو سو گند جي ڪوڙن کان هلندو پٺي آيو جڏهن تڙ تي هڪ دڪان جي اڳيان گذريو ته اُن دڪاندار کيس آواز ڏنو. گُهچ ڪيڏانهن پيو وڃين؟ گُهچ بيهي رهيو منهن مٿي ڪري ان دڪاندارن کي شاعري ۾ جواب ڏنو.

مون کي نه ڇئو تون گُهچ،
ڪريان نه زمين ۾ توکي گُڇ،
ريڙهيءَ جو آئين وڏو لُچ،
هٽي نه ڇڏيانءِ اهڙو سُچ.

---

(14) وِتايو = اُڇلايو لاهيو.

اُنَ دڪان وٽ بيٺل ماڻهن ۾ ٿهڪڙو مچي ويو ۽ دڪاندار پنهنجو منهن ٻي طرف ڦيرائي ڇڏيو. گُهچ گنڌڪي جي پچڪاري پٽ تي اڇلائي تڙ تي ان ٻاتڻن وٽ اچي ويٺو جنهن ۾ خلاصين مڇي پٽي وِتائي [15]. هڪ ٻاتڻ ۾ هڪ هزار ڪلو مڇي پرجي تي وئي تہ اها ٻاتڻ تڙ ڇڏي هلي وئي، ان جي جاءِ تي ٻي ٻاتڻ اچي بيٺي ۽ خلاصي ان ۾ گند مڇي جون ڇليون وجهڻ لڳا.

گُهچ ڪنهن وقت ٻاتڻن ۾ پٽي نهاريون تہ ڪنهن وقت خلاصين کي پٽي ڏٺو. هن جي نگاهہ هوڙي تي بيٺل ناکئي عمر تي پئي تہ ان کي چوڻ لڳو.

او ناکئا عمر ملڪائي! بلاتون [16] شڪار سمنڊ مان جهلي آيو آنئِين، تڏهن خلاصين تي دبدبو ۽ رعب ڪيون بيٺو آنئِين.

ناکئي عمر ملڪائي هٿ لوڏي جواب ڏنو.

ادا محمد حسن گُهچ! تنهنجي دعا گهرجي.

گُهچ وات مان گُنڌڪي جي پچڪاري ڪيئي، ٻاتڻ جي تاڻر پرسان اڇلائي سڌو تي ويهي رهيو تہ ٻاتڻ جو ڊرائيور جيڪو ٻاتڻ پرسان بيٺو هو تنهن گُهچ کي ڪاوڙ مان ڏٺو پر ڪجهہ پڇي ڪونہ سگهيو. ان کي خبر هئي تہ گُهچ سان پوڳ ڪرڻ يا ڪجهہ چوڻ سان هي اهڙو جواب ڏيندو جو ماڻهو وري مون تي کل ڪندا. اهو سوچي ڊرائيور ماٺ ڪري ويهي رهيو.

هڪ خلاصي مڇيءَ جي چل ٻاتڻ ۾ اڇلائي، تنهن کان گُهچ پڇيو.

مولوا ناکئو عمر ملڪائي اٽڪل تي هزار ڪلو گند ماري آيو هوندو...؟

ها... گُهچ، گندو ايترو ئي هوندو.

يار مولوا ناکئو عمر ملڪائي ڏاڍو سخت آ، ڪيٽن موريءَ تي بيٺو خلاصين کي ڏسي، ڪنهن کي تڙ تي ڇڏي ڪونہ پيو ۽ پاڻ بہ مُهريءَ تي تيار بيٺو آهي.

گُهچ! چٽي سچ پيو ناکئو عمر ڏاڍو محنتيءُ آهي. مولو جواب ڏئي هوڙي ڏي هليو ويو.

---

(15) وِتائي - اُڇلائي هيٺ ڪئو ڪري (16) بلاتون - ججهو گهڻو

هڪ همراهه جنهن جي هٿ ۾ تسبيح هئي، گُهچ ان کي سامهون ايندو ڏسي ٽورو اڳتي وڌي وچي ان کي سڏ ڪيو.

او حاجي! هيڏانهن اچ تو ۾ ٽورو ڪم آ؟

حاجي جي نگاهه گُهچ تي پئي ته هو اتي ئي بيهي رهيو ۽ ڪاوڙمان گُهچ کي ڏسڻ لڳو. تسبيح هٿ ۾ ويڙهي چورڻ لڳو.

آءُ ڪونه ٿو اچان...

حاجيءَ جي ان جملي گُهچ کي چيڙائي وڌو ڇڻ ڪڪر ۾ ڪڙو لڳو پوءِ وڏي آواز ۾ حاجي کي گُهچ چيو.

او حاجي! خبر پئي اچي پنهنجي،
وقت جي ٿي رهي آ سانجهي،
ٻچن پيا ريڙهيءَ جا مانجهي،
يتيمن جو مال ماري ويو حاجي،
او حاجي! خبر پئي اچي پنهنجي.

گُهچ شعر اهڙي انداز ۾ پڙهيو جو تڙ وارن جا ڏيان حاجي ڏانهن هليا ويا. مولو جيڪو چلي پيري آيو هو تنهن کان ڪل نڪري وئي ۽ گُهچ کي چورڻ لڳو.

ادا محمد حسن گُهچ! مُڙين ڪونه پيو ڏنئي حاجيءَ کي تنهنجو شعر ٻڌڻ سان اُٿلي[17] پچي ويو.

گُهچ وات ۾ گٽڪو وجهي منهن مٿي ڪري مولوءَ کي جواب ڏنو.

مولو! ان حاجيءَ جون ٽويڙيون[18]، گهاتپون[19] ۽ سياستون سڀ بند ٿي ويس، ائين چئي گُهچ تڙ جي پاسي ۾ مارڪيٽ طرف هليو ويو.

جڏهن خلاصين مچي ڏاتسنن ۾ پوري اچلائي ڇڏي ته پوءِ ناڪئو عمر ملڪائي هوڙي ٿان لهي سڪي تي آيو. تڙ تي بينل ٻين ناڪئن، خلاصين ۽

(17) اُٿلي - واپس موٽي ويو (18) ٽويڙيون - خيالن جي جوڙجڪ (19) گهاتپون - هوشيارپ، هوشياري

دوستن سان پاڪر پاڻي مليو. هن کي هر ڪنهن مبارڪون پئي ڏنيون ناکُئا ناهوڪو شڪار ڪري واپس وريو آنئِين.

ناکئي عمر جي چهري تي خوشي گلاب جي گل جيان ٽڙي رهي هئي. دڪي جي پاسي واري جاءِ مان هڪ همراهه ٻاهر آيو جنهن جي چمار به ناکئي عمر جيتري هئي، اهو اچي ناکئي عمر کي چوڻ لڳو.

ناکئا! تو ڪم آ، اچ غلام حيدر چاموٽ جي هوٽل تي هلون ۽ احوال ڪيون. ناکئو عمر پنهنجي دوستن کان موڪلايو پوءِ ان همراهه سان گڏجي هوٽل تي آيو. ناکئي پيشگير کي آواز ڏنو.

علي محمدا! ٻه چانهه ڪٽي اچ، هيڪي چانهه ناکئي احمد موساڻيءَ جي لاءِ هيڪي چانهه منهنجي لاءِ... پوءِ ناکئو عمر ملڪاڻي دوست کان حال احوال پڇڻ لڳو.

ناکئا احمد موساڻي! خوش، چڱو ڀلو آنئِين، ڇا حال ڏنڌي پوريءَ[20] جو آ.؟

ناکئا عمر! مون کي ڏنڌو ڪونه لڳو، ٽن ڇئن جاين تي کُڏي[21]، ۽ ٻتيءَ[22] جي ٻاهران چاچا چين[23] وياسين، اُتي به مڇي نه ڏني سون، ڪٿي به مڇيءَ جو هڪ داڻو ڪونه مليو خالي تيل ٻاري آياسين. ويچارا خلاصي به هتين خالي پنهنجن گهرن ڏانهن هليا ويا.

پيشيگير ٻه چانهيون ڪٽي آيو ٻنهي جي اڳيان رکي هليو ويو. ناکئو عمر ملڪاڻي دل ۾ چوڻ لڳو ناکئا ڪيڏي اميدن سان خلاصين کي وٺي هوڙا ڪاهي شڪار تي ويندا آهن، ست اٺ ڏينهن رهڻ کان پوءِ ڪين شڪار نه لڳندو اٽن ته ڪيڏي مايوسيءَ وچان واپس اچن وريو.

ناکئي عمر ملڪاڻي کي خيالن ۾ ڏسندي ناکئي احمد موساڻي چيو.

ناکئا! ڪهڙن ويچارن منجهه آن[24]؟

(20) ڏنڌي پوريءَ = ڏنڌي پورهئي جو (21) کُڏي = درياهه جو نالو (22) ٻتي = کُڏي درياهه ۽ ڪاهي درياهه جي وچ وارو حصو جتي ٻتي ٻرندي آهي اُها بحري جهازن کي طرف جو اشارو ڪندي آهي. (23) چاچا چين = کُڏي درياهه جي اُطر ۾ ڪنهن وقت چين ملڪ جو جهاز ٻُڏي ويو هو ريڙهيءَ جا مهاڻا اُن جاءِ کي چاچا چين جي نالي سان ياد ڪندا آهن. (24) آن = آهين

ناڪئا احمد! اهڙي ڪا ڳالهہ ڪانهي، ائين چئي ناڪئي ڳالهہ جو رُخ با لائي ڇڏيو.

ادا احمد! هيڪي ڳوٺ جا آهيون، هيڪي پاڙي جا آهيون ۽ ٻئي ناڪئا آهيون، تون هاڻي ويچار نہ ڪر. درياءَ جي شڪار ۾ ائين ٿيندو آهي، ڪڏهن پري اچون ٿا تہ ڪڏهن خالي اچون ٿا. اها ڳالهہ ٻڌي ناڪئو احمد موساٽي ڇڏيو.

ادا عمر! هير [25] جڏهن گهر کان ٻاهر نڪتس تہ پويان ننڍي اڪبر آواز ڏنو بابا! خرچي ڏي، مون اُن کي جهٽڪ ڏني، هل هل ڏوڪڙ ڪينهن، ماڻهين کي وڃين ستاءِ. پوءِ ڳيور [26] هليو ويو. آءُ دل ۾ اهو خيال ڪري تڙ جي طرف ايس تہ ناڪئي عمر سان ملان ۽ هوڙو وڪڻان. جڏهن تڙ وٽ پهتس تہ تنهنجو خلاصي مولوءَ مِڪي [27] خاصخيليءَ جي ڇتي [28] وٽ مليو تنهن ٻڌايو تہ ناڪئو عمر ملڪائي ۽ اسان شڪار ڪري موٽي آيا آهيون، پوءِ تڪڙو تڪڙو دڪي وٽ آيس ۽ توکي ڏنو تہ ساهہ پئجي ويم.

ادا احمد! سڀ سڻائي ٿي ويندي، ڪڏهن تہ موچارا ڏينهن ايندا. ائين چئي ناڪئو عمر ملڪائي ماضيءَ جي يادگيرين ۾ گم ٿي ويو پوءِ خيالن مان پاڻ کي ڇڏائي ناڪئي احمد موساٽيءَ کي چوڻ لڳو.

ادا احمد! توکي ياد هوندو، تورا ڏينهن ٿيندا، جو اسان ڇَرٽو جبل کان شڪار ڪري واپس موٽياسين تہ رستي ۾ اچانڪ واءُ تڪريو ان واءُ سان سمنڊ ۾ جيڪي لهرون اٿيون تن اهڙي مصيبت پيدا ڪئي جو ائين پئي سمجهيوسين ڇاڻ هوڙو ٻڏو ۽ اسين بہ وياسين، پوءِ خلاصي کي مون چيو.

او خلاصي! ڀُساڻ [29] وارا ڇولا لاهي جان سان پيولا [30] ۽ بوهيا [31] ٻڌو ۽ هوڙي مان مڇيءَ کي ٻاهر سمنڊ ۾ وتايو هوڙو هلڪو ٿئي ۽ پنهنجي جان بچايو.

---

(25) هيرَ - هينئر، هاڻي (26) ڳيور - ڇوڪرو جيڪو جوانيءَ تائين نہ پهتو هُجي (27) مِڪي - مونکي (28) ڇَتي - ڪيبين، ماندڻي (سگريٽ پان واري) (29) ڀُساڻ - درياهہ ۾ جڏهن خلاصي مڇي مارڻ لاءِ ويندا آهن تہ انهن کي جيڪي ڪپڙا ٻهريل هوندا آهن انهن کي ڀُساڻ چئبو آهي (30) پيولا - پلاسٽڪ جا برم (31) بوهيا - برم

پوءِ خلاصي مڇيءَ کي وتائڻ ۾ لڳي ويا. ڪن خلاصين کي ڏک پيو ٿئي تہ ڪيڏي مشڪل سان شڪار ڪري موٽيا آهيون. هاڻ تڙ ڏانهن هٿين خالي ويندا سين. آءٌ خلاصين جي چهري کي ڏسندي انهن جي اندر جي ڏک کي محسوس ڪيو پئي، جو سٽن ائن ڏينهن جو سخت پورهيو ڪري وڏيءَ اميدن سان ۽ خوشيءَ منجهان ٺهڪڙا ڏيندا ۽ گيت ڳائيندا اسين پنهنجي تڙ ۽ ٻچن ڏانهن پئي آيا سين. پر هڪ طوفان اسان جي خوشين کي پاڻ سان گهلي ويو. پر پوءِ سڀ ڪجهہ وسارڻو پيو جو جان بچائڻي هئي. پوءِ ٻن ڪلاڪن جي اندر خلاصين مڇي وتائي ڇڏي ۽ هوڙو هلڪو ٿيو. اسان سيني ۾ جان اچي وئي ۽ سک جو ساهہ کنيوسين. سمنڊ جو واءُ ۽ تيز لهرون تنگ ڪنديون رهيون. پر اسين پاڻ کي سنڀالي ٽن ڪلاڪن کان پوءِ ڪورنگي درياءَ منجهہ پهتاسين تہ واءُ بہ جهڪو ٿيو تہ اميد پيدا ٿي تہ هاڻ ريڙهيءَ پهچي ويندا سين.

اها ڳالهہ ٻڌي ناکئي احمد موساڻي وراڻيو.

ناکئا عمر! درياءَ وارن تي اهڙا ڏانهن اچن ٿا.

ڪجهہ ماٺ کانپوءِ ناکئو احمد پنهنجي ڳالهہ ڪرڻ لڳو.

ادا عمر! هاڻ آءٌ مجبور ٿي پيو آهيان. مِکي ڪترو[32] وارو هوڙو وڪڻو آهي. باقي ٽُڪڙيءَ[33] وارو هوڙو گذر سفر جي لاءِ بيٺو هوندو. ڪترو هوڙوان ڪري وڪڻا پيو جو امڙ بيمار آهي. تنهن جو علاج ٿي پوي تہ مون گنج ڪنيو. اسان ماءُ پيءُ کي خوشيون ڏئي نہ سگهيا آهيون. پر تن جو علاج تہ ڪرايون.

ناکئا احمد موساڻي! چئين سچ پيو وڏڙن ڪيئن اسان کي نپايو ۽ پاليو سو هير خبر پئي پوي. جڏهن پنهنجو اولاد ٿيو.

---

(32) ڪترو - رچ جو قسم (33) ٽُڪڙي - رچ جو قسم

اُهو ڪتري وارو هوڙو ڪٿي ويٺو آهي...؟

ناڪئا عمر! گِهريو [34] پيو آهي، اُتي هل تہ دڪي تي هلون، اُتي ٻيا ناڪئا بہ ويٺا آهن، تن سان ڳالهائي ڏسون، جي موچاري رقم ملي وئي تہ هوڙو ڏينداسين. پوءِ ٻئي ناڪئا هوٽل مان نڪري تڙ جي طرف ڪچهري ڪندا وڃن پيا. جڏهن دڪي ويجهو پهتا تہ ناڪئي عمر ملڪاڻي جي نگاهہ دڪي تي ويٺل ٽن چئن ناڪئن تي پئي تہ ناڪئو عمر بيهي رهيو ۽ ناڪئي احمد موساڻي کي چوڻ لڳو.

ناڪئا احمد! دڪي تي ناڪئو قاسو ويٺو آهي، اهو وڏو ڪاسائي اٿي ۽ مروان. توکي ڪتري هوڙي جا جهجها پئسا ڪونہ ڏيندو. جي چوين تہ انهيءَ سان ڳالهايون.

ادا عمر! نہ... انهيءَ قاسو کي ڪپي مفت جو مال، اهو ڪنهن جي مجبوريءَ کي ڪونہ ڏسندو.

ناڪئو عمر ملڪائي ڪجهہ سوچڻ لڳو تہ ناڪئي احمد موساڻي کانئس پڇيو.

ناڪئا عمر! ڇا پيو ناري [35]؟

ناڪئا احمد! ملڪائي پاڙي منجهہ مائي حوا جي هوٽل تي هلون، اتي ناڪئو وسايو ويٺو هوندو تنهن کي خلاصين، ناڪئن جو احساس ججهو هوندو آهي، باقي انهيءَ کي پٽ آهي، سو مائي حوا جي هوٽلِ کانسواءِ ڪيڏانهن ڪونہ ويجي. هلي اُن سان ڳالهايون.

ناڪئي احمد هائوڪار ڪئي، پوءِ ٻئي مائي حِوا جي هوٽل طرف هلڻ لڳا.

ناڪئا! مِکي سُلاءِ [36] ناڪئو جانو ڪنهن جي هوڙي منجهہ شڪار تي ويو آ، مهينو سوا گذري ويو آ، موٽيو ڪونهي.

ادا... عمر! مِکي اها خبر پِيي ابراهيم حيدريءَ مان ناڪئي احمد ڪيچي سان گڏجي ويو هو.

(34) گِهريو - بيٺو (35) ناري - نهاري، جانچي ڏسي (36) سُلاءِ - ٻڌاءِ (37) گورو - چڪر، ڦيرو

"ناڪئا... احمد! ڪنهن مهل ناڪئي جانوءَ جي گهران گورو[37] ڏئي اچج، ان جي جال[38] سليمي ڪان خبر چار پڇي اچج."

ناڪئو عمر ۽ ناڪئو احمد ٻئي ڪچهري ڪندا هلندا ويا. هڪ گهر جي اڳيان پوڙهو ويٺو هو جنهن جي نرڙ تي وقت جي پيڙاهن جون سنهريون ۽ گهاٽيون لڪيرون هيون، ان جي مٿي جا وار پرون ۽ مڇون اڇيون هيون، سندس ڏُبرو بدن پٽ کي ٽيڪ ڏئي ويٺو مٿي جي وارن کي کنهي رهيو هو. هن جي گهر جي ڪليل دروازي اندران رڇ جا ٽڪرا جيڪي پٽ تي پيا هئا، ان جي پاسي ۾ گند مِڇيءَ جو ننڍڙو ڍير صاف نظر اچي رهيو هو جنهن جي مٿان مِکيون لامارا ڏينديون ڏسڻ ۾ پئي آيون. هي ٻئي ناڪئا جڏهن انهيءَ پوڙي جي پرسان آيا تہ ناڪئو عمر ملڪائي جهڪي ان پوڙهي سان هٿ ملائيندي چيو. ناڪئا صفر! ڪِجا[39] ويٺو ڪرين...؟

ناڪئو صفر ڪنڌ مٿي ڪنيو هن جي چپن تي هلڪي مرڪ اچي وري غائب ٿي وئي. پوءِ ناڪئي عمر ملڪائي کي چتائي ڏسندي ان کي سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪري رهيو ناڪئي عمر جو هٿ اڃان ناڪئي صفر جي هٿ ۾ هجي پوءِ ٿورو زور ڏئي چوڻ لڳو.

"تون عمر ناڪئو آنئين."

"ها... ناڪئا صفر، صحيح سڃاتو اٿئي."

ناڪئو صفر هٿ ڇڏائي ٿڏو ساهہ پري ناڪئي احمد موسائيءَ کي ڏسڻ لڳو تہ ناڪئو احمد جهڪي هٿ ملائيندي چيو.

ناڪئا صفر!... تون سُلاءِ ڪهڙو حال آنجو[40] آ....؟

بس... پيا گذاريون. ايئن چئي ناڪئو صفر ڪنهن گهريءَ سوچ جي ڪُن ۾ گم ٿي ويو. ٻنهي ناڪئن صفر جو اهو حال ڏسي، پوءِ ناڪئو عمر چوڻ لڳو.

"چڱو ناڪئا صفر هلون ٿا."

---

(38) جال = زال (39) ڪِجا = ڇا، ساموندي پٽيءَ ۾ ڪُجا لفظ استعمال ٿيندو آهي. (40) آنجو = اوهان جو

ناڪئي صفر جڻ اهي لفظ ٻڌا ڪونہ هجن، هو اجان خيالن ۾ گم هو پوءِ ناڪئو عمر ۽ ناڪئو احمد موسانٽي اڳتي هلندا ويا ۽ ريڙهيءَ جي مهاڻن جا گهر اڪثر ڪچا، ڪن گهرن کي در ۽ دريون ڪونہ، ڪي ڪانن جون اڏون ڏنيون هجن، ڪن گهرن جي اڳيان عورتون ننڍڙا ننڍڙا ڏڪان ڪيڏيون ويٺيون هيون، ڪي وري گهر جي اندر ڏڪان کوليون، پنهنجو پيٽ گذر ڪن پيون.

ناڪئو احمد هڪ دڪان جي اڳيان گذرندي ناڪئي عمر کي چيو.

ادا... آءٌ مائي حوا جي ڏڪان تان گٽڪو وٺي اچان...

"ناڪئا احمد تون گٽڪو کِئندو[41] آن، ٻيلي انهيءَ چوري ۽ گٽڪي مهاڻن جا مهانڊا ئي ڦيرائي ڇڏيا آهن، تون بہ ڇڏ ٻچر..."

ناڪئا عمر! تون چڙين ڇو پيو... آءٌ شوقيہ ڪڏهن ڪڏهن کئيندو آن. جي تون ناراض ٿئين پيو تہ ڪونہ ٿو وٺان. اهي لفظ ٻڌي ناڪئو عمر ملڪائي مرڪي چوڻ لڳو.

ناڪئا احمد! صفر ناڪئي کي سُڃاڻين...؟

ها... ادا... ناڪئي صفر کي ڪير نہ سڃاڻي، هي ڪنهن وقت ريڙهيءَ جو مشهور ناڪئو هو عربي سمنڊ ٻهادريءَ سان گهوري[42] ايندو هو ڪيس سمنڊ جي وڏي ڄاڻ هوندي هئي. ناڪئو احمد ايئن چئي پت جو پاسو وٺي ويهي رهيو جو سامهون گڏهہ گاڏي وارو آيو پئي، جنهن تي ٽانڪيون رکيل هيون، پاڻيءَ جا پيپولا، رسا، ناتاريون، لوهہ جون ڪامون ۽ تارون، مشينريءَ جو پيو سامان کنيون تڙ ڏانهن پئي ويو. جڏهن اهو هنن کان مٿي ويو تہ ناڪئو عمر ملڪائي ڪا ڳالهہ ياد ڪندي چوڻ لڳو.

ادا احمد ناڪئا! آءٌ خلاصي ٻڄي هن سان درياءَ تي ويو آن، ناڪئو صفر سمنڊ منجهہ اٿندڙ لهرن کي ڏسي سمجهي ويندو هو تہ ڪو طوفان اچڻ وارو

(41) کِئندو = کائيندو (42) گهوري = شڪار ڪري

آهي، يا سمنڊ جي پاڻي جي ٻُڏڻ کي ڏسندي خلاصين کي ٻڌائيندو هو تہ هوڙا ڪاهي ڪنهن محفوظ جاءِ تي هلو طوفان اچڻ وارو آهي، ناڪئي صفر جي حياتي موت جهڙن خطرن سان گذري آهي، ڏنو وڃي تہ ناڪئو ڪهڙو بہ هجي ڪيس سمنڊ جي تيز لهرن ۽ طوفانن سان مقابلو ڪرڻو پوي ٿو. جوانيءَ ۾ ناڪئا يا خلاصي، سي سمنڊ جي تيز لهرن جي سٽن کي برداشت ڪري وڃن ٿا. پر پيريءَ منجهہ پير پاڻ سان کين هوا جو هلڪو جهوٽو بہ ڪيرائي ڇڏي ٿو. پوءِ سمنڊ جو ڏنڊو وڃي موڪلائيندو. پيريءَ ۾ جوان اولاد بہ منهن ڦيريو ڇڏي. چوندا آهن ست آهي تہ سونهن بہ آهي، جان منجهان ست ويو تہ هرڪو بيزار... پيريءَ ۾ ڪير ڪِنجو ڪونهي.

سامهون هڪ پوڙهي عورت جيڪا هڪ بہ وک ڪٽي وري ويهي رهئي پئي، مٽي تي نندڙي هڙ هئس، جڏهن هي ٻئي ناڪئا ان جي پاسي مان گذري ويا تہ ڪنڌ ڦيرائي کين ڏسڻ لڳي، شايد سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي، پوءِ ڪنڌ ڦيرائي پنهنجي منزل ڏانهن هلڻ لڳي.

ناڪئو احمد ڪجهہ سوچي چوڻ لڳو "ناڪئا عمر! وقت جو واءُ اهڙو لڳو آ، جو اولاد جا روئڻ هر ڪو پيو روئي ۽ ڏک ڪڍي."

ناڪئا احمد! چوين سچ پيو ناڪئي صفر کي تو ڏٺو تہ ڪيئن وينو هيو. جنهن سڄيءَ حياتي سخت پورهيو ڪري اولاد کي تاتيو نپايو ۽ جڏهن جُهري پيو تہ ڪاڻنس اولاد بہ منهن مٽيو ۽ گهران ڪڍي ڇڏيائونس. هير جنهن گهر اڳيان وينو هو سو خيرو خلاصيءَ جو هو هن سان خيرو خلاصي وفادار نڪتو تنهن ناڪئي صفر کي پنهنجي گهر ۾ آڻي رهايو ۽ ڪيس ماڻڻ وانگر پانئِين پيو.

ادا... احمد!... ميکي ناڪئي صفر جا اهي ڏينهن ياد اچن پيا، مائي صفوران سان محبت هوندي هئس، درياءَ جي پنڌن تي انهن جون گهاريل محبتن واريون گهڙيون ڏنيون. مائي صفوران هير تائين شادي ڪونہ ڪئي،

پر ناڪئي صفر بي وفائي ڪيس. ٿوريءَ ڳالهہ تي مائي صفوران ڪان منهن مٽي وچي شادي ڪيائين. واهہ مائي صفوران جي ڪهڙي ڳالهہ ڪجي، هير بہ ناڪئي صفر جو ساٿي ڏيندي. خلاصي خيروءَ جي گهر منجهہ اچي ناڪئي صفر جي سار سنڀال لهندي اچي پئي.

هي ٻئي ناڪٽا ڪچهري ڪندا مائي حوا جي هوٽل تي آيا. سامهون ناڪٽو وسايو وينو هو. تنهن کي ناڪئي عمر ملڪائي سڏ ڪيو تہ هو اُٿي هنن ڏانهن آيو. ٻنهي ناڪٽن سان مليو ۽ چوڻ لڳو.

يارا ٻئي ناڪٽا گڏ آيا ڪِٿا لاءِ... خير تہ آهي؟

ناڪٽو عمر ڳالهہ ڪرڻ لڳو.

ناڪٽا وسايا! ناڪئي احمد کان هوڙ هلي نہ پيو... آن ڪِ[43] ڇُٽان پيو هوڙو وڪٽي ڏي.

ڪِٿاڙو پيو ڇوين...!!؟ ناڪئي وسائي عجب مان پڇيو تہ ناڪئي عمر وراٺيو.

ناڪٽا! اسان تو وٽ آيا آهيون. ناڪئي احمد کي هن پيري شڪار بہ ڪونہ لڳو تيل ٻاري موٽي آيو. هن جي ماءُ گهر ۾ سخت آکهي[44] پئي آهي، ايترا ڏوڪڙ ڪونہ اٿس جو ماءُ جو علاج ڪرائي سگهي. توکي خبر آهي تہ درياءَ جا ڏنڏا گهٽجي ويا آهن. بندگيريءَ[45] واري موسم آهي ۽ هن جو هوڙو گهريو پيو آهي. هاڻ ناڪٽو احمد موساٺي پنهنجو ڪترو ۽ هوڙو وڪڻڻ چاهي ٿو. ان ڪم جي لاءِ اسين تو وٽ آيا آهيون. تون وڏي سِرَ[46] جو آنئين. هلي هوڙي کي ڏس. پوءِ مناسب پئسا احمد ناڪئي کي ڏي تہ پنهنجيءَ ماءُ جو ڪنهن وڏي اسپتال ۾ علاج ڪرائي.

اها ڳالهہ ٻڌي ناڪٽو وسايو ڪنهن گهريءَ سوچ ۾ پئجي ويو تہ ڪيس ناڪئي عمر ملڪائي زور ڀريندي چيو.

ناڪٽا وسايا...!ٻيلي اسان جو ٻيڙو تار... ناڪئي احمد ناري چيو.

---

(43) آن ڪِ = اوهان کي (44) آکهي = بيمار ڪمزور (45) بندگيري = جون ۽ جولاءِ وارا ڏينهن بندش وارا هوندا آهن. مهاڻا انهن ڏينهن کي بندگيري چوندا آهن. (46) سِرَ = ڇمار عمر.... ناري: نهاري

"ناکئا وسايا! اسان تڙ تي وياسين، ٻين ناکئن ۾ مِکي اميد نظر ڪانہ آئي، سو ناکئي عمر کي وٽي تو وٽ آيو آن، مون جو هوڙو گهريو پيو آهي، ٽُڪڙيءَ وارو هوڙو تڙ تي ناتاريءَ تي بيٺو آهي، اهو بہ ڏس، ٻيلي مون جو ڪم ڪر."

ناکئو وسايو مائي حوا جي هوٽل طرف نهاري ڪجهہ سوچڻ لڳو.

ادا... هلو تہ هلون.

پوءِ ٽئي ناکئا تڙ تي آيا، اچي ناکئي احمد موساٽيءَ جي هوڙي وٽ بيٺا تہ هنن ٽنهي ناکئن کي هوڙي وٽ ڏسندي ڏکيءَ تان تي چار ماڻهو اچي هوري هوري هلندا اهي بہ ناکئي احمد موساٽي جي هوڙي وٽ آيا. تڙ وارا بہ هوڙو ڏسڻ آيا، ايتري ۾ پندرنهن ويهہ ماڻهو ڪٺي ٿي ويا. ميڙ مان هڪ ماڻهو هنن ٽنهي ناکئن ڏي نهاري چيو.

آن ٽئي ناکئا هوڙي وٽ جمع ٿيا آهيو ڪِجا لاءِ...؟

ناکئي وسائي ڪنڌ ڦيراءِ ان همراهہ کي چيو.

"ناکئا اسماعيل! اسين هت ائين گڏ ٿيا آهيون جو ناکئي احمد موساٽي جي ماءُ اگهي ٿي پئي آهي، هي هوڙو ناکئي احمد جو آ، سو وڪٽي ماءُ جو علاج ڪرائڻ گهري پيو. اوهين پاڙي جا آهيو اهڙو ڪو فيصلو ڪري ڏيو جيئن ناکئي احمد کي نقصان نہ ٿئي."

ناکئي وسائي جي ڳالهہ ڪانپوءِ سيئي هوڙي کي ڏسڻ ۾ لڳي ويا، ناکئو عمر ملڪائي سيئي بيٺل ماڻهن کي چوڻ لڳو.

توهان هوڙو ڏسو هوڙي جا اڏا[47]، پَٽ[48] ليءَ[49] کي ڏسي وٺو.

پوءِ ڪو هوڙا جا اڏا پيو ڏسي تہ ڪوري پٽ پيو جاچي ۽ ڏسي، ڪن لري ليءِ جوَن ڪانيون جاچيون پئي، جڏهن خلاصي ۾ ناکئن هوڙي کي ڏٺو پئي تہ ناکئي عمر هيڏي هوڏي نهاري ناکئي اسماعيل کي ڏسي ان جي پر ۾ بيٺل ماڻهن کي چيائين.

(47) اڏا = هوڙي، ٻيڙيءَ جي جهُل (48) پَٽ = ڪانيون، پاٽيا (49) ليءَ = اُهي ڪانيون جنهن تي هوڙو يا ٻيڙي بيٺل هوندي آهي انهن ڪانين ڪانسواءِ درياهہ منجهہ هوڙو يا ٻيڙي هلي ناهي سگهندي

توهين سيٺي هوڙي جي مُهري ۾ سکاڻ ڪي ڏسي وٺو ڪجهه دير ڪان پوءِ جڏهن سيٺي ماٺهن هوڙي کي ڏسي ڇڏيو ۽ فيصلي ڪرڻ جي لاءِ سيٺي دڪي تي اچي ويٺا ۽ پاڻ ۾ صلاحون ڪرڻ لڳا.

ناڪئو اسماعيل ٻين ناڪئن کي چوڻ لڳو.

ناڪُئا.... منهنجي ڳالهه ٻڌو ناڪئي احمد جو هوڙو تيهن فوٽن جو آهي، مشين به ان ۾ نئي لڳل آهي، اهو هلندڙ هوڙو آ. هير ناڪئي احمد کان هلي نه پيو منهنجي اها صلاح...... ائين چئي ناڪئي اسماعيل ڳالهه اڌ ۾ بند ڪئي ته هر ڪو ماٺ ۾ پئجي ويو.

ٿوري جهٽ کانپوءِ ناڪئي عمر ملڪائي چيو.

ناڪئا اسماعيل! تون ڪِجا لاءِ ٻوڙا[50] ڪري ويٺو آن؟

پوءِ سيني جون نگاهون ناڪئي اسماعيل ڏانهن کجي ويون، هر ڪنهن ان کي چتائي ڏٺو پئي، ناڪئن ۽ ٻين ماڻهن ۾ سُرِيُر[51] هلڻ وئي، ناڪئو اسماعيل سيني ماڻهن ڏي نهاري ڳالهه کي اڳتي وڌائيندي چيو.

اڌا....! سيني ناڪئن ۽ خلاصين ڪترو هوڙو ڏٺو هاڻ آءِ اها صلاح ڏيندس ته هوڙو هڪ لک تيهه هزار لهي ٿو.

ناڪئو قاسو اها ڳالهه ٻڌي هوڙي جي طرف ڏسي ناڪئي اسماعيل کي چيو.

ناڪئا! هڪ لک تيهه هزار ججها چوين پيو. آءُ هڪ لک رپيا ڏيندس.

نائي قاسوءَ جي ڳالهه ٻڌندي دڪي تي ويٺل ماٺهو ناڪئي احمد ۽ ناڪئي وسائي کي ڏسڻ لڳا، ڪجهه ناڪئن پاڻ ۾ آهستي پئي ڳالهايو نيٺ ناڪئي عمر ملڪائي ڳالهه کي نبيريندي چيو.

ناڪئا وسايا. تون يار ماٺهو آهي، هڪ لک ويهن هزارن ۾ هوڙو تنهنجو آهي.

ناڪئو وسايو هيڏي هوڏي نهاري ڪجهه سوچي پوءِ منهن مٿي ڪري وڏي واڪي چيائين.

---

(50) ٻوڙا = ماٺِ (51) سُرِيُر = ڇُرپُر، سُس پُس

"ناڪئا عمر! تون جيئن چُئين پيو تيئن مِڪي قبول آهي."

واهه... واهه.. ٿي وئي، سيني ماڻهن ناڪئي وسائي کي ۽ ناڪئي احمد کي مبارڪون ڏنيون، هڪ خلاصي ناڪئي وسائي کي مبارڪ ڏيندي چيو.

ناڪئا وسايا! سودي جي مبارڪ، هير مٺائي ٿيندي

ايتري ۾ هڪ پڪي ۽ عمر جو ماڻهو دڪي تان اُٿي آيو ۽ ناڪئي وسائي جي ڪلهي تي هٿ رکي چيو.

ناڪئا وسايا، بوتلون گهراءِ ٺٺو پيٽ ڪراءِ

ناڪئو اسماعيل جنهن هوڙي جي واڪ ۾ حصو ورتو هو اهو خوش ٿيندي ناڪئي وسائي کي چيو.

ناڪئا! مِڪيءَ جي دڪان تان بونديون گهراءِ وٺ.

پوءِ ته هر ڪو پنهنجي پنهنجي فرمائش ڪرڻ ۾ لڳو ويو ڪنهن گٽڪي جي فرمائش ڪئي ته ڪنهن وري چانهه ۽ چوري جي ڳالهه ڪئي. ناڪئو وسايو دل وارو ماڻهو هو سو هر ڪنهن جي ڳالهه کي ٻڌندو مرڪندو رهيو.

ناڪئي وسائي کيسي مان هڪ هزار جو نوٽ ڪڍي ناڪئي اسماعيل کي ڏيندي چيو.

ناڪئا اسماعيل! مِڪيءَ جي دڪان تان مٺائي، واجا جي ڇتيءَ تان پان، چورو گٽڪو ۽ سوپاريون وٺي اچ. ڄاموٽ جي هوٽل تان چانهه ۽ بوتلون، ڪي بسڪوٽ وٺي اچ ۽ هر ڪنهن جي خوشي پوري ڪر.

ناڪئو اسماعيل پئسا وٺي هليو ويو دڪي تي ويٺل ماڻهن ڪان جنهن ٻڌو پئي ته ناڪئي وسائي هوڙو ورتو آهي ته اهو به اچي ناڪئي وسائي کي مبارڪ ڏيڻ لڳو. ڏسندي ڏسندي ٽڙ تي ميلي جهڙو سماءُ جڙي ويو هو.

ٿوري جهٽ کان پوءِ ناڪئو اسماعيل مٺائي، گٽڪا، سوپاريون، چورو مين پڙيون ٿيلهيءَ ۾ بند ڪرائي کڻي آيو سندس پويان هڪ ڇوڪرو آيو پئي، تنهن جي مٿي تي ڪريٽ بوتلن جو هو.

مٿائي ڪائڻ ڪانپوءِ ناڪئي وسائي ڪيسي مان ويهه هزار رپيا ڪڍي ناڪئي عمر ملڪائي کي ڏيندي چيو.

ادا عمر! هي پئسا سوٽيءَ جا پاءَ احمد ناڪئي موسائيءَ کي ڏيءِ توهين صبح جو سيٺ يوسف شولائي وٽ اچجو ته رهيل باقي رقم ان کان وٺي ڏيندس.

ناڪئي عمر ملڪائي پئسا ڳڻي پر ۾ وينل ناڪئي احمد موسائي کي ڏنا، تنهن رقم ساري ڪيسي ۾ وجهي پوءِ سيني کان موڪلائي هليو ويو.

ريڙهي مياڻ جي پٽن مٿان گهرا ڪارا بادل ڪٺي ٿيندا ويا، اُبرندي پاسي کان واءُ گهلڻ شروع ٿيو جنهن کي سامونڊي پٽيءَ وارا سيارو چون.

واءُ تيز طوفان جي اچڻ جو ناڪئن کي اشارو ٿي ڏنو جن ناڪئن جون ٻيڙيون، لانچون ۽ هوڙا راشن سميت تيار بيٺا هئا انهن ناڪئن درياءَ تي نڪرڻ جو ارادو لاهي ٻيڙين، لانچن ۽ هوڙن مان سامان ڪڍندا محفوظ جاءِ تي رکندا ويا. ايتري ۾ برسات وسڻ شروع ٿي وئي، واءُ تيز ٿيندو ويو ته برسات ۾ به تيزي ايندي وئي. تڙ تي سوين هوڙا بيٺا هجن، رات جا ٻه پيا ٿين، آسمان ۾ ڪوڙين جي چمڪاٽ سان گجگوڙ ٿيو ته سليمي جي پٽ کان ڇرڪ نڪري ويو جيڪو پاسي ۾ ستو پيو هوس.

”اي... امان...“

”جي... ڳيورا!“... ائين چئي سليمي پٽ کي ڇاتيءَ سان لڳائي آکيون بوٽيون ته سندس مڙس ناڪئي جانو جا خيال ورائي ويس. ڪنهن ڪُن ۾ ڦاٿل ٻيڙيءَ وانگر ڦيرا کائيندي رهي، پوءِ آکيون پٽي اُٿي ويهي رهي، ڪجهه وقت خاموش ويٺي، ڪمري جي پڳل ٺاڪن واري دريءَ کان ٻاهر ڏٺائين. برسات جي وڏ ڦڙين جا آواز هن جي ڪنن ۾ پڙلاءُ ڪندا رهيا. سليمي پٽ مٿان هڪ نگاهه وجهي، اُن جي مٿي تي هٿ ڦيرائي پاڻ سان ڳالهائڻ لڳي.

اي جانو! تون ڪٿ آن... مون جو هِيڪي[52] سهارو هئين، سو به

(52) هِيڪي = هڪڙو

ڇڇي وئين، الائي جي ڪڏهن اچي، آءُ اوسيئڙي ۾ سڙي وئي آن....!!

تون جي اوڏ[53] ۾ ويٺي آهيان..!!، تون جا گس ويٺي ناريان[54]...!

تون جون واٽون ويٺي ناريان، ڪڏهن تو اچي..!!!، ڳيور اهڙيون ڳالهيون مِڪان[55] پڇي ٿو.

امان! بابا ڪڏهن ايندو...؟، اجان ڪِجا لاءِ ڪونہ آيو..؟

جڏهن ننڍڙي ڳيور جا اهي لفظ آءُ ٻڌان ٿي تہ دل منهنجي ڪچي ٿيو پوي، پوءِ مِڪي اهڙي اوڏ ٿئي ٿي تہ آءُ روپو پوان...

سڄي رات برسات وسندي رهي، تان جو صبح ٿي وئي، پر برسات ۾ ڪنهن بہ قسم جي گهٽتائي ڪونہ آئي، برسات وسندي رهي ٻن پهرن جا ٻہ ٿي ويا، ان وقت عورتون پنهنجن گهرن ۾ مائيءَ پچائي رهيون هيون، تہ ڪي وري پنهنجن ٻچڙن سان ماني کائي رهيا هئا. وسندڙ برسات جي پاڻيءَ بہ پار پنهنجن گهرن جي اڳيان راند ڪري رهيا هئا.

ريڙهي مياڻ جي دبلا پاڙي جي ٻاهران سمنڊ جي پاڻيءَ کي روڪڻ جي لاءِ بند ٻڌل هو. تنهن کي سمنڊ جو تيز ايندڙ پاڻي پنهنجن ڪارن ڏندن سان اندران ئي اندران کائي رهيو هو. اوچتو سمنڊ جو ڪارو پاڻي ان بند کي هڪ هنڌان جهوري وڌو تہ دبلن جي پاڙي ۾ پاڻي ڪاهي پيو عورتون ۽ ننڍڙا ٻار خوف وچان دانهون ڪرڻ لڳا. هوڪو پنهنجن ٻچن ۽ گهر جي سامان کي بچائڻ ۾ لڳو ويو.

دبلا پاڙي جي هڪ وڏي عمر واري عورت دانهون ڪري ٻين عورتن کي آواز ڏئي رهي هئي.

"اي ماسي آمنہ... اي ماسي ڪلثوم..." ڪلثوم ان عورت جو آواز ٻڌي دانهن ڪئي.

"ادي ماسي گِهنا! طوفان مون جو آنو ڪيڏانهن ڪٽي وئي..."

ماسي گهنا سمجهہ واري عورت هئي، تنهن مڙدن کي وڏي آواز ۾ چيو.

(53) اوڏ = انتظار (54) ناريان = نهاريان (55) مِڪان ـ مون کان.

”هوڙا ڳهري[56] اچو ڳيورن کي بچايو...آنءُ بچايو...“

بند ڏانهن ويندڙ ماڻهن مان هڪ جڻي ماسي گهنا کي آواز ڏنو.

ماسي گهنا! اسين وڃون پيا... بنڌ جا ٻجورا[57] بند ڪرڻ.

برساتن تيزيءَ سان وسندي رهي، هوري هوري طوفان جو رخ بدجلڻ لڳو تہ برسات ۾ معمولي گهٽتائي ٿي وئي، سمنڊ جو ڪارو پاڻي ٻڌلن جي گهرن ڏانهن وڌندو ۽ مٿي چڙهندو آيو پئي، ماسي گهنا اُيرندي طرف هڪ گهر جي اڳيان بيٺل عورت کي چيو.

لي ماسي آستا ماما محمديءَ کي چئو ريتري[58] هوڙي ڳهري آڇي، ڳيورن کي هوڙيءَ منجهہ چاڙهي... سگهيءَ تي رسايو. جلدي ڪريو... ڳيورن کي ٻڏڻ کان بچايو...

ايتري ۾ ماما محمدي ڏبلو ريتري هوڙي ڪاهي آيو. ماسي گهنا جي ٻڏندڙ ٻارن کي اُن ۾ چاڙهي پنهنجي گهر ڏي... انهن ٻارن کي گهر جي اڱڻ تي لاهي وري بين گهرن ڏانهن ريتري ٻيڙي ڪاهي ويو جيڪي پاڻيءَ جي گهيري ۾ ڦاٿل هئا، انهن گهرن جي ٻارن کي ريتريءَ ۾ چاڙهي پنهنجي گهر آيو.

ڏبلا پاڙي ۾ ماما محمديءَ جو اڪيلو گهر هو جيڪو مٿي هجڻ ڪري پاڻيءَ جي گهيري کان بچيل هو. ماما محمدي ڏبلو وسندڙ برسات ۾ ريتري هوڙي جي ذريعي ڪيترن ٻارڙن ۽ ٻڍڙين عورتن کي بچائي ورتو. ماما محمدي پندرنهن ويهن گهرن جي ٻارن ۽ عورتن کي پاڻي مان ڪڍي آيو.

بند ٻڌڻ جي لاءِ سٺ ستر ماڻهو ويل هئا، انهن وڏي جدوجهد سان بند کي ٻڌي ڇڏيو. واءُ جو رخ مٽيو تہ برسات جهڪي ٿيندي وئي، آسمان ۾ گهرا ڪارا بادل ڇڙوڇڙ ۽ ڇڊا ٿيندا ويا تہ سج جي ڪرڻن ڌرتيءَ تي روشني پکيڙي ڇڏي. سج نڪرڻ ڪانپوءِ ماحول ۾ چرپر ٿيڻ لڳي، مڙد گهرن مان

---

(56) ڳهري = ڪاهي (57) ٻجورا_ گهارا (58) ريتري — ننڍڙي ٻيڙي

نڪري تڙ تي آيا، ڪي پنهنجن ڏندن سان وچي لڳا، عورتون گهران نڪري ڪم تي وڃڻ لڳيون، سليمي ڪوٺيءَ مان ٻاهر اچي ٻاڏلي ۾ پاٽي پري ڪُل[59] تي اچي ٻاهه ٻاري پنهنجي پٽ جي لاءِ ماني بچائڻ لڳي. ايتري ۾ هڪ عورت سليمي جي گهر ۾ داخل ٿيندي در وٽ بيهي وڏي آواز ۾ چوڻ لڳي.

اي سليمي! ڪِجا ويٺي ڪرين؟ هاشم درزيءَ کان پنهنجي ٻچيور جا ڪپڙا ڪٺي اچ، ڇورو هاشم ڪاروچاڻ وڃڻ جي پيو ڪري. آن هلان پئي.

جي... ماسي آمي! آءُ ٻچيور کي ماني کارائي پوءِ ويندِيس.

سليمي پٽ کي ماني کارائي پوءِ ڪم ڪار کان واندي ٿي، هاشم درزيءَ ڏانهن وڃڻ لڳي. گهٽيءَ ۾ سامهون هڪ عورت کي ايندو ڏٺائين جڏهن اُها هن جي پرسان آئي تہ سليميءَ کان پڇڻ لڳي.

سليمي! ڪِجا لا وڃين پئي؟

ادي صغري! ٻچيور جا ڪپڙا هاشم درزيءَ وٽ پيا آهن، هير مِڪي آميءَ نياپو لنگهائي[60] ڏنائين تہ ڪپڙ[61] تيار پيا آهن، سو آءُ ڪڍڻ پئي وڃان.

صغري وڏيڪ ڪو بہ سوال نہ ڪيو ۽ پنهنجي گهر ڏانهن هلي وئي.

سليمي خوشيءَ سان هلندي هاشم درزيءَ جي دڪان تي آئي پئي، هن پري کان ڏٺو تہ هاشم درزيءَ جي دڪان اڳيان بہ عورتون بيٺيون هيون، هن پنهنجا پير ڍرا ڪيا، هوري هلڻ لڳي. ڊاڪٽر غلام محمد ڪٺيءَ جي اسپتال ۽ هريءَ جي هٽ کان ٿورڙي فاصلي تي ڊاٽسن جو اسٽاپ هو اُتان هڪ ڊاٽسن آئي پئي، جڏهن هاشم درزيءَ جي دڪان پرسان پهتي، انهن ٻن عورتن مان هڪ ڇٽي هٿ مٿي ڪري ڊاٽسن جي ڊرائيور کي اشارو ڪيو تہ ڊاٽسن دڪان جي اڳيان اچي بيهي رهي. اها عورت اڳين سيٽ تي وڃي ويٺي تہ ڊاٽسن ابراهيم حيدري روڊ طرف ڊوڙندي هلي وئي.

دڪان جي ٻاهران بيٺل عورت جنهن جي هٽ ۾ پڙي هئي، هوءَ پڙي

(59) ڪُل - چُلهہ (60) لنگهائي - موڪلي (61) ڪپڙ - ڪپڙا

کي کولي، ان مان چورو ڪڍي وات ۾ وجهي، وري پُڙيءَ کي بند ڪري، چوري لڳل آڱرين کي مٽي جي اڌ اڃن ۽ اڌ ڪارن وارن سان اُگهي، هاشم درزيءَ جي دڪان منجهه هلي وئي. سليمي اهو پئي چاهيو تہ اُهي ٻئي ڄڻيون دڪان جي ير چڙهن تہ آءٌ دڪان تي وڃان. پر هڪ ڄڻي ابراهيم حيدريءَ واري ڏاتسن ۾ هلي وئي، ٻي دڪان منجهہ وئي.

هاشم درزيءَ جي دڪان ۾ ٽي سلائي مشينون رکيل هيون. انهن مان هڪ خراب پئي هئي، باقي ٻن مشينن تي سلائي ڪندو هو. خراب پيل مشين ڪپڙي سان ڍڪيل هئي. دَر جي اندرئين پاسي ڪان پٺ سان لڳل ڪاٺ جي وڏي ٽيبل پئي هئي، جنهن مٿان سبيل ۽ اڻ سبيل ڪپڙا ٿيلهين ۾ بند پيا هئا.

سليمي دڪان ۾ آئي، هن جي نگاهہ عورت تي پئي، جيڪا ڪاٺ جي ٽيبل کي ٽيڪ ڏئي بيٺي هاشم سان ڳالهائي رهي هئي. هن جيئن ڪنڌ ورايو تہ سليميءَ تي نگاهہ پيس، پوءِ منهن مٽي ڪري سليمي کي چيائين.

ادي سليمي! نظر نہ پئي اچين، ڪِجا پئي ڪرين...؟

ادي شبو! هيڪي گهر منجهہ پئي آنيان...[62] ڪنهن شيءِ ۾ من ئي لڳي نہ پيو... سليمي جڏهن اُهي لفظ چيا تہ هن جي آکين ۾ پاڻي لهي آيو. ڳوڙها پنبڙين جي اوٽ وٺي سليميءَ جو پيرم رَکڻ لاءِ بيهي رهيا.

شبو زماني جي عورت هئي، سليميءَ جي زندگيءَ جي ڪهاڻيءَ جو پتو هئس، تنهن ڪري سليميءَ جي آکين منجهہ آيل ڳوڙهن کي ڏسي ماٺ ڪري دڪان کان ٻاهر نڪري روڊ تي چوري جي پچڪاري اڇلائي، در جي اوٽ وٺي بيهي رهي.

سليمي ٽيبل جي پرسان بيٺي هاشم درزيءَ کي چوڻ لڳي.

ادا! ڪپڙا تيار آهن...؟

(62) آنيان = آهيان

ها... ادي! ڳچ ڏينهن کان اوهين جا ڪپڙا لٽا تيار پيا آهن، هٿ ماٺهن جي پيهه لڳي رهي ٿي، ڪٿي گم ٿي نه وڃن، آءُ اهو سوچي آميءَ جي هٿان نياپو ڪيو.

ادا... مهرباني. سليمي چولي جي کيسي مان پئسا ڪڍي هاشم درزيءَ کي ڏنا ته هاشم ڪرسيءَ تان اُٿي شوڪيس مان هڪ ٿيلهي ڪڍي ان جي ڳنڍ کي کولي ڪپڙا ڪڍي، انهن کي ڏسي نئين سر ويڙهي ٿيلهي ۾ بند ڪيا پئي ته هڪ نوجوان ڇوڪري تيزيءَ سان دڪان جي اندر آئي، اُن جي پٺيان شبو هوري اچي ٽيبل جو پاسو وٺي بيهي رهي. نوجوان ڇوڪريءَ هاشم درزيءَ کي چوڻ لڳي.

ادا... هاشم! مِکي سُنت[63] ڏي، ڪپڙ ڪٽي اجهو ڏئي ٿي وڃان...

هاشم ان ڇوڪريءَ کي ڪينچي ڏيندي کيس چيو.

"ادي! سگهو ئي ڏئي وڃج، ڪم پيو ڪريان."

"ها... ادا... ها..."

نوجوان ڇوڪري وڏي آواز ۾ ها... ادا... ها... چوندي هلي وئي. ان ڇوڪريءَ کي شبو غور سان ڏٺو پئي، پوءِ سليمي ڏانهن منهن ڪري چوڻ لڳي.

ادي سليمي! سِلَ[64] ڪر، اها ڇوڪري ڪير هئي؟

ائي......! مِکي ڪانهي خبر...

شبو وات وارو چورو چٻاڙيندي سليمي کي ٻڌائڻ لڳي.

سليمي! اها عاليءَ جي ماسات هئي، هير ڇِتالَ[65] ٿي پئي آ. نوان ڪپڙ پهري روزانو ٻاتسن ۾ چڙهِي شهر وڃي ٿي پوءِ سارو ڏينهن اتي ڦيريون ڪائي پنهنجيءَ مرضيءَ سان وريو اچي.

اهي لفظ ٻڌي سليمي دل ۾ چيو.

هيءَ شبو اُلٽو پئي جَتاءِ[66] مون جو انهن ڳالهين سان ڪِجا...؟

(63) سُنت = ڪينچي (64) سِلَ = سوچي (65) ڇِتالَ = سُهڻي، سُٺي (66) جَتاءِ = ٻڌاءِ

درزيءَ هاشم کان سليمي پنهنجي ڳيور جا ڪپڙا وٺي دڪان مان ٻاهر آئي ته شبو به هن جي پٺيان آئي. دڪان جي در وٽ بيهي چوڻ لڳي.

سليمي! آءُ هٿ تان هاڄَ [67] ونڻ پئي وڃان.

سليمي پنهنجي گهر هلي آئي. هيءَ خوشيءَ وچان پنهنجي پٽ جي نون ڪپڙن کي ڏسي ڪونيءَ منجهه هلي وئي. ڪپڙا رکي ٻاهر آئي. پڙش تي رڃ ۽ توريون جيڪي پٿر جي هيٺان رکيل هيون. هيءَ رڃ ناهڻ جي خيال کان اهو پٿر هٽائڻ لڳي ته ڪن تي آواز پيس. سليمي پٿر هٽائڻ وارو خيال ڇڏي ڪنڌ مٿي کنيائين ته سامهون هڪ عورت کي ڏٺائين. جنهن جي هٿ ۾ ٿيلهي هئي. ان کي چوڻ لڳي.

"ادي ايلي! ڀلي ڪري آئينءَ. سڻائي ڪجلا لاءِ آئي آن...؟"

ايلي هٿ واري ٿيلهي سليميءَ کي ڏيندي چوڻ لڳي.

ادي! هي ويڳر [68] لڙي [69] ڏي.

سليمي پڙش تان اُٿي ايليءَ کان ٿيلهي وٺي چوڻ لڳي.

"ادي! پڙش تي ويهه." ائين چئي سليمي ڪونيءَ ۾ آئي. ويڳر پيهندي دل ۾ چوڻ لڳي.

ايليءَ کي ويڳر لڙي ڏيان ته تڪڙو وڃي هلي. جهجهو وقت نه ويهي. هيءَ مون جو ڪم کوٽي ڪندي.

ايلي پڙش تي رڃ ۽ توريون ڏسي، چوري جي پُڙي جيڪا مُٽ ۾ هئس اها کولي ان مان چورو ڪڍي وات ۾ وڌائين. پوءِ چوري واري پڙي بند ڪري انگيءَ ۾ رکي. سڄي هٿ واريون آڱريون مٿي جي وارن سان اُگهي ڇڏيون ۽ گهر ۾ نظر ڦيرائيندي رهي.

ايتري ۾ سليمي ويڳر لڙي آئي ۽ ايليءَ کي ڏنائين.

"ادي ايلي! هي ويڳر وٺ..."

(67) هاڄ = شئي (68) ويڳر = مصالحو (69) لڙي = پيسي

ايلي ويڳر وٺندي چوڻ لڳيس. سليمي! ٻي ڪا پھر...؟

ايليءَ جي اهڙي سوال تي سليميءَ کي ڪاوڙ لڳي، پر وري پاڻ سنڀالي چيائين.

ايلي! آءُ گھر ۾ هيڪي ڄڻي آنيان، گھر جو ڪم نه هيڪي ڄڻي ڪريان ٿي، پاڻي پرڻ هيڪي ڄڻي وڃان ٿي، آءُ گھر ۾ لٽا ڪپڙا هيڪي ڄڻي ڌوئان ٿي.

ايلي ماٺ ڪرڻ واري عورت نه هئي، جنهن به گھر ويندي هئي اُن جو سمورو حال چاڻ ڪانسواءِ واپس نه ورندي هئي. ايلي جي اهڙي طبيعت مان هر ڪو بيزار هوندو هو ڪا به عورت هن سان جهجهو ڳالهائڻ پسند نه ڪندي هئي. ايليءَ ڪيترين ئي عورتن جا گھر ڦٽائي ڇڏيا هئا...

ايلي رچ کي ڏسي عجب مان چوڻ لڳي.

سليمي! ايترو رڇ هيڪي جاڻي اُلارين [70] ٿي...؟ هن جا توکي پئسا ڪيترا ملندا آهن...!!؟

پوءِ سليمي ٿڌو ساهه ڀري چيو.

ايلي! توکي خبر آهي ته منهنجو مڙس درياءَ تي لانچ ۾ ويو هو اتان انڊيا جي نيويءَ وارا لانچ کي جهلي ويا، جنهن ۾ مون جو مڙس به هيو. هير اُتي جيل ۾ آهي، جنهن جي خبر ڪير نٿو ڏئي،جيرو آ... يا... مري ويو نه ڪو خط اچي ٿو. هير سڌڻ ۾ آيو آهي ته هو جيرو آهي جيل ۾.

ادي ايلي! آءُ اميد ڪريان ٿي ته هيڪو نه هيڪو ڏينهن تون ڄو مڙد آزاد ٿي گھر ايندو.

سليمي پنهنجي ڏک کي اهڙيءَ طرح سان اندر ۾ سانڍي هلندي هئي جو ڪنهن ٻي عورت کي هِن جي ڏکن جي پيڙا هه جو پتو ئي نه پوندو هو. سڄو ڏهاڙو پنهنجي ڪرت ۾ هوندي هئي، هن جو گھڻو وقت رڇ ناهڻ ۾

---

(70) اُلارين = ناهين

گذرندو هو.

سليمي پاڻ ڪلي خيال مان ڇڏي ايليءَ کي چوڻ لڳي.

"ادي ايلي! پنهنجي ڳڀور جي لاءِ محنت ڪريان ٿا. ان کي پڙهايان ٿي، محنت ڪري اُن جو پيٽ پاريان (71) ٿي ۽ پنهنجو پيٽ بہ پاريان ٿي، جيسين وڃي منهنجو مڙس جيل مان اچي، تيسين رڃ ويٺي اُلاريان، اُن جا مِکي ڏوڪڙ ملندا آهن."

ايلي خاموشيءَ سان ڳالهہ ٻڌي هيڏانهن هوڏانهن نهاري پوءِ سليمي کان موڪلائي هليٰ وئي.

***

(71) پاريان = ناهيا

باب ٻيون

ريڙهي مياڻ جي تڙ تي ٻيڙيون بيٺل هونديون هيون، سمنڊ جي لهرن تي پار جي پينگهه جيان لڏي رهيا هئا، ڪي هوڙا سُڪيءَ تي بيٺل هئا. هڪ هوڙي ڪي واڍو پاٽيا هٽي رهيو هو. ان جي پاسي ۾ ڇهه ست گڏهه گاڏا هڪٻئي جي پٺيان قطار ۾ اٿين بيٺا هئا جيئن اسٽيشن تي مال گاڏيءَ جي خالي گاڏن جيان هڪٻئي جي پٺيان لڳل هوندا آهن. اهي گڏهه گاڏا ريڙهي جي پرپاسڻ جي ڳوٺن ڪان جيڪي ماڻهو سيڌي سامان وٺڻ جي لاءِ ڪاهي آيا هئا. ڪي وري روزگار جي لاءِ آيا هئا. انهن گڏهه گاڏن تي ناڪئا پنهنجا رڇ ۽ ٻيو سامان ڪٽائي بندر تي ويندا آهن.

گُهچ تڙ تان گهمندو ڦرندو پنهنجي مخصوص انداز سان پانهن ڪي لوڏيندو مارڪيٽ ۾ خاصخيليءَ جي هوٽل پرسان آيو هڪ نوجوان هن سان هٿ ملائيندي چيو.

گُهچ! آءُ تو ڏي آيس پئي، مون جو بولو[1] رڇ تيار ٿي ويو...؟

"ناڪئا دوسو! تون جي رڇ تي ڪم هلي پيو ڏينهن ۾ ٻه ٽي توريون ڪتائي ويندون آهيان. تون گهبراءِ نه، دل وڏي ڪر تنهنجو رڇ ٻيءَ جوئار ۾ تيار ٿي ويندو."

گُهچ! اچان پيو جوئار جو چئين، مون سمجهيو هو ته رڇ تيار هوندو. هوڙو درياءَ تي ڪيئي وڃان.

دوسو ناڪئا! تون پئسي وارو آن، تو کي ڪِڇا جي ضرورت آ...؟ اسان ته مسڪين ماڻهو آهيون، رڇ ناهي گذر پيا ڪريون، پر اسان جي حال جي توکي خبر آهي، تڏهن پيو پئسا گهٽ ڏين. اسان جو حق ڪايو وڃين، جڃها

(1) بولو = رڇ جو قسم، چار جو قسم

پئسا ڏي تہ توکي تڪڙو رڇ ناهي ڏيان، توسان اڳي ليکو ڪونہ رکندو هوس، هير مهانگائي چوٽ چڙهي وئي آهي.

گُهچ ڪيسي مان گنتڪو ڪيڏي وات ۾ وڌو پوءِ منهن متي ڪري چوڻ لڳو.

ناڪئا! اسان مهاڻن جو گذر روز تنگ ٿيندو پيو وڃي، درياهہ جا ڏنڊا بہ تيز ڪونهن، نہ ڪي مڇيءَ جو مُلهہ آهي. ويچارا مهاڻا وڃن تہ ڪيڏانهن وڃن..!؟

ناڪئو دوسو اها الهہ ٻڌي ماٺ ۾ پُٽجي ويو ڪيس گُهچ جي حال جو احساس ٿي رهيو هوس، هن گُهچ جي ڪاڏيءَ تي هٿ رکي ڪجهہ چوڻ تي چاهيون تہ اڻ ڪان اڳ شاعري ۾ چوڻ لڳيس.

"دوسو! هٿ نہ رک ڪاڏيءَ تي،

زور ڪر پنهنجي ڳاڏيءَ تي."

ناڪئي دوسو ڪان ٿهڪ نڪري ويو ۽ پوءِ هيڻائي ونندي چوڻ لڳو.

ادا گُهچ! ناراض نہ ٿيءُ، بہ ٽي ڏوڪڙ آندا آم[2]، اهي توکي ڏيو وڃان ٿو منهنجو رڇ ڏينهن ٻن ۾ تيار ڪر، هوڙو رڇ جي وجهہ سان بيٺو آهي. رڇ ناهي ڏيندي تہ آءُ روزيءَ تي ويندس.

ائين چئي ناڪئي دوسو ڪيسي مان پئسا ڪڍي گُهچ کي ڏنا تہ هو مرڪي پئسا ڪيسي ۾ وجهي ناڪئي دوسوءَ کي چوڻ لڳو.

"ادا! تون جو رَڇُ تيار ٿي ويندو" اهي لفظ ٻڌي گُهچ کي ناڪئي دوسو چيو. ادا... تڪڙ اٿم، بولو رڇ ٻتيهہ آڪين وارو چيو هوم، هاڻ ويهہ ٻارين وارو ناهي ڏي.

ناڪُئا دوسو! تون دل وارو آهي، اڄوڪو سيوڪو ڏينهن ڇڏ، پرين تنهنجو رڇ تيار ٿي ويندو اچي گهران ڪٽي وڃجان.

اها ڳالهہ ٻڌي ناڪئو دوسو خوش ٿي چوڻ لڳو.

---

(2) آم = اٿم آهن

"گهچ...! پڳي [3] نہ ڪجانءِ، آءٌ وڃان پيو.

گُهچ ميچي مارڪيٽ جي سامهون واجا حسن بلوچ جي چٽيءَ تان چار پنج گنڪا ورتا تہ هن جي نظر هڪ همراهہ تي جيڪو تڙ جي طرف تڪڙو تڪڙو پئي ويو گُهچ ان جي پنيان تيزيءَ سان وڪ کڻندو ان جي ڪلهي تي هٿ رکيو هن ڪان چرڪ نڪري ويو جيئن ئي ڪنڌ ڦيرايو تہ گُهچ شاعريءَ ۾ چوڻ لڳس.

صالح! يار تون آنئِين ڪٿي،

مون سمجهيو وئين هليو مٿي،

پر آنئِين اتي جو اتي،

صالح خوشيءَ مان گُهچ کي ڀاڪر پائي مليو تہ ڪيس گُهچ چيو.

ادا صالح! ريڙهي ۾ ڪڏهن آيو آن؟

ادا گُهچ! ڪالهہ شام جو هاشم وٽ آيو هوس.

"واهہ ادا.... واهہ... ٻين جا گهر ڏٺئي، منهنجي گهر گورو ڏين ها، تہ چا تي پوئي ها."

گُهچ جي ڳالهہ صلاح کي معياري ڪري وڌو تہ هو ماٺ ۾ پئجي ويو تہ وري گُهچ چوڻ لڳو.

ادا صالح! گهر هل ٻہ تي گرهہ مانيءَ جا ڪِنئون [4]

ادا گُهچ! ناراض نہ ٿيءُ، ايئن سمجهہ تو وٽ آيو آهيان.

هي ڪِجا پيو چئين؟ ائين چئي گُهچ ناراضگيءَ مان شعر چيو.

آءٌ وڃان پيو گهر، تون وينو اِتي مر.

صالح مرڪي گُهچ جي هٿ کي پڪڙي چيو.

ٻيلي گُهچ! ناراض نہ ٿي، تڙ وٽان ڦيرو ڏئي تو وٽ اچان پيو.

ها... تون ايندي تہ پورءِ ڪلي ڳالهائبو هير آءٌ گهر وڃان پيو.

(3) پڳي = واعدي خلافي (4) ڪِنئون = کائون

گُهچ گهر ڏي وڃڻ لڳو پوءِ صالح کي احساس ٿيو ته مون گُهچ کي ناراض ڪري ڇڏيو. پوءِ دل ۾ اهو ارادو ڪيائين ته تڙ تي خلاصين سان ملي بابا ۽ ياءَ جي خير پڇي پوءِ گُهچ جي گهر ويندس. اهو خيال ڪري صالح تڙ تي آيو جنهن خلاصيءَ سان ملڻو هوس، ان جو ڪو به پتو ڪرڻ پئجي سگهيس. پوءِ گُهچ جي گهر ڏانهن وڃڻ لڳو.

سيٺ ذڪريا چاموٽ جي ڪارخاني کان ٿيندو سنهڙين گهٽين مان گذرندو ڪجهه پنڌ ڪانپوءِ هڪ گهٽيءَ جي ڪُنڊ وٽ آيو اتي هڪ نوجوان عورت پٽ جي پاسي ۾ ويٺي پڪوڙا ۽ ٻيون شيون ڪپائي رهي هئي، ان سان ٻه ٽي پڪيءَ عمر واريون عورتون به ويٺيون هيون، سي پاڻ ۾ ڪچهريون پيون ڪن. انهن صالح کي پئي ڏٺو هڪ عورت هٿ جو اشارو ڪري ٻيءَ عورت کي آهستي چيو ته اهو ڪِٿا لاءِ آيو آهي...؟ ڪير آهي...؟

"لِي...! مِکي پتو ڪونهي."

صالح انهن عورتن تان نگاهه هٽائي به ٽي وکون ڪٽي هڪ جاءِ وٽ بيهي رهيو ۽ گُهچ کي آواز ڏنو.

گُهچ آهين...؟

صالح جو آواز گُهچ سڃاتو هن جي جهوليءَ ۾ ٻولو ريچ هو تنهن کي پاسي تي رکي اٿي پٽ جي جاري مان ٻاهر ڏسي صالح کي چيو.

ادا صالح! منجهه هلي آ، ٻاهر ڪِڇاڙو پيو ڪرين...؟

پٽ جي پاسي کان در تي ٽنگيل چادر جيڪا هڪ ڪانيءَ تي رکيل هئي، صالح ان چادر کي مٿي ڪري ٿورو جهڪي اندر ويو. اڱڻ تي ٻن ٻارڙن راند پئي ڪئي، هي انهن تان نظر هٽائي پاسي واري ڪمري ڏي ويو ته سامهون گُهچ ويٺو مرڪي ۽ صالح کي هٿ ڏئي پٽ ڏانهن اشارو ڪندي چيو.

"ادا ويهه... دلدار ويهه... ڏس پانجو ڏيهه"

گُهچ پٽ تي ويهي رهيو ته صالح به هن جي پير ۾ ويٺو. ڪمري جي اڌ

حصي ۾ بولو رچ پکڙيل هو پٽ جي پاسي ۾ هڪ ٻه ٻوريون پيون هيون، جن جا منهن کليل هئا، انهن مان رڇ ڏسڻ ۾ اچن پيا. صالح ڪمري جو مٿاڇرو جائزو وٺندي چيو. گُهچ! ڪنهن جو رڇ پيو ٺاهين؟

ادا! هي رڇ دوسو ناڪئي جو ٺاهيان پيو. باقي ٽوريون ٻاريون رهيل آهن، سُيا [5] تائين تيار ٿي ويندو.

گُهچ ڳالهه پوري ڪئي تہ ٻاهران ڪنهن آواز ڏنو گُهچ ان جو آواز سڃاتو ۽ پوءِ صالح کي چيائين.

صالح! دل وارا اچي ويا، ڊاڪٽر جليل ڪٿي ۽ نواز ڊبلو هوندو...؟

گُهچ ويٺي ئي پٽ جي چاري ڏانهن منهن ڪري وڏي آواز ۾ چيو.

اچو... اچو ڊاڪٽر، منجهہ اچو... ائين چئي گُهچ اُٿي دروازي ڏي وڌڻ لڳو تہ هڪ نوجوان قد جو ڊگهو مشڪندو اندر آيو. ان جي پٺيان ننڍي قد جو نوجوان هو جنهن جي هٿ ۾ ڪئميرا ۽ ڪجهہ فائيل هئا. گُهچ ٻنهي سان ياڪر پائي مليو. پوءِ انهن کي بہ پَٽ تي ويهڻ جو اشارو ڪيائين. جڏهن اهي نوجوان پَٽ تي ويهي رهيا تہ صالح سان گُهچ انهن جو تعارف ڪرائڻ لڳو.

صالح! هي ريڙهيءَ جا پيارا دوست آهن، ڪڏهن ڪڏهن سڪ سان پيرو ڪندا آهن. پر هڪ شعر ٻڌو جيڪو توهان دوستن جي لاءِ آهي.

توهين سڀ دل وارا، روز ڪيو لايا سايا،
گُهچ ٿيو آ ڏاڍو خوش، ڀلي آيا، جي ڪري آيا.

گُهچ شعر ٻڌائي مشڪندي اٿيو ۽ ڪمري کان ٻاهر هليو ويو. ٿوريءَ جهٽ کانپوءِ موٽي آيو. اڃان ويٺو ئي هجي تہ هڪ ننڍڙي ڇوڪري جست جي ٿالهہ ۾ چار چلون ۽ ڊيو جي وڏي بوتل کڻي آئي. گُهچ ان ڇوڪريءَ کان ٿالهہ وٺي پَٽ تي رکيو ۽ پاڻ بہ اتي ئي ويهي رهيو. پوءِ بوتل کولي انهن چِلُنَ ۾ لاهيٰ ٽنهي دوستن کي ڏنائين ۽ هڪ چِل پاڻ کنيائين.

(5) سُيا = شياٽي

ڳُهچ چل مان ڏُڪ پري دوستن کي چوڻ لڳو.

ادا... ٿورو اڳ آءُ ٻولو رڇ ٿاهي رهيو هوس، توهان کي ٻولي رڇ بابت شعر ٻڌايان.

ادا ٿاهيان تو ٻولو رڇ،
هن سان مرندي آهي ڪِڇ (6)،
موت آهي سنهيءَ مڇي جو
ڏوهه تنهنجو نه ڪي منهنجو
بس رکو ڳُذر آ غريبن جو
مزو آهي وڏن واپارين جو
ڳُهچ جي آ ننڍي وڏي مڇ،
اڳي ٿيندي هئي ريڙهي ۾،
وڏي رڇ تي ڪتن جي ٻچ،
هاڻي ٿئي ٿي غريبن تي ٻچ،
گهاتو جي گهر ۾ لڇ پڇ،
پڇو نه يارو مون کان حال،
وقت وڏو آ، وڏو ڪال،
ناهي ننڍي کي وڏي جو خيال،
پيءُ پوڙهو جڻ فوٽ بال،
اولاد جي تڏن ۾ بي حال،
وقت وڏو آ وڏو ڪال،
گهر ۾ مون جي ناهي آٽو ۽ دال،
هاڻ ٻڌايو توهين پنهنجو حال.

ڳُهچ جي شعر جون آخري ٻه سٽون، جنهن ۾ ڳُهچ پنهنجي معاشي حالتن جو ذڪر ڪيو هو تنهن کي ٻڌندي سيئي ڏک جي ڏور ۾ ويڙهجي

(6) ڪِڇ - سنهي مڇي جنهن کي گند به چوندا آهن.

ويا، پوءِ ڊاڪٽر ڏکاري انداز ۾ چيو.

ادا گُهچ! تنهنجو شعر ٻڌوسين، اڳي غريب دال ۽ مانيءَ تي گذر ڪندا هئا، هير اها دال به اڻ لڀ ٿي وئي آهي. گُهچ! تو پنهنجي شعر ۾ پنهنجي ڳالهه ڪينهي ڪئي، پر ريڙهيءَ جي سيني مسڪين مهاڻن ۽ ابوجهه، بي سهارن جي ڪهاڻي ٻڌائي آهي. واقعي غريب کي غريب جو احساس ۽ درد ٿيندو آهي. پلا... محل ۽ ماڙين وارن کي ڪکائن جهوپڙين ۾ رهندڙن جي کهڙي ڪل ۽ خبر. هنن کي غريبن منجهه سدائين عيب ئي عيب نظر ايندا آهن. صرف هو پاڻ کي انسان سمجهن، باقي ڏيندن، ڏورن ۽ درياڻن تي رهندڙ ماڻهن کي گند سمجهي پيا ڌڪارين.

ٿوريءَ دير تائين ڪچهري ڪرڻ کان پوءِ ڊاڪٽر ڪٽي ۽ نواز دبلو موڪلائي هليا ويا. گُهچ انهن دوستن کي در تائين ڇڏڻ آيو. پوءِ گهر واريءَ ڏي ويو جيڪا ٻي ڪمري ۾ ويٺي ماني پچائي، تنهن کي چيائين.

ٻاڦو [7] تيار آهي؟

ها...

پوءِ موڪل، صالح ويٺو آهي، ٻيا دوست هليا ويا آهن.

ڏهچ اچي صالح سان ويٺو ڪائنس خبرون چارون پڇڻ لڳو.

صالح! ڏي خبر... ريڙهيءَ منجهه ڪِجا لاءِ آئين؟

صالح سمجهي ويو گُهچ ڇا پيو پڇڻ گهري. پوءِ چوڻ لڳو تڙ تي هل اُتي حال احوال ڪنداسين. ايتري ۾ ننڍڙي ڇوڪري جست جي ٿالهه ۾ پتاتا، ننڍڙي مڇي ٻئي گڏ رڌل هئا. گُهچ پاڇيءَ ڏي ڏسي صالح کي چيو.

”صالح! هي ٻاڦو آهي ائين سمجهه غريبن جو طعام آهي.“

اهي لفظ ٻڌي صالح کلي ڏنو. هي گُهچ کي ڪيترن سالن کان وٺي سڃاڻيندو هو صلاح جو ريڙهي مياڻ ۾ گهٽ اچڻ ٿيندو هو ۽ گُهچ جي

(7) ٻاڦو = پاڇي، اُها پاڇي جيڪا پاڻيءَ ۾ اُٻاريل بغير گيهه ۽ مصالحي جي تيار ڪئي وڃي.

طبيعت کان چڱيءَ طرح واقف هو جڏهن بہ ريڙهي ۾ ايندو هو پهرين گُهچ سان سلام دعا ڪري پوءِ ٻين دوستن ڏانهن ويندو هو. مانئي کائڻ کانپوءِ گُهچ کي ڪا ڳالهہ ياد آئي تہ صالح کي چوڻ لڳو.

ادا! اُتي هل تہ موسائٽي پاڙي منجهہ هلون. مائي فاطميءَ جي هوٽل پرسان دوست شير موسائٽيءَ جو گهر آهي، ان کي ڪنهن ڪم بابت چوڻو اٿم.

پوءِ ٻئي اتي گهر کان نڪري گهٽيءَ جي ڪُنڊ وٽان آيا، نوجوان ڇوڪري وڏي ٿالهہ ۾ پڪوڙا کپائي، گُهچ ٿورو جهڪي ٿالهہ مان پڪوڙو کڻي وات ۾ وجهي مشڪي، هٿ لوڏي هلڻ لڳو تہ ڇوڪريءَ پويان آواز ڏنس.

”گُهچ...! ڏوڪڙ...“ جيئن ئي گُهچ آواز ٻڌو تہ بيهي رهيو پوءِ ڪنڌ وراءِ ان ڇوڪريءَ کي اُتان ئي چوڻ لڳو.....

کيسا آهــن خـالي،
نـہ ڪر پويان پوڪڙ،
تــون آن پـولي پـالي.

گُهچ جو شعر ٻڌي ڇوڪريءَ مُرڪي ڏنو. ائين پئي لڳو ڄڻ هوءَ بہ گُهچ جي طبيعت کان واقف هئي.

گُهچ پنهنجي دوست صالح کي مائي فاطميءَ جي هوٽل بابت ٻڌائڻ لڳو.

ادا صالح! اسان موسائٽي پاڙي منجهہ هلنداسين، پهرين مائي فاطميءَ جي هوٽل تي توکي چانهہ پياريندس. ريڙهيءَ ۾ چانهہ جي پهرين هوٽل مائي فاطمہ کولي هئي، پر هوٽل فاطميءَ جي نالي سان مشهور ٿي وئي. مائي فاطمي ويهن پنجويهن سالن کان موسائٽي پاڙي ۾ هوٽل هلائيندي اچي پئي. ريڙهيءَ جون عورتون چانهہ پيئڻ جي لاءِ اچن ۽ مرد بہ، پر مڙدن کي چانهہ هوٽل جي ٻاهران ملندي ۽ عورتن کي هوٽل منجهہ مائي فاطمي چانهہ پياريندي آهي. هن وقت موسائٽي پاڙي ۾ بہ ٻيون هوٽلون بہ کلي ويون آهن. هڪ هوٽل مائي حاجاٽي صفوران جي آهي، هيءَ هوٽل مسجد محمد بن قاسم جي پاسي ۾ آهي. ٻي هوٽل مائي

سڪينا جي آهي، جيڪا تڙ تي يعني درياءَ جي ڪناري تي آهي. اتي خالي چانهه ملندي آهي.

گهچ ڳالهه ڪندو صالح اڳيان هلندو ويو هڪ سوڙهيءَ گهٽيءَ ۾ پهتا. سامهون نوجوان ڇوڪريءَ مٿي تي ڪاٺين جي ڀري ڪنيون اچي پئي، سا هنن ٻنهي کي ڏسي گهٽيءَ جي مُنڍَ وٽ بيهي رهي. گهچ اڳتي تڪڙو تڪڙو وڏي ويو هو ۽ صالح اتي ئي بيهي رهيو. شايد انهيءَ خيال سان ته ڪاٺين جي ڀريءَ واري ڇوڪري مٿي وڃي. محمد حسن گهچ ان ڇوڪريءَ جي پرسان پهتو ته ڪائنس ڇوڪريءَ پڇيو.

ادا... ڪِٿا لاءِ بيهي رهيو آهي؟ محمد حسن گهچ پنهنجي طبيعت کان مجبور ٿي ان ڇوڪريءَ جي پيرن ۾ نهاري پوءِ ان جي منهن ۾ ڏسي شعر پڙهڻ لڳو.

تنهنجي مٿي تي آهي ڀري،
ٿئي نه توکي اها ڳري،
وڃ تون هتان ٽري،
ٿئي نه دل اسان جي چري،
تنهنجي مٿي تي آهي ڀري.

ڇوڪري مرڪي گهچ جي پاسي کان مٿي هلي وئي. پوءِ صالح تڪڙو تڪڙو گهچ وٽ آيو. ٻئي هلندا آيا، هڪ گهر جي اڳيان ٿي عورتون ويٺيون پاڻ ۾ ڪچهري ڪن پيون. انهن عورتن جا چهرا ڪوماڻيل ۽ اداس هئا، انهن جي وات ۾ گٽڪو هجي، جڏهن گهچ انهن جي پرسان آيو ته انهن عورتن جي منهن ۾ نهاري شعر چيو.

چـونشـي ۾ وڃـائي اتـوَ جـواني،
ٿوهـان کـي ماسـي چـوان يـا نـاني،
ڪيو نـہ پنهنجي حياتيءَ سان ڦهر،
ڇڏيو گنڪـي ۾ نسـوار جـي پچر،
چـونشـي ۾ وڃـائي اتـوَ جـواني،
ٿوهـان کـي ماسـي چـوان يـا نـاني.

پوءِ هـڪ وڏي عمـر واري عـورت جـي پرسـاڻ ويهـي ان کـي آهسـتي چيائين.

اوسـهڻي نـاني، ڪـاءُ مٺـي مـاني،
تنهنجـي ڏسـان جـواني، اوسـهڻي نـاني.

اُهي ٽئي عورتن کلڻ لڳيون. پوءِ وات کولي گنڪي وارا ڳاڙها ڏند کُهچ کي ڏيکارين ٿيو تہ کُهچ منهن خراب ڪري اٿـ ڻ جا ڏنـد بـہ گنڪـي کائڻ جي ڪري ڪارا ڪٽيل ۽ بي سُر سڻ ۾ ٿي آيا.

صالح اهو لڪاءُ ڏسندي ڪائنس ٿهڪ نڪري ويو. عـورتن جا ڏيان صالح ڏانهن ڇڪجي ٿي ويا. کُهچ ڪجهہ وقت ماٺ ۾ هلندو رهيو. ٽئي اچي ماٰئي فاطميءَ جي هوٽل وٽ پهتا. هوٽل جي ٻاهران گهٽيءَ ۾ بہ چار عورتون ويٺيون هيون. انهن جي وات ۾ گنڪو هجي، سندن اڳيان پٽ تي چانهہ جون خالي پيـاليون رکيل هيون. هوٽل جي اندر تي ڇ ار جـوان عورتـون ويٺيون هيون. هڪ عورت جي اڳيان چِلَ پئي هئي، جنهن ۾ گنڪو رکيل هو. هوءَ چِل مان ٿورو گنڪو ڪڍي، ٿلهي پنيءَ ۾ ويڙهيندي پاسي کان رکندي وئي. هڪ عورت جنهن کي خوبصورت پرت پريل چولو پاتل هو هوءَ مٿي تي چادر ناهي هوٽل منجهہ ويٺل عورتن کي ڏسندي ڪين اشاري سان ڪجهہ چئي، پوءِ هوٽل کان ٻاهر آئي ۽ کُهچ کي ڏسي گهٽيءَ ۾ ويٺل عورتن ڏي هلي وئي. انهن جي اڳيان جيڪي خالي پيـاليون پيون هيون. اهي کڻي واپس ايندي، کُهچ جي پرسان ٻيهي چوڻ لڳي.

"ادا... ڪِجا...؟"

"مائي فاطمي! مهمان جي لاءِ سٺي چانهه ٺاهي ڪٺي اچ."

مائي فاطمي واپس هوٽل ۾ هلي وئي. هوٽل ۾ ضعيف ۽ پوڙهيون عورتون ويٺيون هيون. ڪنهن ڪنهن وقت انهن جا ڪنڌ مٿي ڪجهي ٿي ويا. هوٽل ۾ ٽي وي هلي رهي هئي، جنهن جو آواز ڪنهن مهل تيز تہ ڪنهن مهل اڻ چٽو ٻاهر پئي آيو.

گُهچ هوٽل ۾ ويٺل عورتن کي ڏسندي صالح کي ٻڌائڻ لڳو.

ادا صلاح! اهي ضعيف ۽ پوڙهيون عورتون سي ڀٽ تي ويهي ڪين سگهن، پر پينڊيءَ [8] تي ويٺيون اٿئي. صالح وري غور سان انهن عورتن کي وٺو جيڪي پينڊيءَ تي ويٺيون هيون. پوءِ انهن تان نگاهه هٽائي نوجوان ڇوڪريءَ کي ڏسڻ لڳو جيڪا گٽڪي جون پڙيون ٺاهي رهي هئي ۽ پاڻ بہ گٽڪو کائي رهي هئي. اوچتو ان کان ڪل نڪري وئي تہ وات مان گٽڪي جي ڳاڙهاڻ ٻار جي ڳِگ وانگر وات مان نڪري چپن ۽ کاڏيءَ کان هيٺ وهڻ لڳس. هوءَ جلدي ۾ گٽڪي واري هٿ سان ان کي اگهيائين تہ چپ ۽ کاڏيءَ تي هلڪا ڳاڙها نشان ٿهي پيس. وري فلم ڏسڻ ۾ لڳي وئي. هوءَ گُهچ ۽ صالح جي نگاهن کان بي خبر هئي. اهو ڏسي گُهچ کان هلڪو ٽهڪ نڪري ويو ۽ منهن مٿي ڪري صالح کي چيو. اهي اٿئي گٽڪي کائڻ وارن جا حال، ڪل ۾ پنهنجو ئي منهن خراب ٿيو پوي. گُهچ ڪيسي مان گٽڪو ڪڍي وات ۾ وڌو. هوٽل جون پٿيون گٽڪي جي پچڪارين سان ڳاڙهيون ۽ ڪنهن جاءِ تي ڪاري ناسي رنگ جا گهرا داغ نظر پئي آيا. هڪ پوڙهي عورت جيڪا ٽي ويءَ تي فلم ڏسي رهي هئي، تنهن جي وات ۾ گٽڪو هجي، ان ڪيٰ چٻاڙيندي رهي. پوءِ پچڪاري اڇلائڻ جي لاءِ ٿورو جهڪي فرش تي هٿ رکي پٽ جي پاسي ۾ پچڪاري اڇلائي وري فلم ڏسڻ لڳي، ايتري ۾ مائي

(8) پينڊي = ننڍڙي سندلي

فاطمي چانهہ جا ٻہ ڪوپ کڻي آئي، هڪ صالح کي ڏنو ۽ ٻيو ڪوپ گُهچ کي ڏنائين تہ ڪيس گُهچ چيو.

مائي فاطمي! مون ٻڌو آهي تہ ججها ڏوڪڙ گڏ ڪيا اٿئي...؟

مائي فاطمي ٿورو مشڪي چوڻ لڳيس.

گُهچ! مڪي دنيا ڏوڪڙن وارو پئي سمجهي. آءُ گذر ۾ پوري آهيان. هن مهانگائي جي وقت ۾ اسين هڪ ويلو شام جو ڇهين وڳي ڪِنئون ۽ اولاد جي اولاد بہ منهنجي مٿي ۾ آهي. نياڻيون ۽ ننهن بہ ٻچيءَ ۾ آهن. وڏو خاندان اٿم. نياڻيون سڀ شادين واريون آهن. انهن کي مڙس هڪ ٽڪو بہ ڏين ڪونہ ٿا. آءُ سڀ ڏينهن محنت مزوري پئي ڪريان. گراهڪ چانهہ اوڌر تي ڪنيو وڃن. لڪندي لڪندي بنديون ڪاريون ٿي ويون.

گُهچ منهن مٿي ڪري چوڻ لڳو.

مائي فاطمي! اوڌر... گُهچ جو جملو پوري ٻڌڻ کان اڳ مائي فاطمي چوڻ لڳي.

ادا گُهچ! اوڌر واريون بنديون درياءَ منجهہ وتائي ڇڏيا. ٻيو ڪِچاڙو ڪريان..!!

مائي فاطمي وڏي همٿ واري عورت نظر تي آئي. هيءَ عمر ۾ وڏي لڳي ڪونہ پئي. هوٽل ۾ ڪم ڪندڙ عورتون. هن جون ڏيئرون هيون. گُهچ چانهہ جو ڪوپ خالي ڪري پاسي واري ننيڙي پٽ تي رکيو جنهن کي ٽيڪ ڏئي ويٺو هو. پوءِ دوست کي چوڻ لڳو.

صالح! مائي فاطمي سَجي هٿَ واري[9] عورت آهي. هن کي ڇار پٽ ۽ چار نياڻيون آهن. انهن جي اولاد جو بار بہ مائي فاطمي جي سر تي آهي. صالح جو ڏيان ٻن معصوم ٻارن ڏي هو جيڪي مائي فاطمي جي هوٽل ۾ ويا. اتان گنتڪا وني وات ۾ وجهي ساٻيءَ گهٽيءَ ڏي ڊوڙندا ويا. صالح ڪجهہ سوچي گُهچ کان پڇڻ لڳو.

(9) سَجي هٿَ واري - محنت ڪندڙ

گُهچ! هت پيون عورتون بہ هوٽل هلائين...؟

ها... صالح! مائي حاجاڻي صفوران ۽ مائي سڪينہ جي هوٽلن بابت ٻڌايو اٿم ۽ ريڙهي جي ورياڻيءَ پاڙي ۾ مائي چونچيءَ جي هوٽل آهي، اتي چانهہ پاڃي ۽ ماني بہ ملندي آهي. ريڙهيءَ جون عورتون ۽ مرد بہ ان هوٽل تان مانيون وٺي ايندا آهن. مائي چونچيءَ جو مڙس قاسم عرف اڪوتو هوٽل ۾ وي سي آر تي فلم هلائيندو آهي.

ريڙهيءَ جي قاسماڻي پاڙي ۾ مائي ڏيڏيءَ جي هوٽل آهي ۽ اسماعيلاڻي جي پاڙي منجهہ ڊاتسنن جي اسٽاپ وٽ مائي فاطميءَ جي پيڻ مائي حفيظہ جي هوٽل هئي، جيڪا ٽي چار سال هلي، هير بند ٿي وئي آهي.

گُهچ ڪي خيال آيو تہ جنهن ڪم جي لاءِ موساڻي پاڙي ۾ آيس اهو ڪيو تہ ڪونہ اٿم. پوءِ صالح کان ٿوري دير جي لاءِ موڪلائي هليو ويو.

هوٽل جي پاسي واريءَ گهٽيءَ جي ڪُنڊ ۾ بہ عورتون ويٺيون ڪچهري ڪن پيون. هڪ نوجوان عورت ٻي عورت کي چوڻ لڳي.

"شمي! مِکي گتڪو کاراءِ."

"آئي آکي! چوِرو مون وٽ ڪين آ، توکي ڪِجا ڏيان!"

پئسا هجن تہ توکي گهراءِ ڏيان. پئسا بہ ڪونهن. اهو ٻڌي آکي چوڻ لڳيس. شمي! تو وارو مڙد رات شڪار گهوري آيو آ.

آئي آکي! مون واري مڙد کي ناڪئي پئسا ڏنا ئي ڪونہ. جڏهن ان جي مال جو وڪرو ٿئي، پوءِ پئسا ڏيندو.

آکي ٿورو سُري وري چوڻ لڳي.

شمي! مهرباني ڪر. مِکي گتڪو آڻي ڏي. مائي فاطميءَ جي اڌار جهجهي آ. يڪو اڌار ڏنو ڪين اٿم. تيسين پيو اڌار ڪئين ڪٽان!!

شمي دلاسو ڏيندي آکيءَ کي چيائين.

آکيءَ ٿورو صبر ڪر. اڄي کا ماڪو(10) ڪرڻ واري يا چوري واري

تہ توکي وٺي ڏيان.

شميءَ کان آڪيءَ جي حالت ڏٺي نہ پئي ٿئي، پر هن جي چوليءَ جي پاسي واري کيسي ۾ ٿورو گهڻو هجي، سو ڪڍي پاڻ بہ نہ پئي کائي سگهي، وري آڪيءَ چيس.

شمي! صبر ڪيئن ڪريان، مٺي کي چڪر ٿو اچي، نشو لڳو آ.

پوءِ شمي اُٿندي چوڻ لڳي.

آڪي! چڱو ويهہ تہ توکي وٺي آٽي ڏيان.

ايئن چئي شمي هلي وئي، ٿورو اڳيان وڃي چوليءَ جي پاسي واري کيسي مان چورو ڪڍي کولي کائيندي پنهنجي منهن چپن ۾ ڳالهائيندي وئي.

آءٌ تہ آڪيءَ مان ڦسي وئي آن. ان جو مڙد ڪمائي جڄهو پوءِ بہ چورو بين کان پنندي، اها سڌرندي ئي ڪانہ. اِها پني پئي کِنئندي. ان کي پنو پيٽ پئجي ويو آ. پنهنجي پئسي مان وٺندي ڪانہ. سدائين سڄي هلڻ ۾ خاندان باقي بين تي گذارو.

آڪي خيالن ۾ ويٺي سوچي پئي تہ شمي ڪڏهن ٿي اچي...

ايتري ۾ هڪ ٻي عورت اچي پر ۾ ويٺس، تنهن جي وات ۾ چورو هجي، اهو ڏسي آڪيءَ کان صبر ڪونہ ٿيو ۽ توڪ جي انداز ۾ چوڻ لڳس.

”رشيده! اڄ تون الائي (11) خوش آنئِين. نوان ڪپڙا پاتا اٿئي، رات ڪٿان لاٽري لڳي وئي اٿئي جو ايترو خوش آنئِين. مِکي بہ ٻڌاءِ ڪٿان لاٽري لڳي آ.“ رشيده جي ٻانهن ۾ رنگين چوڙيون، ڪن ۾ چمڪ واريون واليون، ڳلي ۾ سهڻو هار، چپن تي لالي ۽ آکين ۾ ڪجل ڏسي آڪيءَ کي اندر ۾ وٽ پيا پون. آڪيءَ کي خيالن ۾ ڏسي رشيده چوڻ لڳس.

آئي آڪي! غور سان ڇا پئي ڏسين؟ آڪي ڇرڪ پريندي، نہ... نہ... رشيده اهڙي ڳالهہ ڪانهي، مڙي مور ڏسان ٿي. پوءِ رشيده چوڻ لڳس.

---

(10) مارڪو–ڪچهري

آڪي! لاتري ڪين لڳي آ. منهنجو مڙد سنو آهي، مون سان صحيح آ. اها ٺي منهنجي لاٽر اٿم. تون پنهنجي مڙد کي پائين ٺ تنهنجي به لاٽري لڳي سگهي ٿي. پر تون وتين پئي ڦيريون ڪائيندي. ايتري ۾ شمي اچي وئي. سا به رشيده کي هار سينگار ۾ ڏي جلي وئي. پر موقعي جي نزاڪت کي ڏسندي مرڪي. چوليءَ جي پاسي واري کيسي مان گتڪي جون چار پڙيون ڪڍيائين. ۽ آڪيءَ کي ڏنائين. هڪ رشيده کي ڏني ۽ هڪ پاڻ کولي کائڻ لڳي.

آڪيءَ وات ۾ گتڪو وڌو ته آڪين ۾ چمڪ ۽ چپن تي هلڪي مرڪ اچي ويس. ٽئي جڻيون ويٺيون ڪڇريون پيون ڪن ته هڪ وڏيءَ عمر واري عورت هلندي اچي هنن جي مٿان بيهي کين چوڻ لڳي.

چوريون! گهٽيءَ ۾ ڪو[12] ويٺيون آهيو ۽ گتڪا پيون ٿيون کائو هلو ته هلي ڪتيءَ جي خبر ڪيون. جن جو جوان پٽ حنيف مري ويو آ. ڏنڌي تي ويو هو اتان مول[13] ڪچي آيو آهي. هلو ته هلو. پيون ته ان ويچاري کي ٿورو دلاسو ڏئي اچون.

رشيده اٿي بيهي رهي ۽ چوڻ لڳي.

ماسي رحمت! اسين تو سان گڏجي هلون ٿا. پوءِ ٽئي جڻيون ماسيءَ رحمت سان گڏجي هليون ويون.

گُهچ ڪجهه منٽن ڪان پوءِ موٽي آيو ۽ صالح کي چوڻ لڳو.

ادا صالح! جنهن دوست ڏانهن ويو هوس، اهو ڄاموٽ جي تڙ تي نڪري ويو آهي ۽ ناڪئي اسماعيل سان شڪار تي ويندو. هل ته هلون... ائين چئي گُهچ مائي فاطميءَ کي اشارو ڪيو ته هوءَ ٻچيءَ وارو رٿو ٺائيندي هوٽل ڪان ٻاهر آئي ته کيس گُهچ پئسا ڏنس. پوءِ ٻئي جڻا تڙ ڏي هلڻ لڳا. گهٽيءَ ۾ ماڻهن جي اچ وڃ لڳي پئي هئي. هڪ ڪُتي پٽ جو پاسو وٺي آئي پئي، جڏهن گُهچ جي پاسي مان گذري ته گُهچ ٿورو جهڪي ڪُتيءَ جي لنڊي پڇ

(12) ڪو = چو ڄالائي (13) مول = لاش

تي هٿ هڻيو تہ ڪُتي ڪنئون ڪنئون ڪري وٺي ڀڳي، ان کي ڊوڙندو ڏسي
گُهچ شعر چيو.

اي ڪُتي، تون آهين لنڊي،
توکي ڪنڌ ۾ پئي ڪنڊي،
هتي جا چورا اٿئي هوشيار،
متان هٽي نہ ڇڏين جُدي.

گُهچ کي اها حرڪت ڪندي هڪ همراهہ ڏٺو جيڪو ڪلندي
سامهون پئي آيو جڏهن هو گُهچ جي پرسان آيو تنهن گُهچ کي چيو.
"گُهچ...! ڪُتيءَ کي بہ ڇڏين ڪونہ پيو."
گُهچ ان همراهہ جي هٿ کي پڪڙي، ڪاوڙمان چيو.

يار تنهنجو نڪ آ مِنو
نالو اٿئي ڏاتر ڏنو
تڏهن ڪتو آ توکان ڊنو.

گُهچ جو جواب ٻڌي، اهو همراهہ هٿ ڇڏائي، ڇپن ۾ پُڻ پُڻ ڪندو ويو.
گُهچ گَٿڪي جي پچڪاري پٽ جي پاسي ۾ اڇلائي هلڻ لڳو تہ هڪ ناڪئو
لٺ جي سهاري پٽ کي ٽيڪ ڏئي پنهنجن خيالن ۾ ويٺو هو گُهچ ان جي
پرسان اچي ڪيس هٿ ملائي چيو.

ناڪئا! تون جي هٿ ۾ لٺ،
توکي پٽ آهن پورا اٺ،
سال بہ تي ويا اٿئي سٺ،
هاڻ نہ ڪر ايڏا هٺ.

ناڪئو مرڪي گُهچ کي ڏسندو رهيو. صالح دل ۾ چيو گُهچ! جٽ نہ
ڪرائي وجهي. جڏهن ٻئي سيٺ ذڪريا جي ڪارخاني کان ٿوري فاصلي
تي هئا تہ گُهچ بيهي رهيو وات ۾ گٽڪو وجهي، منهن مٿي ڪري صالح کي

چيو. ادا... ٻہ ٽي منٽ اتي بيهہ سِهرن واريون اچن پيون تن سان مليون. ايتري ۾ هڪ سنهيءَ گهٽيءَ مان عورتن جو ٽولو ظاهر ٿيو چار پنج عورتون جيڪي اڳيان اڳيان هجن، اُهي سهرا ڳائينديون پئي آيون، ڪنهن مهل هٿ جي اشارن سان هڪٻئي کي هوشيار ڪنديون ٿي رهيون، انهن ۾ هڪ عورت رنگ جي سانوري، قدم ۾ ڊگهي هئي، سا پنهنجي چال سان سڀنيءَ ماڻهن جو جيڪي گهٽيءَ منجهہ آيا پئي انهن جو ڌيان پاڻ ڏانهن ڇڪائيندي رهي ۽ وڏي سُر سان سهرو ڳائيندي رهي.

سهرا نواز گهوٽ جا ڳايا خوشيءَ مان،
چڱي همٿ ڪريو پنهنجي پيار جي الا،
سنها سهرا گهراءِ ڏي هزار ۾ الا،
چڱا ويس نهراءِ ڏي هزار ۾ الا،
سهرا نواز گهوٽ جا ڳايا خوشيءَ مان.

گُهچ جيڪو شاديءَ جي موقعن تي ڳوٺ جي گهرن ۾ گهوٽيتن سان يا ڪنواريتن سان گڏجي ويندو هو ۽ ڪوٺ ڏيندو هو.

هڪ عورت جيڪا ڳائڻ وارين سان گڏ هلندي پئي آئي، اُن جيئن ئي گُهچ کي ڏٺو تہ مُرڪي چيائين.

"گُهچ... ڪيتوڪر آلاپ ڪر"

پوءِ گُهچ کان رهيو ڪونہ تيو ڳائڻ وارين عورتن جي پر ۾ وچي ٿورو جهڪي جهمر هڻدو منهن کي عجيب انداز سان بڻائي ڳائڻ لڳو تہ ماڻهن جا ڪٽڪ اچي ڪنا ٿيا. ڳائڻ وارين عورتن جي پنيان هلندڙ بار نيڍيون، وڏيون عوروتن، گُهچ کي ڏسڻ لاءِ تکيون وکون کڻي اچي اڳيان ٿيون ۽ ڏسڻ لڳيون. ڪجهہ گهڙيءَ جي لاءِ ڳائڻ واريون عورتون گهٽيءَ ۾ بيهي رهيون ۽ وڏي آواز ۾ سهرا ڳائڻ لڳيون. هڪ عورتن جيڪا قد ۾ گُهچ کان ٿورو ننڍي هئي سا گُهچ جي پرسان آئي ۽ نئين سهري جو منڍ ڪڍيو تہ گُهچ ان سان

ڪيڏ ڪندو ۽ ڳائيندو رهيو. پر عورت جو آواز جوشيلو هو.

او گهوٽ لاڏا وڏي مان وارا،
تنهنجيءَ شاديءَ جو ملهه آهي ڀاري،
او گهوٽ لاڏا وڏي مان وارا.
سهرا گهراءِ ڏي مينا مڙهائي ڏي،
پنهنجي پائڻ واري مالها جلدي گهراءِ ڏي،
او گهوٽ لاڏا وڏي مان وارا،
تنهنجي شادي جو ملهه آهي ڀاري،
ويس گهڙاءِ ڏي، مينا مڙهائي ڏي،
پنهنجي پائڻ واري ليلا جلدي گهراءِ ڏي،
جهڙو گهوٽ سهڻو تهڙيءَ جواني،
مٺا مير مُرسل ڪرين مهرباني،
او گهوٽ لاڏا وڏي مان وارا
تنهنجي شاديءَ جو ملهه آهي ڀاري.

عورتون ڳائينديون هليون ويون. انهن سان گڏ گُهج ڪجهه پنڌ تائين ويو پوءِ سهڪندو واپس اچي دوست صالح وٽ ويهي رهيو هن جو سڄو بدن پگهر ۾ شل هو. هن جي اهڙي حالت ڏسي صالح چيو.

گُهج! ڪِڇا لاءِ اهو ڪيتو ڪيو؟

"يار! پنهنجي طبيعت ۾ اُهو رنگ اٿم. ڳائڻ واريون ڏسان ته پوءِ مون جو بدن لوڏو کائي ٿي کائي."

اهي لفظ ٻڌي صالح کان ٽهڪ نڪري ويو. پوءِ هڪ ڪارخاني وٽ پهتا ته گُهج ويهي انُ ڪارخاني طرف نهاري چوڻ لڳو.

صالح! هن ڪارخاني ۾ ريڙهيءَ جا جهونا ۽ مشهور ناڪٽا ڪترو ريچ

ساري رهيا آهن. هنن سان ٻولا چاري ڪري پوءِ تڙ تي هلنداسين. گُهچ ٻانهن لوڏيندو ڪارخاني ۾ داخل ٿيو صالح بہ هن جي پٺيان آيو. ڪارخاني ۾ ويٺل ناڪٽا سيئي اٿي گُهچ ۽ صالح سان مليا. هڪ ناڪٽي چيو.

گُهچ ڀلي ڪري آئي، جي آئي..

گُهچ هيڏي هوڏي نهاري ڪتري رڇ کي ڏٺو جيڪي سڄي ڪارخاني ۾ پکڙيل هو پوءِ منهن مٿي ڪري شعر پڙهڻ لڳو.

ڦهرين اسان وٽ ٻڌرا رڇ هئا،

ٻچا مڇيءَ جا ٻچندا ڳچ هئا.

هڪ ناڪٽو ڪتري رڇ بابت ٻڌائڻ لڳو. هن ڪتري رڇ جي ڊيگهہ 90 وام آهي، يعني ڇهہ سئو ٽيهہ فوٽ ۽ ويڪر ويهہ وام، يعني هڪ سئو چاليهہ فوٽ جو ويڪرو آهي. ڪارخاني کي ٻنهي پاسن کان دروازا هئا، گُهچ دروازي ڏي نهاري پوءِ ناڪٽن جو صالح سان تعارف ڪرائڻ لڳو.

ناڪٽو محمد ملڪائي، ناڪٽو عبدالله دبلو ناڪٽو حسين ملڪائي، هي ٽئي ناڪٽا محنتي آهن. صالح هڪ ناڪٽي محمد ملڪائي جي ڀر ۾ ويهي رهيو تہ ناڪٽو چوڻ لڳو.

ادا... صالح! هي وقت ڏاڍو ڏکيو آهي، اڳي وارو دور هير کان الاٽي سنو هو خوشيون ئي خوشيون هونديون هيون. تڙ تي ريبديا وڄندا هئا ۽ رڪارڊ، اسان انهن کي ڏسي مست ٿي ويندا هئاسين. درياءَ جي پنڌ جا ٽڪ ئي لهي ويندا هئا. هڪٻئي کي چُرون(14) ڪري ڪلائيندا هئاسين. ان وقت راشن جي فڪر ڪانہ هوندي هئي، تڙ جي ٻاهران گُلا(15) ڄهلي ڏور تي مڇيون ڄهليندا هئاسين تہ ايتري مڇي ڄهلبي هئي جو گهر ڪانسواءِ روزگار بہ ٿي ويندو هو.

ناڪٽو عبدالله ۽ ناڪٽو حسين بہ ويٺا ڳالهايون ٻڌن پوءِ ناڪٽو حسين چوڻ لڳو.

ادا صالح! هير ريڙهيءَ جي حال کي ڏسندي مزو نہ ٿو اچي، پراڻي دؤر ۾

(14) چُرون = حرڪتون، شرارتون، کيچل (15) گُلا = مڇي

هير جي دور ۾ وڏو فرق آهي. اڳي ناڪئن ۽ خلاصين جو هڪبئي سان ججهو پيار هوندو هو. واپاري به گهاتوءَ جي عزت ڪندا هئا. مڇي، سانا، پلو ۽ گنڊ ڪِل ۾ خوشيءَ سان وٺي هليا ويندا هئا. هير واپارين کي ڏسندي دل نه چوندي آ ته انهن کي مال ڏجي. پئسن ڪاڻ گهاتن کي رُلائين پيا، اڄوڪا! واپاري اهڙا ڏکيا آهن.

ناڪئو عبدالله جو وارو آيو سو به پنهنجي ماضيءَ بابت ٻڌائڻ لڳو.

ادا... صالح! اڳي بگيءَ[16] جو پورو هفتو فوٽ بال يا تڪر جون رانديون لڳيون پيون هونديون هيون. هاڻ اهي پٽ به ويا ته مزا به ويا. هير درياءَ سڪي ويو آهي ته ڏنڊا به ويا. ويچارا ناڪئا ۽ خلاصي هير مهنگائي واري دور ۾ ڪن به ڪچاڙو...!!

ناڪئو عبدالله ڳالهه ڪندي هن جو ڌيان ڪارخاني جي دروازي ڏانهن هليو ويو. هڪ پوڙهي عورت جنهن جي هٿ ۾ لٽ هئي، وِيرو جسم، وار اڇا هئس، اها ييٺي ڪارخاني جي اندر نهاري، شايد هوءَ ناڪئن کي ڏسي رهي هئي. ناڪئو عبدالله ان عورت جي باري ۾ سوچڻ لڳو. ڪجهه دير ڪانپوءِ اها عورت تڙ جي طرف هلي وئي ته ناڪئي عبدالله چيو.

ادا! اها آمي سيراڻي آهي، ناڪئي حاجي خميسي جي ڌيءَ آهي، هن جو ڏاڏو ناڻو سيراڻي ريڙهي جو وڏو ناڪئو هو.

ناڪئي ناڻوءَ کي ڇهه پٽ ناڪئو حاجي خميسو ناڪئو ڪاڄر سيراڻي، ناڪئو مچ سيراڻي، ناڪئو احمد سيراڻي، ناڪئو ابو سيراڻي ۽ ناڪئو نوٺو سيراڻي هئا. ناڪئي ناڻوءَ کي اٺ ڌيئرون به هيون. جيڪي هير سڀ جو سڀ گذاري ويون آهن ۽ ناڪئي ناڻوءَ جا پٽ به گذاري ويا آهن.

اها آمي سيراڻي اڄان جيئري آهي. جوانيءَ ۾ ڏاڍي بهادر ۽ سچي هٿ واري عورت هئي. انهن ڏينهن ۾ تڙ آباد هئا، هٿ مال ججهو هوندو هو، آمي

(16) بگي = اُها موسم جيڪا مهيني ۾ ٻه دفعا ٿئي ان کي مهاڻا بگي چوندا آهن.

مال جي چاري لاءِ تمر جي پنن وارا ٽارا پٽي ڪٽي ايندي هئي. اڪيلي سِر پَن ۽ پيٽن مان گهر جي لاءِ ڪاٺيون ڪري ايندي هئي، انهن ڏينهن ۾ سُرخي، پائوڊر ۽ صابڻ ڪونه هوندا هئا، تہ بہ آميءَ جي سونهن ڏسڻ وٽان هئي. هن جي شادي پاڪستان کان بہ گهڻو اڳ ٿي هئي.

هيءَ پنهنجي ڏاڏاي ناٿو سيراٽي ۽ پيءُ حاجي خميسي سان اڪثر گڏ شڪار تي ويندي هئي. ان وقت آميءَ جو ڏاڏو ناٿو سيراٽي ۽ ان جا پائر، پينرون، پنجو ڪڪو ۽ صديق سيراٽي اُهي سيئي گڏجي سڙهہ وارين پيڙين ۾ چڙهي بندرگاهہ کان نڪري ويهہ ويهہ ڏينهن سمنڊ منجهہ هوندا هئا ۽ آمي بہ انهن سان گڏ هوندي هئي. آميءَ جون بہ پڦيون سارا ۽ حليمان بہ پيڙين منجهہ شڪار ڪنديون هيون. اڳي واريون عورتون بهادر هيون، شڪار ۽ پورهئي کان لهرائيندين ڪين هيون.

هڪ ماٺهو ڪارخاني جي اندر آيو ناڪئي حسين سان ملي پوءِ ڪچهريءَ ۾ ويهي رهيو ناڪئو حسين ان جو تعارف ڪرايو. هي قاسم ناڪئو عرف آچار اسماعيلاٽي آهي. ناڪئو عبدالله جڏهن آميءَ جو نالو ورتو تہ ناڪئو قاسم عرف آچار چيو تہ ادا آميءَ جي شادي منهنجي سامهون ٿي هئي. آميءَ جون پهريون مڙش موسيٰ سيراٽي هو. ان مان هيڪو پٽ اٿس، جنهن جو نالو دلو آهي، ٽن سالن کانپوءِ آميءَ ٻي شادي ڪئي هئي، توهان کي پهرين شادي جو احوال ٻڌايان ٿو.

آميءَ جي شادي سندس چاچي ڪاجر سيراٽي جي پٽ موسيٰ سيراٽي سان ٿئي هئي. اها شادي پيٽياٽي درياءَ تي ٿي هئي. آميءَ جي ڀاءُ اسحاق سيراٽيءَ جي شادي ڪاجر جي ڌيءَ جُلا سان ٿي.

جڏهن گهوٽن کي ...... هوڙين منجهہ ڳارايائون [17] چا تہ اهو وقت هو هوڙن جو خوبصورت نظارو هير بہ منهنجي اکيان پيو ڦري، مهاڻا مرد ڪندا

(17) ڳارايائون = سرگس ڪرايائون

۽ پاڻ ۾ خوشيون ڪندا رهيا. درياءَ جي مستي بہ ڏسڻ وٽان هئي. ايئن لڳي پيو ڄڻ درياءَ جون لهرون بہ سرڪس ڪنديون اچن، اهي هوڙن سان ٽڪر هڻي ۽ هوڙن سان ڇرون ڪنديون ويون. جڏهن گهوٽن کي ڪنواريتن جي گهرن ڏانهن وٺيون پئي آياسين، گهوٽن کي عطر عبير لڳا پيا هئا. پئي گهوٽ هٿ هٿ ۾ ڏئي هلندا اچن پيا، تن جي اڳيان مهاڻا مولود چوندا هلندا رهيا. ڪنواريتن جي رستي ۾ گندي پاڻيءَ جو کڏو هجي، جنهن وقت ان کڏي وٽان گذرياسين تہ آميءَ جو گهوٽ، موسيٰ سيراڻي جو پير ترڪي پيو ۽ گندي پاڻيءَ جي کڏي منجهہ ڪري پيو. سو بہ تي ڄڻا گڏجي موسيٰ سيراڻي کي ان کڏي مان ڇنڊي چونڊي ٻاهر ڪڍيوسين. گهوٽ جا ڪپڙا ڳرا ٿي پيس، جوتا ڳرا پيس، موڙ ڳرا ٿي پيس، سڄا ٽپ ۾ نہ پيو اچي، ڪنوار جي گهر کان ٿورو پري گهوٽ جو گهر هو. گهوٽ کي گهر ۾ آڻي صاف سٿرو ڪري پيا نوان ڪپڙا وجهي ڪنوار وٽ آڻي ويهاريوسين ۽ لائون ڏنيوسين. آميءَ جو موسيٰ سيراڻي پهريون مڙس هو.

ناڪئا! واهہ جو اهو وقت هو. هاڻي آمي اڪيلي جهوپڙيءَ ۾ رهي پئي آهي. پني پنهنجي گذر سفر ڪري پئي. پاڻ تي پنهنجي لاءِ ڊوڙ ڊوڙ پچائي ٿي. آميءَ سورنهن ٻار ڄڻيا، اٺ پٽ ۽ اٺ ڌيئرون سڀ گذاري ويا آٿس.

ناڪئو قاسم عرف آچار جنهن جي عمر ستاسي سالن کان مٿي هئي، پر هن جي ڇهري تي اڃان همٿ واري مرڪ هئي، هير بہ پاڻ اڪيلو هوڙو ڪاهي شڪار تي ويندو آهي، رڇ پوڪي شڪار ڪري ايندو آهي.

ناڪئو قاسم عرف آچار ڪي اوچتو ڪنهن ڳالهہ جي يادگيري اچي ويس ۽ ناڪئن کان موڪلائي هليو ويو.

ناڪئي عبدالله ٽڏو ساهہ پري ڇيو.

اسان هت جيڪي ٽئي ناڪئا ويٺا آهيون، اسان ٽنهي پاڻ ۾ سٺو وقت گذاريو آهي. هير بہ گڏ ويٺا آهيون. هير جي ناڪئن ۽ خلاصين کي ڏسون پيا تہ

سي ٿوريءَ ٿوريءَ ڳالهه تي پاڻ ۾ ٺهڪيو پَون. هيڪي تڙ جي ڪمائي گهٽ، بيو مهنگائيءَ جو ڳٽيون ۽ ٽيون واپارين جون ٺڳيون. مزو ڦٽائي ڇڏيو آهي. اڳي ريڙهيءَ منجهه ڏارين جي آمد ڪانه هوندي هئي. ريڙهي روح رهاڻين جي ماڳ سان سڄاتي ويندي هئي. جڏهن کان ڏارين جا ڪٽڪ هت اچي آباد ٿيا آهن. ريڙهيءَ ۾ نشو پتو وڌي ويو آهي، جنهن ريڙهي جي رهاڻين کي ڦٽائي ڇڏيو آ. هاڻ هنن پيٽن تي جيڪو به اچي ٿو سو پنهنجو پٽ سمجهي ويهي رهي ٿو. انهن کي نڪي چوڻ وارو نه ڪي پڇڻ وارو ڏرتيءَ ڏٽي آگهوڙ نند ۾ پيا آهن. پوءِ چونه ڏارين جا ڪٽڪ اَچن ۽ موجون ڪن.؟

گُهچ جي پيٽ ۾ وٽ پون پيا. هن کي ڳالهائڻ جو وارو ئي ڪونه مليو هو. هي اٿيو ته سيني جا ڏيان هن ڏانهن ڇڪجي ويا. گُهچ تڪڙو تڪڙو وڃي گتڪي جي پڇڪاري دروازي کان ٻاهر اچلائي واپس آيو. بيٺي بيٺي چوڻ لڳو. يار! ريڙهيءَ جي سونهن ۽ بهادر عورتن ۽ ناڪئن جا قصا هر ڪنهن سڻايان، پر هير ريڙهيءَ جي حالت ڏسان پيو ان بابت شعر ٻڌو.

هتـــڙي واءُ ۽ طوفـــان جـــا وارا،
غريبن جي گهرن کي درويون نه چارا،
ويـــا مـــڙس مـــانجهي هتـــان لـــڏي،
ريڙهـــيءَ مثـــان ڪـــانون جـــا لامـــارا.

سيني ناڪئن واهه... وهه ڪئي. پوءِ گُهچ ۽ صالح ناڪئن کان موڪلايو ۽ ٻئي تڙ تي آيا. صالح ڪنهن سوچ ۾ گم هجي. گُهچ هن کي پريشان ڏسي ڪاڻس پڇيو.

ادا... صالح! ڪِجا لاءِ پريشان آنئِين...؟

گُهچ جي ڳالهه ٻڌي صالح ڏڪارو ٿيندي وراڻيو.

ادا گُهچ! منهنجو پيءُ عبدالله ۽ وڏو ياءُ اصغر ٻئي حيدريءَ کان ناڪئي علوءَ جي هوڙي منجهه شڪار تي ويا هئا، ڪين مهينو سوا ٿي ويو اٿن، ماڳ

تي ڪين موٽيا آهن. مون کي لڳي پيو ڪنهن مصيبت ۾ ڦاسي نہ پيا هجن...!!! ۽ اهو بہ شڪ آهي تہ ڪٿي انڊيا جي نيويءَ وارا پڪڙي ويا هوندا.

ادا صالح! تون حيدري ويو آئين. ناڪٽي علوءَ جي سار ڪٿي اٿئي، انهيءَ جو هوڙو واپس وريو آ، يا ڪين...!!؟

گُهچ! حيدريءَ جي ناڪٽن ۽ خلاصين اهو ٻڌايو تہ ناڪٽي علوءَ جي هوڙي کي ڦٽي درياءَ تان ڪُڏي درياءَ جي طرف ويندو ڏٺوسين. ڪن خلاصين اهو ٻڌايو تہ ناڪٽي علوءَ کي اتي بہ شڪار ڪونہ لڳو هو. پوءِ نريون(19) جاچيندا اڳتي هليا ويا. ناڪٽو علوءَ کي ڪن ٽاڪٽن سير درياءَ ۾ بستا درياءَ جي طرف ويندو ڏٺو هو. پوءِ جي خبر ڪينهي تہ ڪيڏانهن ويا.

صالح جي اها ڳالهہ ٻڌي گُهچ پريشان تي ويو. پوءِ چوڻ لڳو.

صالح! هوڙن وارا پندرهن ويهن ڏينهن ۾ شڪار ڪري موٽيون اچن، پر جيڪا خبر تون ڪرين پيو مهينو سوا تي ويو اٿن.

ها... گُهچ! ايترو ئي وقت تي ويو اٿن. آءُ سڀ نريون تڙ جاچي آيو آهيان. ناڪٽي علوءَ جو ڪير بہ ڏس پتو ٻڌائي نہ ٿو. ڪالهہ کان وٺي ريڙهيءَ جي ناڪٽن ۽ خلاصين سان ملندو رهان پيو. اهي بہ ڪائي ڄاڻ ڏين ڪونہ ٿا.

صالح ڪجهہ سوچي تڙ ڏانهن ڏٺو وري گُهچ کي چيو.

ادا گُهچ! توکي خبر آهي، اسين گهر ۾ ٽي مڙد آهيون. بابا ۽ اسين بہ ٻائر. هير آءُ اڪيلو آهيان. بابا ۽ ادا اصغر جي وڃڻ ڪانپوءِ امان گهڻي بيمار تي وئي آهي. هاڻ ڪٽ وٺيون ويٺي ڏينهن رات روئيندي رهي ٿي، ڪجهہ ڪائي پيئي ڪونہ ٿي. ادا اصغر جي گهر واري اها بہ هيٺي تي پئي آهي، ٻئي هنجون هاري ۽ پنهنجي ورن کي ساري ساٽي تي پيون آهن. آءُ ڏهن ٻارنهن ڏينهن کان گهر ڪونہ ويو آهيان، هت ريڙهيءَ ۾ ان ڪري آيس جو علوءَ ناڪٽي جي هوڙي ۾ هڪ خلاصي نالي حيدر هتان جو هو. آءُ حيدر خلاصي

(9) نريون – سمنڊ ۾ داخل ٿيندڙ دريائي شاخون.

جي گهر ويس تہ اتي ماتم لڳو پيو هو. حيدر خلاصيءَ جي پائرن پڌايو تہ اسين بہ ٻُولا ڪريون پيا... شل زندهہ هجن، ڪٿي بہ هجن.

صالح کي ڪُجھ تسلي ڏيندي چيو. ادا! دلجاءِ ڪر. توکي خبر آهي تہ درياءَ جي پنڌ ۾ روز اهڙا واقعا ۽ حادثا ٿين ٿا. تون گهر وڃين امڙ جي ڊوڪا (20) وٺ. تون ويندي تہ کيس دلداري ملندي ۽ ڪجھ سڪون ۽ آسرو بہ اچي ويندس. باقي آءٌ ناڪٽي علوءَ جي ۽ حيدر خلاصيءَ جي روزانو پڇا پيو ڪندس. تنهنجي ٿي گهوري ايندڙ هوڙن وارين کان بہ پتو پڇندس. هيرَ اهو منهنجو ڪم آ. تو الڪو نہ ڪر ۽ گهر وڃ.

صالح کي دلجاءِ ٿي، پوءِ ڪُجھ ڪُان موڪلائي هليو ويو.

ريڙهي ڳوٺ ۾ اسٽاپ تي هڪ ڊاتسن اچي بيٺي تہ اڳئين سيٽ تي ويٺل بہ عورتون هيٺ لهي سنجي پاسي هلڻ لڳيون. ٿوريءَ گهڙيءَ ڪانپوءِ هڪ گهر جي اڳيان در وٽ بيهي رهيون. هيڏانهن هوڏانهن ڏسي در کڙڪائڻ بغير ٻئي اندر ويون، گهر جي چني هيٺان تڏيءَ تي سليمي ويٺي پنهنجي پٽ جي قميص کي ٽانڪو هڻي رهي هئي. جڏهن هن جي نگاهہ هنن ٻنهي عورتن تي پئي تہ خوشيءَ وچان اٿي مشڪندي ٻنهي سان ڀاڪر پائي ملي، پوءِ چوڻ لڳي.

اي ذليخان...

اي جينو... ڀلي ڪري آيا، پڙش (21) تي ويهو.

ذليخان جينو سان سليمي مخاطب ٿيندي چيو.

ادي! آئين خير سان گهر ۾ آيا. آن کي ڪهڙو ڪم هو؟

ذليخان موٽ ۾ چوڻ لڳي.

اي سليمي! اسين تو وٽ آياسين، توکان حال احوال پڇڻ، تہ تنهنجو مڙس جانو درياءَ تي ويو هو اهو آيو ڪِ نہ..؟

سليمي اها ڳالهہ ٻڌي ذڪاري ٿيندي چوڻ لڳي.

ادي! هن کي ڏٺي مهينا ٿي ويا آهن، ڪو پتو ڪونهي، مِکي سمجهہ ۾

(20) ڊوڪا– نظرداري (21) پڙش پن مان ٺاهيل تڏو يا تنوري جو قسم.

نٿي اچي ڪِجا ڪريان..!

جينو ڳالهہ جي پڪ ڪرڻ لاءِ سليمي کان پڇيو.

سليمي! ڪنهن چيو تنهنجو مڙس ڄانو درياءَ تي ويو آ. يا ڪهڙي جڳهہ تي آهي؟

ادي! مِڪي منهنجي مڙس پاڻ ٿي چيو آءُ درياءَ تي پيو وڃان...

هير مِڪي خبر ڪانهي. نہ ٿي ڪنهن خبر ڏني آ. آءُ پاڻ هن جي لاءِ ويٺي آهيان. ننڍڙو ڳپور مون سان آهي. هير اُن جي اوڏ (22) آهي. هن کي آءُ ڪيئن پاريندس (23). هن جي پيءُ بغير...!!

پوءِ همدرديءَ وچان سليميءَ کي جينو چيو.

ادي! ريڙهي ۾ ابراهيم حيدري گڏي پئي آهي. توکي ڪنهن شيءِ جي ضرورت پوي تہ ڪنهن جي هٿان پارانيو (24) ڏج. اسين هليا ايندا سين يا توکي سامان وٺي موڪليندا سين. هونئن بہ تنهنجا ياٽرءِ پينرون حيدريءَ ۾ آهن. آنجو (25) گهر اُتي آهي. اچي انهن وٽ رهہ...

جينو! نہ... نہ... آءُ پنهنجي مڙس جي گهر ...ي اهين. جيسين اهو نہ ايندو تيسين آءُ اتي ٿي هونديس. ڪيڏانهن ڪونہ وينديس. ابي امان جي گهر وٽ ڪونہ وينديس. جي آن کي سڪ لڳي تہ اچي مون وٽان ڦيرو ڏئي ويجا (26).

مِڪي آن دلاسو ڏيو پيون. پر منهنجي دل ڪِجا ڪري...!!؟ ڳپور ڪنهن ڪنهن وقت پيءُ جي باري ۾ اهڙيون ڳالهيون پڇندو آ. جنهن جا جواب مون وٽ نہ ٿا هجن. پوءِ آءُ دل هول ٿيو وڃان.

"آئين مِڪي چئو پيون تہ ماٺن ڏانهن وڃ. پر ماٺن وٽ وڃي ڪري انهيءَ تي بوجهہ نہ ٿي ڪريان. اهي منهنجي مڙد جي وڃڻ ڪري پاڻ پريشان آهن. سي ڪڏهن مون وٽ گورو ڏيو وڃن. پوءِ ٿورو سامان بہ ڏيو وڃن. تنهن سامان مان لولو پچايو آءُ بہ ڪيئان (27) ۽ ڳپور کي کارايان."

ذليخان ڪجهہ سوچي سليمي کي دلاسو ڏيندي چيو.

اي سليمي! توکي خبر آهي. ريڙهيءَ جو ناڪئو اڪوئي ائين ٺي گم ٿي ويو

---

(22) اوڏ - ڳڻتي، فڪر، پريشاني، (23) پاريندس - نڀائيندس (24) پارانيو - ٺياپو (25) آنجو - اوهانجو (26) ويجا -

هو جنهن لاءِ سڄا (28) گهر جا ڀاتي پريشان هئا. ڪجهه سالن کانپوءِ اهو ساڳيو ٺيٺ ناڪئو پيادو هلندو انڊيا کان ريڙهيءَ مياڻ ۾ پنهنجن ڀاتين سان اچي مليو هو. تون آسرو نه لاهه، تنهنجو جاتو به خير سان اچي ويندو.

بادل گهرا ٿيندا ويا. سمنڊ جي طرف کان ٿڌڙي هوا گهلڻ لڳي ته ذليخان ۽ جينو واءُ جو رخ ڏسي پوءِ هڪٻئي ڏانهن نهاري پڙش تان اُٿي ٻيهي رهيون ۽ سليميءَ کان موڪلائڻ لڳيون. سليميءَ جي هٿ کي جينو پنهنجي هٿ ۾ سوگهو ڪندي چيو.

اي سليمي! واءُ پيو لڳي، ڪٿي جهجهي برسات پئي ته حيدريءَ جي گاڏي ڪونه ملندي، گهر ۾ هيڪي آهيان. پيا گهر جا ماڻهو شاديءَ ۾ ويا آهن. ان ڪري وڃون پيا. نه ته رات ٽڪي پئون ها...

سليمي خوشيءَ سان ٻنهي ڏي نهاريندي چوڻ لڳي.

ذليخان ۽ جينو آئجو گورو ڏنو سار لڌي، ان جي مهرباني. ۽... ابراهيم حيدري ۾ منهنجي هيڪي سهيلي رقعه وحيدواٽي پاڙي ۾ آهي. هن کي منهنجا سلام ڏج ۽ چئجانءِ ته مِڪي ڏسڻ ڪونه آئينءَ. ڪڏهن وقت ملي ته گورو (29) ڏئي وڃ.

ذليخان ڪنڌيءَ وٽ سج جي موٽندڙ پاڇن کي ڏسي ٿي، جيڪي پٽ تي اڻ لکو نشان ڇڏيندا ٿي ويا. پوءِ سليميءَ کان ذليخان ۽ جينو موڪلائي هليون ويون.

سج لهي چڪو هو. سليمي رات جي ڪاڏي لاءِ گهر جو جائزو وٺندي. سوچيندي ۽ پنهنجو پاڻ سان ڳالهائڻ لڳي.

کيئڻ لاءِ اٽو ڪونهي...!!
ان ڪونهي...
کنڊ ۽ چانهه ڪونهي...
هير ڪِجا ڪريان...؟
ڪنهن جي گهر وڃان...

(27) کيٿان – ڪانوان (28) سڄا – سڀ (29) گورو – چڪر، ڦيرو

نـ... نـ... آءٌ ڪِٿا لاءِ ڪنهن گهر ماني کيٽڻ لاءِ ويجان... آءٌ پنهنجي مزدوري ڪنديس، پنهنجي ڳيور کي پارينديس.

سليمي اجان انهن خيالن ۾ ٻيٺي هئي ته در وٽ ڪنهن ماٿهوءَ کي بيٺل ڏٺو. اونداهيءَ جي ڪري ان جو چهرو چٽو ڏسڻ ۾ نه ٿي آيس. هيءَ ذهن تي زور ڏئي اُن کي سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ڪيس اهو ماٿهو سڃاڻپ ۾ ڪونه آيس تـه پوءِ هوريان هوريان اچي در جي اوٽ ۾ ٻيهي ان کان پڇڻ لڳي.

تون! ڪير آن، ڪِٿا پيو ڪرين...؟

لِيِ! آءٌ الـو خلاصي! تنهنجي مڙد ناڪئي جانو سان هوڙي ۾ ڪم ڪندو هوس. گهر منجهه بابا اڳهو ٿي پيو هو پوءِ آءٌ ناڪئي جانو سان درياءَ گهورڻ ڪونه ويس. مِڪي هير ناڪئي جي خبر پئي، ناڪئو جانو درياءَ تان آيو ڪونهي، هيز پڇڻ تون کان آيس.

اٿين چئي خلاصي آلو ماٺ ٿي ويو. سليمي سورن ۾ وتبي سنتبي رهي، هيءَ خلاصي آلو کي ڪوئي جواب نه ڏئي سگهي.

پوءِ خلاصي آلو چوڻ لڳو.

لِيِ! تنهنجي گهر ۾ اتو پتو آهي ڪِ نـ...؟

آءٌ هٿ تان آن وٺي اچان... يا هاج...!!

آلو خلاصيءَ کي سليمي چوڻ لڳي.

"ادا..... آءٌ هٿين سڄي آهيان. مِڪي رڃ الارڻ اچي پيو جي تو وٽ ڪنهن جو رڃ هجي ته مِڪي ڏي، باقي آءٌ ڪنهن جي گهر ڪونه ويندس، پنهنجي مزدوري ڪنديس."

سليمي جا اهي لفظ ٻڌي خلاصي آلوءَ وراٺيو.

لِيِ! آءٌ تڙ تي وجان پيو ناڪئي شيدو کان پڇارڻ ٿو وڃي... يا جي وٽس رڃ الارڻ جو هوندو ته ڪٺي اچي توکي ڏيان تو ءِ ڏوڪڙ به وٺي توکي ڏيندس.

آلو خلاصيءَ جي همدرديءِ احساس وارن جذبن کي ڏسندي سليمي ڏاڍي خوش ٿي، پوءِ خلاصيءَ آلو کي چوڻ لڳو.

ادا... تڪڙو ڪر... صبح جو سوير مِڪي ڏئي ويچ.

پوءِ خلاصي آلو هليو ويو.

***

باب ٽيون

تڙ تي هلڪي هلڪي برسات پئجي رهي هئي. ٿوريءَ دير کان پوءِ هوا جو رخ مٽيو ته بادل ڇنڊا ٿيندا ويا ۽ ڪجهه گهڙيءَ کانپوءِ آسمان صاف ٿي ويو. سج جي ڪرڻن ڌرتيءَ تي روشني پکيڙي ته تڙ تي ماڻهن جي چرُ پرُ وڌندي وئي. ناڪئا پنهنجن هوڙن، سڙهه وارين ٻيڙين کي تيار ڪرڻ لڳا.

هڪ همراهه قد جو ڊگهو بت ۾ سگهارو هو اهو پنهنجي ٻيڙيءَ جو ڪوهو(1) مٿي ڪٽي سڙهه هاڪاري(2) رسن سان ٻڌي ڇڏيو. پوءِ سمنڊ جي طرف ٻيڙي هلڻ لڳي ۽ هوائن جي آڌار تي سڙهه تيزيءَ سان ڦڙڪڻ لڳو جيڪو ٻيڙيءَ جي رخ کي پنهنجي سامونڊي منزل جي طرف گهليندو ويو.

هڪ هوڙو آهستي آهستي اچي تڙ تي بيٺو جيڪو شڪار ڪري آيو هو. ناڪئي ۽ خلاصين جي چهرن تي خوشي پکڙيل هئي، خلاصين هوڙي مان نيرا ڊرم جنهن ۾ اسي ڪلو کان سئو ڪلو تائين سانا (جهينگا) هئا، سي تڙ تي لاٿيندا ويا. اتي بيٺل مقامي واپاري اهي ڊرم کڻائي ويا. تڙ تي بيٺل هوڙا جن ۾ خلاصي وينا هئا، سي درياءَ تي وڃڻ جي تياريون ڪن پيا.

دڪي تي خلاصي ۽ ناڪئا وينا هئا، ڪي واپاري به انهن سان گڏ وينا هجن، جيڪي مڇيون وٺڻ لاءِ آيا هئا، گهڃ پنهنجن دوستن سان دڪي تي اچي وينو جهونن ناڪئن ۽ خلاصين جي ڪچهري لڳي پئي هئي، ناڪئو قاسم عرف آچار جنهن جا پير اگهاڙا هئا، سو مشڪندو مرڪندو حجام عمراٽي جي دڪان اڳيان ٿيندو دڪي تي آيو هڪ جيڏهن ناڪئن سان هٿ ملائي اهو به ڪچهريءَ ۾ شامل ٿيو. سامهون برف جو ڊيپو هو ان جي پرسان هيري واٽئي جو دڪان، جنهن جي اڳيان ٽي چار ماڻهو بيٺا هئا، انهن مان ٻن چٽڻ سامان ورتو پوءِ تڙ تي اچي وينا.

---

(1) ڪُوهُو: اهو ڪاٺ جنهن ۾ سڙهه جو ڪپڙو ٻڌل هوندو آهي: يعني پڙهاڻ (2) سڙهه هاڪاري: پر ماڻ ۾ ٻڌل ڪپڙو ۽ ان ڪاٺ کي مٿي ڪٽي ڪُوهي ۾ ٻڌبو آهي.

جڏهن هڪ ناکئي ويسر مڇيءَ جي ڳالهه ڪئي تہ ناکئو قاسم عرف آچار مرڪي ڏنو پوءِ ان ناکئي کي چوڻ لڳو.

ناکئا بالو! توکي ياد آهي هڪ ڀيري عربي سمنڊ مان ويسر مڇي آئي هئي، جُري (3) جي پراڙي پاسي ۾ اچي ڦسي رهي.

ناکئو بالو وات ۾ چورو وجهي تڙ ۾ تمر جي وڻن ڏانهن نهاري ڪجهہ سوچي چيو. ادا.... افسوس جو هن وقت تمر جا وڻ آهن ئي ڪونہ. جيڪي ٿورا آهن انهن جو قد بُت هلڪو آهي. "تمر" ساموندي پٽيءَ جي ماڻهن لاءِ وڏو سهارو آهي ڇو تہ ماڻهن جي معاشي ضرورتن کي پوري ڪرڻ سان گڏ انهن جي حياتيءَ جي بچاءُ لاءِ بہ ڪارائتا آهن. انهيءَ ڪري جو سمنڊ ۾ برساتن ۽ طوفانن ۾ مهاڻا، ناکئا، خلاصي، ٻيڙن تي تمر جي وڻن جي اڏ ڏئي پناهہ وٺندا آهن. تمر مهاڻن جو وڏو بچاءُ ڪن ٿا. تمر جا وڻ ساموندي طوفانن کي روڪڻ جي لاءِ بند جو ڪم ڏيندا آهن. تمر جي وڻن جا اٺ قسم آهن پر هن وقت صرف ٽي قسم بچيا آهن. پاڻيءَ جي ڪوٽ جيڪا سالن کان رهندي پئي اچي جي اُها برقرار رهي تہ تمر جا اهي قسم بہ ٻيٽن تان اٽليپ ٿي ويندا. ٻي ڏکوئيندڙ ڳالهہ اِها آهي تہ جي ڏاڍن ماڻهن جي ڏاڍائي رهي تہ باقي بچيل تمر جا قسم بہ تباهہ ٿي ويندا. پوءِ ناکئو دوستن ڏي منهن ڪري، ناکئي قاسم عرف آچار اسماعيلاڻي کي چيو.

ادا... قاسم اسماعيلاڻي، تون جا ڳالهہ ڪرين پيو ٻيلي، مڪي بہ ٿورو ٿورو اهو واقعو ياد اچي پيو. اها ويسر مڇي نوي فوٽ ڊگهي هئي، پاڻي منجهہ ڦسي وئي هئي، پر ان جا پنا پاڻيءَ کان ٻاهر ظاهر پيا ٿين. وڏيڪ تون ٻڌاءِ ان واقعي کي اڌ صديءَ کان مٿي وقت ٿي ويو آهي.

ناکئي بالوءَ جي چوڻ تي ناکئو قاسم عرف آچار اسماعيلاڻي خوش ٿيندي ڪچهريءَ وارين کي ان مڇيءَ بابت ٻڌائڻ لڳو.

(3) جُري حيدري اوير طرف ريڙهي مياڻ کان قاسم پورٽ جي اولهہ ۾ درياءَ جو نالو.

ناڪئا بالوا تون ان وقت موچارو هئين. ريڙهيءَ جي سيني جهونن ناڪئن کي ياد آهي، جڏهن ويسر مڇي نئڊيءَ پاڻيءَ منجهه ڦسي پئي هئي، اسين ڳوٺ وارا وياسين. آءٌ پاڻ به ويو هوس. مڇي، ڇڇين پٽن تي چڙهي ان کي ڪٽڻ (4) لڳس. جڏهن ان مڇيءَ جي ڊيگهه جي ماپ ڪئي ته تيرنهن وام (5) هئي. يعني ايڪانوي فوٽ هئي. ناڪئي بالو توهان کي ٺيڪو ٻڌايو آهي. پوءِ آءٌ مڇيءَ جي پٺيءَ تان هيٺ لهي اهو ڏسڻ پئي چاهيو ته پاڻي ڪيترو آهي. جڏهن هيٺ لٿس ته سڄو ٻڏي ويس. پوءِ اهو اندازو ٿيو ته مڇيءَ جي ويڪر تيرنهن فوٽن کان مٿي هئي ۽ ان مڇيءَ جو گهڻو حصو زمين جي اندر گچيل هو جنهن ڪري هوءَ پاڻي مان نڪري نه سگهي ۽ ڦاسي پئي هئي. جڏهن پاڻي لهي ويو ته گيچڙ تي پئي، ڪيترا ناڪئا حيدريءَ کان پنهنجا هوڙا ڪاهي آيا هئا ۽ ريڙهي جا به ناڪئا هوڙا ڪاهي آيا. سي سڀ هوڙا ناتاڙي وتائي بيٺا هئا. اٽڪل ويهارو هوڙا هئا. انهن ۾ سئو ڪان مٿي خلاصي هجن. اهي سڀ هيٺ لهي آيا. پوءِ مڇي جي کل کي لاهڻ لڳا. هرڪو کل لاٿيندو ان جا ٽڪر ڪندو ڪٺندو پنهنجن هوڙن منجهه وتائيندو (6) ويو. مڇي جي کل لاهڻ کان پوءِ مڇي جي پيٽ مان چربي ڪڍڻ لاءِ ست جڻا مڇي جي پيٽ ۾ سوراخ ڪري منجهه نمي ويا. انهن مان به ماڻهو حياتي آهن. هڪ جو نالو ڪيسلو پٽ حسين ۽ ٻئي جو نالو پرڙو پٽ حسين. ٻئي پائر آهن.

اسان کي چربي ڪڍڻ ۾ ٽي چار ڏينهن لڳي ويا هئا. ان دوران ٻين هوڙن وارا آيا. اهي چربي ڪڍڻ ۾ لڳي ويا. مهاڻن جا ٽيهه هوڙا چربيءَ سان پرجي ويا. چربيءَ وٺڻ جي لاءِ ڪيترائي واپاري تڙ تي اچي پهتا. جن مهاڻن کان چربي ورتي پئي. هڪ واپاري علي سيٺ هو، هن وقت ان جا پٽ حياتي آهن. جيڪي ويسر مڇي منجهه ويا هئا.

واپارين مهاڻن کان چربي ورتي، پر ڪجهه خلاصي چربي پنهنجن گهرن ڏانهن کڻي ويا. ڪن مهاڻن اها چربي هوڙن کي لڳائڻ جي لاءِ رکي ڇڏي هئي، ڪن کپائي، ڪن ڪونه کپائي. گهڻن خلاصين چربي ٽپائي

(4) ڪٽڻ: اندازو لڳائڻ يا ماپ ڪرڻ؛ (5) واڻپنجن فوٽن جي ڊيگهه کي وام چئبو آهي. (6) وتائيندو: اُڇلائيندو، لٽو.

يعني رجهائي ڏبا پري رکيا. ان وقت تمام ججهي سستائي هئي، پوءِ بہ هڪ ڏبي جا ٽي سئو رپيا ۽ چار سئو رپيا خلاصين کي واپارين ڏنا. اها ويسر مڇي اڃان ٻچو هئي، جو تہ سمنڊ منجهہ ويسر مڇي ٻن سون کان اڍائي سئو فوٽ ٿئي ٿي.

گُهچ پنهنجو ڏيان قاسم عرف آچار اسماعيل ناکئي تان هٽائي تڙ تي ايندڙ هوڙن ڏانهن ڪيو. ٽي چار هوڙا تڙ تي ناتاريون هٽي بيهي رهيا. تڙ تي واپاري اڇي پهتا ۽ ڪيتريون ئي ڳالهيون بہ آيون. ڏسندي ڏسندي ميلو مڇي ويو. ڊڪي تي ويٺل خلاصي ۽ ناکٽن ڪچهري ۾ هئا، سي بہ اٿي تڙ تي لنگر انداز ٿيندڙ هوڙن ڏي آيا. ڪنڌيءَ سان هڪ پيو هوڙو اچي لڳو تہ خلاصين نعرا هنيا. مبارڪون... مبارڪون. گُهچ جو ڏيان ان هوڙي ڏانهن هليو ويو. هڪ نوجوان پيٺو مرڪي ۽ خوشي مان هٿ لوڏي تڙ تي بيٺل عزيز دوستن کي ڪيڪاري رهيو هو. هوڙي ۾ بيٺل ناکئي وڏي آواز ۾ چيو.

ريڙهي وارن کي مبارڪ خلاصي حيدر پهچي ويو.

ان حيدر خلاصيءَ جا دوست ۽ عزيز هڪٻئي کي مبارڪون ڏيڻ لڳا. حيدر خلاصي هوڙي مان لهي سُڪيءَ تي آيو تہ سيئي گهيري ويس ۾ ياڪر پائي مبارڪ ڏيڻ لڳا. گُهچ اچي ان کي مبارڪ ڏني ۽ ڪاٺس پڇڻ لڳو.

ادا حيدر! تون علوءَ ناکئي سان ويو هئين؟

ها... گُهچ...

پوءِ عبدالله ۽ ان جو پٽ اصغر بہ ان هوڙي منجهہ هئا، تن جي خبر ڏيم؟

ادا گُهچ! اسين سڀ گڏ حيدريءَ کان وياسين. ڪيئي ڏينهن شڪار نہ لڳو جڏهن سيز درياهہ ۾ حرامي ڏوري تي وياسين، رات جو شڪار ڪري اچي حرامي ڏوري منجهہ پهتاسين، سيئي خلاصي ٿڪل هئا ۽ سمهي رهيا. اوچتو منهنجي ڪن تي لانچ جو آواز آيو تہ اک کلي وئي. پوءِ اٿي ڏٺو تہ اها لانچ ويجهو اچي چڪي هئي، جيڪا انڊيا جي نيويءَ وارن جي هئي. مون رڙ

ڪري پيڻ خلاصين کي اٿاريو ۽ ٻڌايو تہ جهلجي وياسين. جهلجي وياسين.
هڪ ٻن خلاصين کي سجاڳ ڪري مون هوڙي مان ٽپو ھنيو. اھو وقت رات
جو هو ۽ اونداهي بہ ڏاڍي هئي. آءُ ترندو اچي ڪنڌي تي پهتس. تمر جي وڻن
وٽن کي اڏتار (6) ڪري لڪي ويهي رهيس. اتان ڏٺو پيئ تہ انڊيا وارا ناڪئي
علوءَ جي هوڙي کي ڇيڙي سان ٻڌي هليا ويا. اٺ ڏهہ ڪلاڪ اتي ويٺو
رهيس. جڏهن اھا پڪ ٿي ويم تہ هاڻ انڊيا وارا هليا ويا آهن. پوءِ اهو
اطمينان ڪري ڪنڌيءَ تي هلندو رهيس. ڪنهن سهاري جي تلاش ۾
هيڏانهن هوڏانهن ڀٽڪندو رهيس. ڪيئي پهر گذري ويا، بک ڏاڍو ستايو
بدن ساٺو ٿي ويو پوءِ ويهي رهيس. پر وري بہ مزو نہ ٿي آيو. اتي هلڻ لڳس.
اوچتو هڪ هوڙي جو آواز ٻڌو تہ آسرو ٿيو ان وقت سڄ گهٽو مٿي چڙهي
چڪو هو مون قميص لاهي رامبٽو ٺاهي هوڙي کي ڏيکاريو ٿوري دير کان پوءِ
هوڙو مون ڏانهن آيو جنهن مان ٽي چار خلاصي لهي آيا. انهن منهنجي حالت
ڏسي سهارو ڏئي هوڙي منجهہ آندو پهرين مون کي پاڻي پياريو ۽ ماني کارائي
تہ جان ۾ جان اچي وئي. پوءِ انهن کي ناڪئي علوءَ جي هوڙي جي ڳالهہ ٻڌائي
تہ پريشان ٿي ويا. اهي بہ اتان تيزي سان پڇڻ لڳا. سي شڪار ڪري آيا
پئي، چوويهہ ڪلاڪن ۾ انهن مون کي پنهنجي تڙ پرسان ريڙهي واري هوڙي
منجهہ ويهاريو. پاڻ حيدري بندرگاهہ ڏي هليا ويا. هير اچي پهتو آهيان. تڙ
تي بيٺل ماڻهن ڳالهہ ٻڌي، حيدر خلاصيءَ کي پنهنجا عزيز مٽ ۽ پاٿر گهر
ڏانهن وٺي ويا.

ڳُهچ کي اها پڪ ٿي تہ عبدالله ۽ ان جو پٽ جهلجي ويا پر زنده آهن،
پوءِ ڳُهچ هڪ ماڻهوءَ جي هٿان صالح ڏي نياپو موڪليو.

ناڪئو عمر ملڪائي پنهنجي طبيعت ۾ نرالو ۽ احساس رکندڙ ناڪئو
هو ڪيس خلاصين جي لاءِ من ۾ ججهو پيار هوس. تڙ تي هن جي هوڙي مان
خلاصين ميڇي وتائي ۽ هر ڪو پنهنجو حصو پتي وٺي گهر ڏانهن هليو ويو.

---

(7) اڏار: لڪو ٿي:

ناڪئي عمر هڪ خلاصيءَ کي سڏ ڪيو جيڪو اڃان تڙ تي ئي بيٺو هو.

”او خلاصي يوسف! هيڏانهن اچ...“ جڏهن خلاصيّ واپس مُڙتي هـوڙي جي پرسان ايندي ناڪئي کي چيو.

جي... ناڪئا عمر! ڪِجاڙو...؟ ناڪئو عمر ملڪائي ڪيسيءَ مـان ڪجهـ رقم ڪڍي خلاصي کي ڏيندي چيو.

يوسف! هـيءَ رقـم تـوکي لـڪ ۾ ڏيـان پيـو. متـان پـٽن کـي ڏيکـارين، چيٽاري (7) لڪائي پنهنجي خرچ جي لاءِ رکجانءِ. بـاقي حصـي پتـي واري رقم گهر واري کي ڏجانءِ تہ توکي ماني پچائي کارائي. سڄو هفتو درياءَ جي لهرن ۾ سخت پورهيو ڪيو اٿئي، تون جهونو خلاصي آنئين.

ناڪئا! تنهنجا اهـي وڙ وسارڻ جهڙا نـاهن. خلاصي يوسف اهـي پئسا سنيالي الڳ ڪيسي ۾ رکيا ۽ ناڪئي عمر سان هٿ ملائي گهر ڏانهن آيو. گهر جي در وٽ اچي ناڪئي عمر جي طرفان مليل پئسا وري سنيالي الـڳ لڪـائي گهر ۾ آيو. هي اڃان کٽ تي ويٺو ئي مس تہ جوان پٽ آيس.

بابا...! پئسـا آنـدا هونـدءِ، مـون کـي ڏيـم، گنتڪو ڪتـي ويـو آ ۽ چـورو بـہ ڪونهي.

جوان پٽ جا اهي جملا ٻڌي يوسف خلاصيءَ جي سـاٺي بـدن ۾ ويتـر هيٺائي وڌي وئي. هن کي پئسن جـو ارمـان ڪونـہ هـو جـوان پـٽ جـو هـوس، جنهن ڪو ڪم نہ ٿي ڪيو. گنتڪو ۽ چورو ڪائيندو واندو هلندو پيو رهي.

يوسف خلاصيءَ جي گهر واري پيپولي (ٻرم) مان پاٽيءَ جي چِل پري پـاڻ پـي ۽ چِل کي پيپوليءَ جي متان رکي مڙس وٽ آئي ۽ چوڻ لڳس.

آئيرا (8) مـون جـي پـٽ کـي ڏوڪـڙ ڏي، ٻـڌاءِ ڏنـڏو گهـٽو آنـدو اٿئـي ۽ ڪيتري پتي ملي اٿئي؟

خلاصي يوسف هـڪ نگاهـ گهر واري جي چهـري تـي وڌي، جنهن ٿـئـي سوال هڪ ساهيءَ ۾ ڪيا هئس. پوءِ ڪيسي مان پئسا ڪڍي وڏي پٽ کي

(8) چيٽار: ٽامي چڏج، بند ڪري چڏج:(9) آئيرَ: پير مرد ضعيف پوڙهو جُهونو:

ڏيندي چيائين، ڪالو! هير تون جوان آنئين پنهنجن هڏن کي پورهئي تي هيراءِ. ڪم ڪار جي ڪر، هير تون ڪم جو نہ ٻڌئين تہ پوءِ ڪِجاڙو ڪندين...؟ ايئن چئي يوسف خلاصيءَ کيسي مان پتيءَ وارا مليل پئسا ڪڍي گهر واريءَ کي ڏنا.

ڪالو ڪجهہ ڪجيو پچيو ڪونہ، پيءَ کان پئسا وٺي هلڻ لڳو تہ يوسف جي گهر واري پنهنجي پٽ کي آواز ڏنو.

ڪالو! مِکي بہ گتڪوءِ چورو آڻي ڏي. ائين چئي هوءَ پٽ ڏانهن وڌي ۽ کيس ڪجهہ پئسا ڏنا.

يوسف خلاصي سڀ ڪجهہ ڏسندو رهيو پوءِ گهر واريءَ کي چوڻ لڳو.

مَريم! بک ڏاڍي لڳي اٿم. هن پيري درياءَ تي واءُ گهڻو هو، درياءَ جي لهرن ڏاڍو ستڪو ڪڍيو آ. هاڻي جلدي ماني پچائي ڏي.

ها... ها... ماني پچاءِ ڏيانءِ ٿي، ڪهڙا ڏوڪڙ ڪٺي آيو آنئين. توکي ڪيترا ڀيرا چيو اٿم. ٻي ڪنهن ناڪئي سان ويندو ڪر. رات ناڪئو قاسو آيو. تنهنجي پچا ڪيائين. چيومانس ناڪئي عمر سان درياءَ تي ويو آهي.

مريم ڪجهہ سوچي وري چوڻ لڳي.

آئير! تون ناڪئي قاسوءَ سان ڇونہ پيو وڃين...؟

اهي لفظ ٻڌي هي ماٺ تي ويو. دل ۾ چوڻ لڳو.

مريم! هير ماني ڏيندي ڪونہ. چڙ نڪ تي چڙهي بيٺي اٿيس.

پوءِ اٿي تڙ تي آيو. ماني کائڻ جي لاءِ خاصخيلي جي هوٽل ڏي هلڻ لڳو تہ ناڪئو قاسو هن سان مليو ۽ چوڻ لڳيس.

ادا يوسف! آءُ ٻاهر وڃان پيو هلندين؟

"ناڪئا! درياءَ تان هير آيو آنيان."

يوسف! جيئن تنهنجي مرضي... ائين چئي ناڪئو قاسو تڙ تي بيٺل هوڙي ڏانهن هليو ويو.

يوسف ماني کائي دڪي تي اچي ويٺو تہ ناڪئو احمد موساڻي هڪ خلاصيءَ جي تلاش ۾ دڪي تي آيو تنهن يوسف کي ڏسي چيو.

ادا يوسف! هيڪي خلاصي جي ضرورت آهي، تون هل...

ناڪئا! خوشيءَ سان آءُ هلان ها.... پر هير ناڪئي عمر سان شڪار ڪري آيو آهيان. اڃوڪو ڏينهن ٽڪ پٽڻ ڏي

يار يوسف! تون پراڻو خلاصي آنئين، پروسي وارو آنئين، جيڪر هلين ها...

هير آءُ اميد ڪري هوڙو ڪڏي ۾ ٻتيءَ جي ٻاهران ڪاهي ويندس ۾ پيشاٽيءَ (9) جي پاسي ويندس، جيسين مڇي نہ ملندي، تيسين وربو ڪونہ.

ناڪئا! ڪِجاڙو؟

يوسف! اڳي پيري ڪڏي، ٻتي ۾ پيشاٽي هوڙا ساري(10) وياسين، شڪار ٿي ڪونہ لڳو هو تيل ساڙي موٽي آيو هوس. هير منهنجو اهو ضد اٿم، وري ساڳيءَ جاين تي ويندس، شڪار ڪانسواءِ واپس ڪونہ ايندس.

مون خلاصين کي اهو ٻڌائي ڇڏيو آهي تہ مون سان گڏ اوستائين توهين رهندا ۾ خلاصين هائو ڪار ڪئي آهي.

ناڪئو احمد دڪان وٽ هڪ خلاصيءَ کي ڏنو ان ڏي ويو ۾ ڪجهہ ڳالهائڻ ڪانپوءِ تنهن خلاصيءَ کي وني پنهنجي هوڙي ڏانهن مشڪندو ويو.

يوسف خلاصيءَ دل ۾ چيو ناڪئو احمد ضديرو آهي، دڪي جي پاسي ۾ هڪ ڪوني هئي، ان ڪونيءَ مان هڪ قد آور شخص ٻاهر نڪري در وٽ بيهي رهيو ۾ دڪي تي ويٺل ناڪئن ۾ خلاصين کي ڏسڻ لڳو. جڏهن هن جي نگاهہ يوسف خلاصيءَ تي پئي تہ ان کي هٿ جو اشارو ڪيو تہ يوسف خلاصي دڪي تان اٿي ان همراهہ جي پرسان آيو هٿ ملائيندي چوڻ لڳو.

ادا شفيع محمد موساڻي... اسلام عليڪم!

"وعليڪم سلام... ادا يوسف ڪهڙا حال اٿئي، ڪِجاڙو وينو

---

(10) پيشياٽي: درياءَ جو نالو ڪريڪ جيڪا سمنڊ ۾ چوڙ ڪري ٿي:(11) ساري: ڪٺي وياسين.

ڪرين.“ ائين چئي شفيع محمد ير واري ڪوٺيءَ ڏانهن وِڪ وڌائيندي ناڪئي کي هٿ جو اشارو ڏيندي چيو ”ناکُئا ..... منجهه(11) اچ.“

پوءِ ٻئي ڄڻا ڪوٺيءَ ۾ آيا. شفيع محمد موساٽي ڪرسيءَ تي ويٺو ۽ ان جي سامهون ڪاٺ جي بينچ رکيل هئي تنهن تي يوسف خلاصي ويهي رهيو.

ادا يوسف ٻاهر پيو وڃين ڇا...؟

ادا... نه! هير گهاتوءَ سان شڪار کان موٽيو آهيان. واءُ سواءُ ونڻ جي لاءِ دڪيءَ تي ويٺو هوس.

تون ڪهڙي ناڪئي سان ويو هئين...؟

ادا شفيع محمد! ناڪئي عمر ملڪائي سان. اسان خلاصين کي پنهنجن جيان پاليندو اهي ۽ پتي پوري ڏيندو آ.

شفيع محمد دروازي ڏانهن ڏسي پوءِ خلاصي يوسف کان پڇڻ لڳو.

ادا يوسف! ريڙهيءَ منجهه هير ناڪئا ڪيترا آهن. جي درياءَ جي ڄاڻ رکن ٿا؟

ادا...! هير ناڪئو هر ڪو پيو سڏائي. نه ئي ڪين شڪار جي ڪائي سُڌ اٿن ته ڪهڙيءَ جاءِ ڪهڙي پاسي ججهو شڪار لڳندو نه ئي واءُ جي خطري واري ڄاڻ رکن ٿا.

يوسف خلاصي! چيئن سچ پيو. ناڪئو اصل ۾ لقب ۽ خطاب آهي. اهو خطاب ان مهاڻي کي ملندو آ. جو سمنڊ جي ڄاڻ رکي ۽ پڻ مهارت به رکي هلي تنهن کي ناڪئو چئبو آهي. ناڪئي جي اصل سڃاڻپ اها آهي ته شڪار گهورڻ وقت سمنڊ ۾ ٿئي ڇا پيو ۽ ڇا وهي واپري پيو...!! سمنڊ جي خرابيءَ جي خبر. سمنڊ جي لهه چڙهه. موسم جي خرابيءَ جي خبر ۽ واءُ طوفان ڪهڙو لڳي پيو. مطلب اصل ناڪئو اهو آهي، جيڪو سمنڊ جي پاڻيءَ منجهان هر اندازو لڳائي سگهي.

(12) منجهه:آندر

يوسف خلاصي تورو مشڪندي چيو.

ادا شفيع محمد. ريڙهيءَ جا پراڻا ناڪئا اسان ڏٺا آهن، جيڪي ججهي چاڻ رکن ٿا. اسان جي عمر درياءَ منجهه گذري آهي، ناڪئو شڪار ڪرڻ سان گڏ شڪار کي بہ بچائي ۽ خلاصين کي خطري کان بچائي. اسان جوانيءَ ۾ هٿاسين ۽ ناڪئو ناٿوءَ سان ڪم ڪيو هو. هوشيار ناڪئو ۽ چاڻ وارو هوندو هو. سمنڊ جو سينو چيري گهوري ايندو هو. پاڻيءَ کي ڏسي خلاصين ۽ ٻين هوڙن جي ناڪئن کي هوشيار ڪندي ٻڌائيندو هو تہ ٻن ٽن ڏينهن ۾ طوفان اچڻ وارو آهي.

ناڪئو ناٿو سيراڻي سمنڊ جي لهرن کي ڏسندي ان ۾ پاتار(12) ڪري پوءِ پاڻيءَ جي ٻُڙن کي ڏسي سمجهي ويندو هو هير خطرو اچڻ وارو آهي، هوڙا ڪنهن محفوظ جاءِ تي ڪاهي هلو.

شفيع محمد موساڻي پاڻ بہ چاڻ رکندڙ هو تنهن يوسف خلاصي کي چيو.

ادا... اصل ناڪئا هر ڳالهہ کي چاڻي وٺندا آهن، هو ڪنهن بہ نر تي پاڻيءَجي تهہ مان مٽي ڪڍي ٻڌايئندا تہ اسين هير ڪهڙي نر تي آهيون ۽ هوڙي جي ڪُڻ (13) ۾ لهي پاڻثي (14) تي ڪن رکي ٻڌائيندو تہ مڇي ڪهڙي پاسي وڃي رهي آهي. ڏٺو وڃي تہ جيڪي اصل ناڪئا آهن، اهي درياءَ جي چاڻ جو وڏو علم رکن ٿا.

يوسف خلاصي ڪرسيءَ کي تورو اڳتي ڪري شفيع محمد موساڻي کي چوڻ لڳو.

ادا... سوير تو پڇيو پئي تہ ريڙهيءَ ۾ ڪيترا ناڪئا آهن جيڪي سمنڊ جي جهجهي چاڻ رکن ٿا؟ سو ڪجهہ نالا ياد اچن پيا، گهڻن ناڪئن سان گڏ آءٌ درياءَ گهوري آيو آهيان، ڪي ناڪئا ڏيهہ ڇڏي ويا آهن ۽ اِنهن جا نالا جن هير دريائن تي وجڻ ڇڏي ڏنو آهي يا جيڪي هير ويندا رهن ٿا، ناڪئا عربي

(13) پاتار: هيٺانهون. اُونهو(14) ڪُڻ: هوڙي جو اڳيون ۽ پويون حصو مڪمل بند هوندو آهي جنهن کي ڪُڻ چئبو آهي:
(15) پاڻثي: ڪاٺ جي تختي.

سمنڊ گهورڻ جا ماهر ناکئا آهن. تن ۾ ناکئو يوسف عرف گند، ناکئو مجيد عرف ويسر، ناکئو احمد عرف سيري، ناکئو صالح محمد عرف چپو ناکئو احمد عرف ڦتو، ناکئو حسين عرف لوٺر، ناکئو اسماعيل عرف ڪڳو ناکئو قاسم عرف آچار، ناکئو عمر ملڪائي، ناکئو موسيٰ، ناکئو صابر عرف مترڪو ناکئو ايوب، ناکئو مامون عرف پانڊي، ناکئو محمد عرف ڦڙداس، ناکئو عبدالله عرف چپليڪي، ناکئو محمد عرف رُڏُ.

خلاصي يوسف ماڻ ٿي ويو پوءِ بين ناکئن جا نالا ياد ڪرڻ لڳو تہ ڪائنس شفيع محمد موساڻي پڇيو.

ادا يوسف! ريڙهي جا پراڻا پنج پاڙا آهن. موسيٰ، پنجو اسماعيل، وريام ۽ قاسم، سي پنج ڀائر هئا. هير انهن جي نالن سان اهي پاڙا ورياڻي، قاسماڻي، پنجواڻي، موساڻي ۽ اسماعيلاڻي جي نالن سان سڏجن پيا. تون هر هڪ پاڙي ۾ رهندڙ ناکئن جا نالا ٻڌاءِ ۽ جيڪي واقعي اصل ناکئا آهن.

هن وقت موساڻي ۽ پنجواڻي پاڙي جا مشهور ناکئا هي آهن.

ناکئو محمد حسن عرف ڪورڙ موساڻي، ناکئو يوسف عرف ڪڏو موساڻي، ناکئو حسن عرف چورو موساڻي، ناکئو پمو ملڪائي (موساڻي پاڙو)، ناکئو پمو شيخ (موساڻي پاڙو)، ناکئو اصغر ڪڏي (موساڻي پاڙو)، ناکئو حسين عرف بيبي (موساڻي پاڙو)، ناکئو عيسين (موساڻي پاڙو)، ناکئو اسماعيل ڏنگ (موساڻي پاڙو)، ناکئو حسين عرف ٽنگڻ پنجواڻي، ناکئو موسيٰ عرف پکڙڻ پنجواڻي.

سياراڻي پاڙي جا ناکئا:

ناکئو عبدالله عرف پوجر سياراڻي؛ ناکئو حاصل سياراڻي، ناکئو حسين عرف ڪنير سياراڻي، ناکئو اسحاق عرف موسيٰ سياراڻي، ناکئو صديق عرف ڦڏو سياراڻي، ناکئو يوسف عرف گونگو سياراڻي، ناکئو جايا عرف تايا سياراڻي، ناکئو ايوب سياراڻي، ناکئو رمو عرف ڳو سياراڻي، ناکئو عثمان

عرف دلو سياراڻي، ناڪئو آدم سياراڻي، ڀاڪئو عبدالله عرف ڪڪو سياراڻي، ناڪئو آدم عرف رانجاني سياراڻي،ناڪئو هاشم سياراڻي، ناڪئو موسيٰ عرف ميجڪ سياراڻي.

اسماعيلاڻي پاڙي جا ناڪئا: ناڪئو ايوب عرف ايو اسماعيلاڻي، ناڪئو ڪٽو اسماعيلاڻي، ناڪئو ابڙي اسماعيلاڻي، ناڪئو سوجر اسماعيلاڻي، ناڪئو چتو اسماعيلاڻي، قاسماڻي پاڙي جا ناڪئا: ناڪئو ڪارو قاسماڻي، ناڪئو احمد لالواڻي، ناڪئو حاجي عثمان عرف بوٽو قاسماڻي، ناڪئو علي محمد عرف ڳاڙهو

هير ريڙهي ۾ ٻيا پاڙا آهن. توهان کي ملڪائي پاڙي جا نالا ٻڌايان ٿو. آءٌ ناڪئي اسحاق ملڪائي جي ڳالهه ڪندس ته هي ريڙهي جو جهونو ناڪئو آ. هن وقت گهر ۾ پيو آهي، سڄي ٻانهن اڌ رنگ جي مرض ۾ ڪم ڪرڻ ڇڏي وئي اٿس. گذريل هفتي تنهن ناڪئي سان گهر منجهه ملڻ ويس ته اتي محمد شيخ وينو هو پنهنجي عمر هڪ سئو چاليهه سال ٻڌائي پيو پر اندازو آهي ته ايتري عمر ڪونه اٿس باقي هڪ سئو ڏهه سالن کان مٿي هوندو. اهو ٻه وينو هجي، ڳالهين ڪندي ناڪئي اسحاق ملڪائي ملڪائيناڪئن جا نالا ڪچهري وارن کي ٻڌايا پئي، اهي نالا آءٌ هير توهان کي ٻڌايان پيو.

ناڪئو طالب پٽ موسو ملڪائي، ناڪئو اوسو پٽ پنائي ملڪائي، ناڪئو عمر پٽ موسو ملڪائي، ناڪئو احمد پٽ موسو ملڪائي، ناڪئو سلو پٽ گند ملڪائي، نالئو اڪو پٽ اسحاق ملڪائي. ناڪئو حاجي صابر پٽ محمد پوڙي ملڪائي (هي ناڪئا فوت ٿي چڪا آهن). ناڪئو حاجي ابراهيم پٽ عثمان ملڪائي، ناڪئو حاجي علّيَ محمد عرف مترڪو ملڪائي، ناڪئو حاجي احمد جوشي ملڪائي، ناڪئو حسن ڪينجهر ملڪائي، ناڪئو حاجي صابر ملڪائي، ناڪئو حسن پٽ احمد عرف منو ملڪائي

خلاصي يوسف پٽ جي طرف نهاري چيو.

ادا... شفيع محمد! تڙ تي دوست خلاصي بيٺا سڏين پيا، آءُ هلان پيو.

سانجهيءَ جي وقت تڙ تي ماڻهن جي پيهه وڌندي پئي وڃي، ڪي بيڙائتا (15) سمنڊ ڏي وڃڻ جون تياريون ڪَن پيا. هڪ خلاصي پاڻيءَ ۾ گهڙي چلرَ (16) مان ناتاري ڪڍي ۽ بيڙيءَ تيلهڻ لڳو. جڏهن آلڙ (17) مان بيڙيءَ کي ڪڍيو تہ ٻئي خلاصيءَ ٽنگ مشين (18) کي چالو ڪيو بيڙي ڪنڌيءَ کي آهستي آهستي ڇڏيندي هلندي وئي. هڪڙو هوڙو تڙ تي بيٺو هو جيڪو ٿورو اڳ شڪار ڪري آيو هو. ان ۾ ويٺل خلاصي مڇيءَ کي چانڊڻ ۾ لڳا پيا هئا.

تڙ تي گند جي ڪوڙي کي هڪ همراهہ پٽرڻ (19) لڳو. ريڙهيءَ ۾ هن وقت جيڪي بندرگاهہ آهن، اهي هو هڪ پاڙي جي نالي سان آهن. ريڙهي مياڻ جو اصل بندرگاهہ چاموٺ غلام محمد نالي سان آهي. جڏهن 1960 ڌاري سوکي بندرگاهہ ڦِٽو ۽ پوءِ ڪاروڇاڻ بندر ڦٽو تہ اُتان، حا ماڻهو ريڙهيءَ مياڻ ۾ اچي آباد ٿيا. جيئن جيئن آبادي وڌيندي وئي، هوڙن جو تعداد وڌيو تہ پيا بندرگاهہ بہ آباد ٿيندا ويا.

ريڙهيءَ مياڻ جو اصل وڏي ۾ وڏو حاجي غلام محمد چاموٺ هو جيڪو وڏو نيڪ دل، ايماندار ۽ سچ ٻولو هوندو هو. ان جي پاڙي ۾ پڻ بندرگاهہ آهي، جتي سڀ سهولتون موجود آهن. حاجي غلام محمد چاموٺ ريڙهيءَ جو ڏٺي هوَ انهن ڏينهن ۾ ريڙهيءَ جي سونهن سوڀيا ڏسڻ وٽان هئي. انصاف ۽ تدبر سان راڄ جا فيصلا ۽ نياءُ ڪندو هو. تن ڏينهن ۾ ڌارين جي لوڏ ۽ هن ڳوٺ ۾ قبضا گيري نہ هئي. هن وقت ريڙهيءَ جي ڳوٺ کي لينڊ مافيا وڪوڙي وئي آهي. ڳوٺ جي اندر ڌارين قومن جا ڪٽڪ آباد آهن. پناڻن ۽ ٻين ذاتين جي ماڻهن جو ڪاروبار گهڻو آهي. هن وقت ريڙهيءَ ۾ ڏيڍ سئو کن هندن جا دڪان آهن. ريڙهي مياڻ جي بندرگاهن جو سلسلو هن طرح آهي.

چشما ڳوٺ ۾ ڪورنگي بندرگاهہ، جيڪو فشريءَ بندرگاهہ کان پوءِ

---

(16) بيڙائتا: ناکئا ۽ خلاصي بيڙين هوڙن سميت: (17) چلڙ: گهپ، مٽيءَ ۽ پُسل: (18) آلڙ: پاڻي لهي وڃڻ وقت پاڻيءَ جي وٽ تيزو هڪڙي مان: (19) ٽنگ مشين: انجڻ:

گورنمينٽ جو ٻيو نمبر وڏو بندرگاهه آهي. ان کان اپرندي طرف حاجي دٻائي جت بندرگاهه، نجيب پناڻ جو بندرگاهه، دبلا بندرگاهه، حاجي امين جت بندرگاهه، لکيا ملاح بندرگاهه، قاسماڻي بندرگاهه، هيءُ ڪيترو قاسماڻيءَ جو بندرگاهه آهي، قاسماڻي بندرگاهه، هيءُ بندرگاهه حاجي عثمان قاسماڻيءَ جو آهي، ٻنهي قاسماڻين جي بندرگاهه جي وچ ۾ هڪ نئين اچي وڃي ٿي، جيڪا درياءَ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي. شيخ بندرگاهه، جيڪو حاجي قاسم پوري جي نالي سان آهي، خاصخيلي بندرگاهه، هيءُ حاجي رمضان خاصخيليءَ جو آهي، حاجي دائود خاصخيليءَ جو بندرگاهه، انهن ٻنهي بندرگاهن تي برف جا ڊيپو تيل جا ڊيپو موجود آهن. مڇي، سانوڻ گند جي لاهڻ ۽ چاڙهڻ جي ٻين بندرگاهن وانگر سهولتون موجود آهن، سيراڻي بندرگاهه، هن بندرگاهه تي تيل ۽ برف جا ڊيپو آهن، مڇيءَ جي لاهڻ ۽ چاڙهڻ ڪانسواءِ هوڙن گهاڙڻ ۽ واڍڪي ڪم جا واڍا هر وقت موجود آهن. ريڙهيءَ مياڻ جي هر بندرگاهه تي واڍڪي ڪم جي سهولت موجود هوندي آهي. هتي واڍڪي ڪم جو اڏو آهي، چاموٽ حاجي غلام محمد بندرگاهه، هن بندرگاهه تي تيل، برف جا ڊيپو مڇي لاهڻ ۽ چاڙهڻ جي سهولت، موساڻي ۽ اسماعيلاڻي جا بندرگاهه، هنن بندرگاهن تي مڇي، سانا ۽ گند جي لاهڻ ۽ چاڙهڻ واريون سهولتون موجود آهن. حاجي غلام محمد جت بندرگاهه، جتي تيل، برف جا ڊيپو آهن، مڇيءَ، سانوڻ گند جي ڪاروبار ڪانسواءِ درياءَ جو سير ڪرڻ وارا ماڻهو هن بندرگاهه تي ايندا آهن. اهي لانچن ۽ هوڙن ۾ چڙهي درياءَ ۾ گهمڻ لاءِ ماڻهو ايندا آهن ته ڪي وري ڪُنڊيءَ جو شڪار ڪرڻ خاطر هوڙا، ٻيڙيون ڪرائي تي ڪري ويندا آهن. هن بندرگاهه تي اها سهولت موجود آهن. هن بندرگاهه کان اپرندي طرف حاجي دائود دٻائي جت بندرگاهه آهي، جتي پڻ هر سهولت موجود آهي.

ريڙهيءَ ۾ جتن جا چار بندرگاهه آهن، ٻه دٻائي جتن جا بندر آهن، هڪ

ڊبيلو 18 بس جي آخري اسٽاپ سامهون ۽ پيو سوڊا فيڪٽريءَ جي سامهون آهي.

ونگائي جتن جا ٻه بندرگاهه آهن. هڪڙو حاجي امين جت ونگائي جي نالي سان آهي، ٻيو خليفو علي محمد جت ونگائي جي نالي سان بندرگاهه آهي.

سچلاڻي جت ۽ سيدن جا بندرگاهه. ان کان اپرندي طرف اصل پراڻي لٺ بستي آهي. هتي پڻ بندرگاهه آهي، جتي هوڙا ۽ لانچون مڇي، سانا ۽ گند لاهين.

شام جي وقت ورياڻي بندرگاهه تي ماڻهن جي چهل پهل ۽ ٻاهر کان آيل واپارين جي گهڻي اچ وڃ شروع ٿي وئي هئي. اوچتو هوا ۾ سُندر گيت جو پڙلاءُ ٿيو. اهو گيت ريڙهيءَ جو قومي فنڪار ادا موسيٰ پينٽر ورياڻي ڳائي رهيو هو. هن تي پينٽر تخلص انهيءَ ڪري پيو جو پاڻ رنگ ۽ پينٽ جو سٺو ڪاريگر آهي ۽ اڻ پڙهيل آهي.

ادا موسيٰ پينٽر ورياڻي رزاق آباد جي شاعر سيد عبدالغفور شاهه جو لکيل گيت ڳائي رهيو هو جيئن جيئن هوا تيز گهُلندي وئي، گيت جو پڙلاءُ چٽو وڌندو ٿي ويو.

رات بنـــــدر تـــــان هاڪـــــاري،
مون کي ماري منهنجا سامونڊي هليا ويا.
ڏار ٿيـــــا دل جـــــا پـــــرين،
ڏيـــنهن ٻـــه تـــيءَ مـــون وٽ گهـــاري،
مون کي ماري منهنجا سامونڊي هليا ويا.
وڻجهـــــارن جـــــي وات تـــــي،
آهيـــان ٿڪـــي مـــان جـــر هـــاري،
مون کي ماري منهنجا سامونڊي هليا ويا.

روز تـــڙ تـــي پئـــي روئـــان،
پنهنجـــي ســـجڻ کـــي مـــان ســـاري،
مون کي ماري منهنجا سامونڊي هليا ويا.
جيجـــل منهنجـــي جـــيءَ ۾،
باهـــ برهـــ جـــي ويـــا ٻـــاري،
مون کي ماري منهنجا سامونڊي هليا ويا.
گهـــاتو شـــال غفـــور شـــاهہ،
واڳ اچـــن مـــون گهـــر واري،
مون کي ماري منهنجا سامونڊي هليا ويا.

گيت جو منڙو آواز گهاتن، خلاصين ۽ تڙ وارن ماڻهن جي ڪنن تي ٿـي پيو اُهـي اداسيءَ واري ول ۾ وڪوڙجي تـي ويـا، ڪـي يـادن جـي ڏور ۾ ائين اٽڪي پيا، جيئن ڪُنڍيءَ ۾ ڦاٿيل مڇي ڦٿڪندي هجي.

مارڪيٽ جي پاسي کان ٻہ نوجوان هلندا پئـي ويـا، هـڪ جي هـٿ ۾ ڪئميرا هئي، انهن ٻنهي همراهن جي اڳ ۾ ڪُهچ هلندو ڪيني اشاري سان تڙ جي سونهن ۽ منظرن بابت ٻڌائيندو آيو تہ نوجوان ڪئميرا جـو مـنهن انهـيءَ طرف تي ڪيو.

تڙ تي بيٺل ماڻهن ۽ هوڙن منجهہ ويٺل خلاصين جا ڏيان ڪئميرا واري نوجوان ڏانهن کڄي ويا. ننڍڙا ٻار جيڪي تڙ تي بيٺا راند ڪن، سي راند ڇڏي ڪئميرا واري نوجوان جـي چئو ڦير گهيرو ڪري هلڻ لڳا. ڪئميرا وارو جنهن هنڌ بيهي رهيو تي تہ ٻارڙا بہ اڳيان اچي بيهي رهنس پيا تہ انهن کي هـٿ جو اشارو ڪري پري ٿيڻ جو چئي رهيو هـو سيني ماڻهن جا ڏيان انهيءَ نوجوان ۽ ڪُهچ ڏانهن ڇڪجي ويا. دڪي تي ويٺل خلاصين ۽ ناڪئن پاڻ ۾ ويٺي ڪچهري پئي ڪئي. ڪئميرا وارو نوجوان، انهن جي ڪچهريءَ کي

ڪئميرا جي اک سان محفوظ ڪري رهيو هو. گُهچ ڪجهه سوچي پوءِ ڪئميرا واري نوجوان ۽ ان جي پر ۾ بيٺل ٻئي نوجوان ڏانهن نهاري ٻنهي کي ٻڌائڻ لڳو ته ريڙهي مياڻ روح رهاڻين وارو ماڳ آهي، هتڙي وڏيءَ ڄمار جا مڙد ۽ عورتون رهن پيا. ريڙهيءَ منجهه شيخ پاڙي ۾ محمد شيخ وڏيءَ ڄمار وارو شخص رهي پيو. طبيعت ۾ پڙ ۽ نظر به تيز اٿس. هلو ته انهيءَ سان ملي وڃي.

ڪئميرا واري نوجوان جڏهن اها ڳالهه ٻڌي ته ڪئميرا کي بند ڪري ٿيلهيءَ ۾ وجهي پوءِ گُهچ سان هلڻ لڳو ٻئي نوجوان گُهچ جي پويان هلندا تڙ ڇڏي، جڏهن ٽئي ڄڻا شيخ محلي ۾ آيا ته گُهچ دڪان جي طرف ويو ان دڪان ۾ عورت ويٺي هئي، جيڪا عمر ۾ نوجوان ٿي نظر آئي، قد جي ڊگهي، سهڻي ۽ رنگ جي اڇي هئي. سا گُهچ کي ڏسندي ڪرسيءَ تان اٿي بيهي رهي. گُهچ ڪائنس محمد شيخ جي باري ۾ پڇيو ته هوءَ مشڪي وراڻي ڏنس.

ادا... بابا مسجد ڏانهن ويو آهي، سانجهي پڙهي اچڻ وارو آهي.

ادي! دوست آيا آهن، توهين گهر منجهه ڏسي اچو ته متان واپس آيو هجي. پوءِ اها عورت دڪان مان نڪري گهٽيءَ ڏانهن هلي وئي. پوءِ گُهچ دڪان مان ٻاهر اچي، انهن ٻن نوجوانن کي ٻڌائڻ لڳو.

ادا... اها عورت جيڪا دڪان مان نڪري وئي، سا محمد شيخ جي ڌيءَ آهي، جنهن جو نالو ڏاڏي حوا آهي.

ڪئميرا وارو نوجوان تجسس مان گُهچ کي ڏنو پوءِ پڪ ڪرڻ لاءِ پڇيو. گُهچ! انهيءَ عورت جو نالو ڏاڏي حوا....

گُهچ مشڪي وات ۾ گٽڪي کي ڦيرائي، منهن مٽي ڪري ان نوجوان کي چيو.

ادا... مختيار کتري! ان عورت جو نالو ڏاڏي حوا آهي. اها عورت ڏهتن ۽ پوٽن واري آهي. محمد شيخ جي ننڍي ۾ ننڍي ڌيءَ آهي. هن جي ماءُ بہ زندهہ آهي، يعني محمد شيخ جي گهر واري، اڃان حيات آهي. ايتري ۾ هڪ ڇوڪري جنهن جي عمر اٺ نوَ سال هئي، سا دڪان ۾ اچي ڪرسيءَ تي ويهي رهي. گُهچ انهيءَ ڇوڪريءَ جي طرف نهاري، مختيار کي ٻڌايو تہ ادا ڇوڪري ڏاڏي حوا جي ڏهٽي آهي. ايتري ۾ ڏاڏي حوا بہ واپس موٽي آئي ۽ دڪان ۾ اچي ويهي رهي تہ گُهچ بہ ان طرف ويو تہ ڏاڏيءَ حوا ڇيس.

ادا... گُهچ! بابا اڃان مسجد منجهہ هوندو. توهين شيخ محلي واري مسجد ڏانهن وڃو اتي بابا سان ملو.

گُهچ دڪان مان ٻاهر نڪري دوستن کي ٻڌايو پئي تہ، ايتري ۾ هڪ شخص مشڪندو پاسي واريءَ گهٽيءَ مان آيو پئي، ان کي ڏسندي گُهچ ٻنهي دوستن کي ٻڌايو.

ادا... محمد شيخ اچي پيو. پوءِ ٽئي ڄڻا اڳتي وڌي انهيءَ شخص سان مليا. محمد شيخ سان گُهچ پنهنجن دوستن جو تعارف ڪرايو.

چاچا محمد! هي منهنجا دوست پري ڪان ڪهي آيا آهن، خاص توهان سان ملڻ جي لاءِ، ائين چئي گُهچ دوستن جو تعارف ڪرايو.

چاچا محمد! هي دوست جنهن جي هٿ منجهہ ڪيمرا آهي، اهو مختيار کتري، ٺٽي ڪان آيو آهي، هي ٻيو دوست جان محمد ٻجورو ٽنڊو محمد خان ڪان آيو آهي. هي ٻئي ڊاڪٽر جليل ڪٽيءَ جا دوست آهن. ڊاڪٽر بہ پاڻ هير ريڙهيءَ منجهہ آيل آهي.

چاچا محمد شيخ جنهن جي چپن تي هلڪي مرڪ هئي، سو خوش ٿيندي هر هڪ سان وڏيءَ چاهہ سان هٿ ملايو پوءِ انهن کي چيائين.

ادا... جي آيا، ڀلي ڪري آيا، اچو تہ هلي چانهہ توهان کي پيارجي.

چاچا! توهان جي مهرباني، اسان سان توهان گڏ هلو ڊاڪٽر جليل ڪتي جو والد صاحب ڊاڪٽر غلام ڪتي ڪاروچاڻ ڪان هت آيو آهي، اهو ٻـ توهان جي لاءِ آسائتو آهي، ان جي اسپتال ڏانهن هلو اتي چانهہ ٻـ پيئنداسين ۽ ڪچهري ٻہ ڪنداسين، جي هلندا تہ اسان کي گهڻي خوشي ٿيندي.

اها ڳالهہ ٻڌي چاچا محمد هلڪو ٿهڪ ڏنو ۽ پوءِ چوڻ لڳو آءُ ڏيءَ کي ٻڌايان تہ مهمانن سان وڃان پيو. چاچا محمد شيخ دڪان ڏي ويو تہ مختيار ڪتري ڪئميرا ٿيلهي مان ڪڍي چاچا محمد جي پٺيان ويو ان جي ۽ سندس ڏيءَ ڏاڏي حوا جي فلم پرڻ لڳو. ايتري ۾ ڊاڪٽر جليل ڪتي بہ اچي نڪتو. مختيار ڪتري چاچا محمد شيخ ۽ ان جي ڏيءَ ڏاڏي حوا جي دڪان جي اندرُ فلم پريندو رهيو ۽ پوءِ ٻنهي کي دڪان ڪان ٻاهر نڪري اچڻ جو هٿ سان اشارو ڪيو تہ ٻئي ٻاهر گهٽيءَ ۾ آيا تہ مختيار انهن جي فلم پريندو رهيو. گهٽيءَ ۾ ڪيترائي ماڻهو اچي بيهي رهيا، ٻارڙا بہ آيا، جيڪي مختيار ڪتريءَ جي پاسن ڪان بيهي رهيا.

ڏاڏي حوا دڪان ۾ اچي ويهي رهي، پوءِ گُهچ، جان محمد بجورو ۽ ڊاڪٽر جليل ڪتيءَ اچي چاچا محمد شيخ سان بيهي رهيا تہ مختيار انهن جي فلم پريندو ۽ کين هلڻ جو اشارو ڪيو تہ سيئي هلڻ لڳا، ٿورو فاصلو ڪياڻون، پوءِ مختيار کين بيهڻ جو اشارو ڪيو.

مختيار ڪتري ڪئميرا جو منهن دڪان جي طرف ڪيو ۽ ڏاڏي حوا ان جي ڏهتيءَ جي فلم پري. پوءِ سيئي اسپتال جي طرف هلڻ لڳا.

چاچا محمد شيخ سيني سان وڪ ۾ وڪ ملائي ڳالهيون ڪندو هليو رهيو ڪنهن وقت ڊاڪٽر جليل سان هٿ ملائي هلندو رهيو تہ ڪنهن وقت جان محمد بجورو ۽ مختيار سان هٿ ملائي، انهن سان ڪچهري ڪندو

هلندو رهيو.

ڏهن پندرهن منٽن ڪانپوءِ ورياٽي پاڙي ۾ چوڪ اسٽاپ تي اچي پهتا، اتي ڊاڪٽر غلام محمد ڪتي جي اسپتال هئي، ان جي پاسي ۾ رهائش واري جاءِ به هئي، جڏهن ان جاءِ جي اندر داخل ٿيا ته ڊاڪٽر غلام محمد ڪتيءَ سان به دوست ماسٽر لڏو خان خاصخيلي ۽ ماسٽر عبدالرحمان ويٺا هجن. اهي سيئي اٿي احترام سان چاچا محمد شيخ سان مليا.

چاچا محمد شيخ ڪرسيءَ تي ويهندي مشڪي سيني ڏانهن نهاري چيو.

ادا... اڳي ريڙهيءَ مياڻ محبت پرين ماڻهن جي مياڻ هئي، ريڙهيءَ مياڻ جا گهڻ گهڻا ريڙهيءَ تي ساهه ڏيندا هئا، تن ڏينهن ۾ ڪو به ڏاريو هٿ ايندو ڪونه ه، جي ڪوئي ايندو هو ته اهو واپار جي سانگي ايندو ۽ پنهنجو وٽج واپار ڪري موٽي هليو ويندو هو. هاٽي ڏارين جا ڪٽڪ ڪاهي پيا آهن، چوندا آهن ته ڏڻ ته ڏٽيءَ، نه ته وڪڻ ڪٽي.

هير ريڙهيءَ مياڻ جون رونقون ۽ روح رهاڻيون ڏسجن ئي ڪونه پيون، سي سڀ ڪاري پاٽيءَ منجهه متجي ميسارجي ويون، نه ئي تڙن تي بهارون، نه ئي ناڪئن ۽ مانجهي مڙسن جو ڪيڪارون ڏسجن پيون.

ايتري ۾ ناڪئو قاسم آچار آيو جنهن جا پير اگهاڙا، اٿيا، اچا وار هئا، ڪچهرين وارن کي سلام ڪري ويٺو جنهن جي عمر لڳ ڀڳ ستاسي سال کن هئي، تنهن محمد شيخ ڏانهن نهاري ڪچهريءَ وارن کي ٻڌايو ته آءٌ محمد شيخ کي ايئن ئي ڏسندو اچان.

چاچا محمد شيخ ماضيءَ جي سارونٽين کي ساريندي چيو.

هڪ پيري رات جو ڪُڏي مان گهر واريءَ کي ٽيشن تي گهني آيس، ته جيوٽيءَ جو آوز ٻڌو جيڪا ڪُڏيءَ ۾ ٻگائي رهي هئي، اسين ڪراچي ٽيشن تان ڪُڏي تائين پنڌ ايندا ويندا هئاسين. مون زندگيءَ جو وڏو عرصو ڪُڏيءَ ۾ گذاريو. اسان جا وڏا اصل لٺ بستيءَ جا هئا، جيڪا ريڙهيءَ کان چار پنج

ڪلوميٽر پري آهي، پر آءُ ريڙهي ۾ پيدا ٿيو هوس.

هڪ پيري دوستن پروگرام ٺاهيو ته هلي جيوڻيءَ جو راڳ ٻڌي اچون. جيوڻي ڪاري رن هئي، ان کي ڏسي ڏچي ويس، پر رات جو راڳ ٿيو ته جيوڻيءَ جي آواز تي هوش وڃائي ويٺس، ان جي آواز ۾ اهڙو مناس هو ماڻهن جي هٿن ۾ پئسا هئا، تن برسات جيان وسائڻ شروع ڪيا. جيوڻيءَ سان خيرو هوندو هو جيڪو چندر جهڙو سهڻو هو اهو جيوڻيءَ جي راڳ تي عاشق هو ۽ جيوڻي ان خيروءَ تي عاشق هئي. واهه جو اهو وقت هو. آءُ راڳ جو شوقين هوس.

ادا... مون پڳت ڪنور رام جو راڳ ٻڌو پاڻ قد جو ڊگهو هو ۽ هن سان انڊا، منڊا گڏ هوندا هئا. پڳت ڪنور رام کي ڳائڻ مهل جيڪي ڏوڪڙ ملندا هئا، انهن مان صرف پنهنجو خرچ ڪٽندو هو باقي ڏوڪڙ انهن انڌن ۽ منڊن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. هاڻ اهي موتيءَ داڻا سهڻا ماڻهو رهيا ڪونه آهن ۽ نه ئي سچائي رهي آهي.

ادا... واهه جو اهو وقت هو. انگريزن جو دور مون ڏٺو ان وقت به رپيا تولو سون هو ته مون ڏند وجهرايا هئا. اهي اڃان آهن. پوءِ چاچا محمد شيخ وات مان ڏند ڪڍي ڏيکاريا. پوءِ ڏندن کي وات ۾ وجهي چوڻ لڳو.

ادا... اهي ڏينهن ريڙهيءَ جا سهڻا هوندا هئا. اسين پلن جو واپار ڪندا هئاسين، سنڌ جا پلا بمبئي ڪٽي ويندا هئاسين، تنهن وقت سنڌ جي پلن ۾ سانن جو وڏو قدر هو. گهاتن کي دل گهريو اگهه ملي ويندو هو. مهاڻا سانا ماري انهن کي ڪُٽي پوءِ سُڪائي واڻين کي ڏيندا هئا، اهي سُڪل سانا رنگون موڪليندا هئا، انهن ڪُٽيل سانن کي آونگ به چوندا آهن. انهيءَ وقت ۾ ريڙهيءَ منجهه واڻيا جام هئا، انهن جا دڪان به هئا، جنهن ۾ هشمترا، بالو فتن، لڏو مورجي گاما گول، ڪلو باگو هيرو پٺو ۽ بين واڻين جا دڪان ۽ واپار جا ڏندا هئا.

پلن جا واپاري ڪڏين ۽ مياڻين تي اچي اڳواٽ مهاڻن کي پئسا ڏئي هليا ويندا هئا. اهو وڏي اعتبار وارو دؤر هو. انهن ڏينهن ۾ ٺٽي جو عبدالواحد سوني مُندِيءَ وارو مقادا ڪٽندو هو. ان جي خاندان کي هن وقت تائين سوني مندِيءَ واري لقب سان سڏيندا آهن. اصل ۾ ميمڻ جي نڪ اسلام پور پاڙو آهي، تنهن جو پٽ بابو غلام حسين ميمڻ جيڪو ايم اين رهي چڪو آهي.

عبدالواحد جو ڏاڏو غلام حُسين سونيءَ مُندِيءَ پائيندو هو. انهن ڏينهن ۾ اها وڏي ڳالهه سمجهي ويندي هئي، هي گهراڻو اصل ۾ شاهه گورگنج وٽ رهندو هو. جڏهن ان پاسي شهر ڦٽو ته پوءِ اسلام پور محلي ۾ اچي وينا ته ان پاڙي تي نالو سونيءَ مُندِيءَ وارو پئجي ويو. 1930ع کان هنن پلن جو واپار شروع ڪيو. ڊسٽرڪٽ ڪائونسل مان ٺيڪا ڪٽندا هئا. ٺٽي جيءَ ماڳ، مياڻين تي وڃي مهاڻن کي اڳواٽ رقم ڏئي ايندا هئا. جيڪي پن ۽ ريچ ٺاٺِيندا هئا. ان وقت ۾ بئراج ڪونه هوندا هئا. درياءَ جو پاڻي رُڪبو ڪونه هو ۽ ججهو پاڻي هو. پلو سکر تائين ويندو هو. اها چوڻي مشهور هوندي هئي ته پلو بکر کي ڀيٽي آيو آهي. (بکر جيڪا روهڙي ۾ آهي).

عبدالواحد سونيءَ مُندِيءَ واري سان ٺٽي جا ٻيا به ميمڻ پلي جي واپار ۾ ڀائيوار هوندا هئا. گڏجي ٺيڪا ڪٽندا هئا. موجوده ايم پي اي عبدالجليل ميمڻ جو ڏاڏو حاجي صادق علي ميمڻ پلي جو وڏو واپاري هو. عبدالواحد سونيءَ مندِيءَ وارو هو ٺٽي جا ٻيا ميمڻ به ٺيڪا ڪٽندا هئا. موجوده ايم پي اي عبدالجليل ميڻ جن جو پاڙو (ڏونگا) پر وڏي ڏک سان ڳالهه ڪجي ٿي ته هي ٺٽي جو مانجهي مڙس تاريخ 28 ڊسمبر 10 محرم جي ڏينهن تي ڪار ايڪسيڊنٽ ۾ لاڏاڻو ڪري ويو. ان جو ڏاڏو حاجي صادق علي ميمڻ، جنهن جي پيءُ جو نالو عبدالڪريم هو هن جا به اڏاڻا هئا. خانصاحب جو هنن کي لقب مليل هو جو اڄ تائين سندس پوٽئير انهيءَ لقب سان سڏجن ٿا. 1922ع ۽ 1923ع ۾ هن خاندان جا ٺٽي ننگر ۾ اڏاڻا هئا. جن ۾ سُٽ نهندو

۽ ڪپڙو رنگبو هو تنهن وقت نئي ننگر ۾ ڇهہ سئو اڏاٽا مختلف ماڻهن جا هئا. انهن ۾ گهڻا اڏاٽا ميمڻن جا هئا. جن کي ڪوري ميمڻ سڏيو ويند و هو. اڏاٽن جي ڊيگهہ پندرنهن کان ويهہ فوٽ، ڊيگهہ ڇهہ فوٽ ۽ اوناهي چار فوٽ هوندي هئي. هڪ اڏاٽي کي هڪ ڪاريگر هلائيندو هو ٻيا ان جي مدد ۾ هوندا هئا.

خانصاحب عبدالڪريم ڏونگا ميمڻ سان گڏ جيڪي هندو واپار ڪندا هئا. انهن ۾ سيٺ جيتو مل ۽ سيٺ ٽيڪمداس هئا. هنن جا دڪان ڪارادر ڪراچي ۽ پڪو قلعو حيدرآباد ۾ هئا. اهي سنڌ جو ڪپڙو بمبئيءَ ۽ سعودي عرب ڏانهن موڪليندا هئا.

انهن ڏينهن ۾ نئي ننگر ۾ چار اهڙيون ذاتيون هيون. جن کي معتبر سڏيو ويندو هو. انهن ۾ شاڪراڻي، عابداڻي (عابداڻي ميان جي لقب سان سڏبا هئا) شڪر الاهي سيد ۽ ڏونگا ميمڻ هئا. تن ڏينهن ۾ سواريون ڪونہ هونديون هيون. وڏ گهراڻين جون عورتون ڪنهن راڄ ڀاڳ ۾ وينديون هيون تہ انهن کي شيدي ڏولين ۾ کڻي ويندا ۽ واپس آڻيندا هئا.

پاڪستان کان اڳ ڄامشوري جي پل کان ڇلهہ سائيٽ تائين پٿر جي پيچنگ جو ٺيڪو خانصاحب حاجي صادق علي ميمڻ وٽ هو. جنگ شاهيءَ کان سٽ ريل جا گاڏا صبح جو ۽ سٽ گاڏا شام جو پٿرن سان ڀريل نڪرندا هئا.

عبدالواحد سوني منديءَ وارو ڦيرين خانصاحب وٽ منشي هو ۽ پڙي اڳاڙيندو هو.

هن وقت نئي شهر ۾ ميمڻن جا ٽيتيهہ پاڙا آهن. ڏونگا، بيگاڻي، غني، گدڙ جبلي، ڪنيار پاڏا، ڏوڙ ڏوتا، اڳڙا، نوٽڻا، مميائي، ڪونياڻي، چارڻ، ٽانڪائي، ٻـياڻي، ٽڪاڻي، سوني منڊي، وزن ڪش، چانپائي، حمال، ٺيڪري، آڪري، پولڙا، اوناڻي، عطار، چنڊ، داپا، ٻنارا، ڪُڻ، نقيب، آفائي ۽ سبز

پوش وغيره.

عبدالواحد ميمڻ سونيءَ مُنڊيءَ وارو پلن جي واپار ڪرڻ کان اڳ ۾ هن جا ٽتي ننگر ۾ اڏاٽا هئا. 1920ع ۾ شاهه مسڪين جي سامهون هنن جو ڪپڙي جو دڪان هو جيڪو هيڏ به آهي، عبدالواحد جو پٽ الهوڙايو ۽ ان جو پٽ دڪان هلائين پيا.

ٽتي جي اڏاٽن منجهه سنڌ جي لُنگي، کيس، سوسي ۽ مونڙو تيار ڪيو ويندو هو. ان وقت جي کهڙي سارا هه ۾ ڳالهه ڪجي...!! سچو ٺٽو ننگر ۽ سموري سنڌ سنڌي هنر سان جرڪندي هئي.

ٽتي ۾ مونڙو وارو ڪم من موهيندڙ هو هيءَ پرت تي پريو ويندو هو. ڪنوار جي لاءِ جيڪي شلوارون ٺهنديون هيون، ڪاريگر خاص ڪري سوسيءَ ۽ مونڙي جي ڪپڙن مان ٺاٺِيندا هئا. سوسيءَ جي ڪپڙي منجهه اڇيون سڏيون لڪيرون ٿين ۽ مونڙي جي ڪپڙي جون لڪيرون ويڪريون ۽ ڊزائين واريون هونديون هيون. عورتن جي شلوارن جي پاچن تي اصلي چانديءَ جون تارون، ڪالبت ۽ بادلو جنهن جو انن ۾ ڏهن انچن تائين پرت پريو ويندو هو. پاچن تي چِلڪ ۽ سُرمئي جو ٽڪو پريو ويندو هو چِلڪ ۽ سُرمئو اسپرنگ جهڙا هوندا هئا، پنهي اسپرنگن ۾ تورو فرق ٿئي ٿو.

مونڙو ڳاڙهو ناسي، واڱڻائي ۽ بين رنگن سان به شلوارن جي پاچن تي پريو ويندو هو پر ڳاڙهي ۽ ناسي رنگن وارا پرت پريل مونڙا، اهي بين رنگن جي پيٽ ۾ گهڻو مشهور هئا جو عورتون ڳاڙهي ۽ ناسيءَ رنگن جي مونڙن کي گهڻو پسند ڪنديون هيون.

مونڙو سنڌي پرت جو ڏاڍو وڻندڙ خوبصورت نمونو آهي، هن جي پنهنجي ڪشش ٿئي ٿي.

ٽتي نگر شهر ۾ لُنگي، سوسي ۽ مونڙي جي فن جا سوين سهڻا ۽ سنا ڪاريگر هئا، جيڪي مختلف ماڻهن جي اڏاٽن ۾ ڪم ڪندا هئا، انهن

ڪاريگرن جي فن جي ڪهڙي ساراهه ڪجي...!!!

هن وقت ٺٽي ۾ حاجي الهبچايو ميمڻ اوڙڪ (غني) جيڪو لُنگيءَ جو مشهور ڪاريگر هو پاڻ اڃان زنده آهي، وٽس وڏي چاڻ آهي. هن جي وڏڙن جو ڏنڊو لُنگي، سوسي ۽ مونڙيٰ جي هنر وارو هو سندس والد غلام حسين ميمڻ اوڙڪ (غني) لُنگيءَ جو وڏو ڪاريگر هو. هنن جا پنهنجا اڏاڻا هئا، هن خاندان ۾ جيڪي مشهور ڪاريگر ٿي گذريا آهن، انهن ۾ محمد ميمڻ اوڙڪ (غني)، محمد رجب اوڙڪ (غني) اسماعيل ميمڻ اوڙڪ (غني)، پليڏنو ميمڻ اوڙڪ (غني)، ابراهيم ميمڻ اوڙڪ (غني) عبدالله ميمڻ اوڙڪ (غني) تنهن جا اٺ يا نوَ پٽ هئا، سي به لُنگيءَ جا بهترين ڪاريگر هئا.

ٺٽي ننگر جا ٻيا مشهور ڪاريگر لال محمد اوڙڪ (تڪاٽي)، هن جا پائر لُنگيءَ جا ماهر ڪاريگر هئا، سندن پنهنجا اڏاڻا هئا. محمد ميمڻ اوڙڪ (تڪاٽي)، حاجي قاسم ميمڻ اوڙڪ (تڪاٽي)، حاجي صالح ميمڻ اوڙڪ (تڪاٽي)، احمد ميمڻ اوڙڪ (ڪنيار) حاجي الهبچايو ميمڻ اوڙڪ غني لُنگي ٺاهڻ جي لاءِ ريشم ملتان جي انڊي ڪوهيءَ بازار مان، نيزماداس فتح چند جي دڪان تان آڻيندو هو جيڪو ريشم جو وڏو واپاري هو تنهن وقت ريشم اٺ رپيا ڪچو سير ۽ ٻارنهن رپيا ڪچو سير ملندو هو. حاجي الهبچايو اوڙڪ (غني) شملا بازار امرتسر سيتاپال ڪپور جي دڪان تان امبر وٺي ايندو هو ۽ ڪلابت بمبئي مرزا اسٽيٽ گلي هيٺ پائي مان گهرائيندو هو. ان کان علاوه ٺٽي ۾ جن ميمڻن جا مشهور اڏاڻا هئا، انهن ۾ الهوڙايو ميمڻ اوڙڪ (گدڙ)، حسين ميمڻ اوڙڪ (ڪڻ)، حاجي غلامُ حسين ميمڻ اوڙڪ (سونيءَ وارو). ٺٽي ۾ مينگهواڙن جا اڏاڻا هئا، انهن اڏاڻن ۾ لُنگي، سوسي ۽ مونڙي وارو پرٽ هٿ تي پريو ويندو هو. مينگهوڙا سوسيءَ جا مشهور ڪارگر هئا، جنهن ۾ ڏنو مينگهواڙ واڳو مينگهواڙ ويلجي مينگهواڙ ان جو پٽ جڪو ٽلهو ميگهواڙ جيڪو وڏو ڪاريگر هو هن جو

پنهنجو اڏاڻو رام مندر جي پرسان وَزن ڪش محلي ۾ ڪير بازار روڊ تي هو. ٽنو مينگهواڙ جو اڏاڻو به انهيءَ روڊ تي هو. ٻيو سنهو مينگهواڙ سوسيءَ جو ناهوڪي ڪاريگر هو ان جو وڏو پٽ ڪيسو مينگهواڙ به ڪاريگر هو. ان جا ٻيا پٽ اهو ڏنڌو ڪونه سکيا. جو انهن ڏينهن ۾ اڏاڻن جو ڪم نالي ماتر ٿيڻ لڳو.

سوسيءَ جا ٻيا مشهور ڪاريگر، جن ۾ ڪجو مينگهواڙ جکو مينگهواڙ هينئر انهيءَ جو نسل ٺٽي ۾ رهي ٿو پر اهي اڏاڻن جو ڪم ڪونه ڪن. ٺٽي ۾ جيئن اڏاڻا ختم ٿيا ته لُنگي، سوسيءَ وارو ڌنڌو ختم ٿي ويو.

ٺٽي شهر ۾ جن پاڙن ۾ اڏاڻا هئا، انهن ۾ اسلام پور محلو آگر محلو ۽ سونيءَ منڊيءَ وارو محلو.

ٺٽي شهر جا اڏاڻا ايوب جي دور کان ڦٽڻ شروع ٿيا. 1980ع ۽ 1985ع ڌاري بلڪل ختم ٿي ويا. لُنگيءَ جو فن، کيس، سوسي ۽ مونڙو من موهيندڙ اهي سڀ هنر ٺٽي شهر مان موڪلائي ويا. جڻ ٺٽي جي سونهن اجڙي وئي.

اجرڪ: ٺٽي جي اجرڪ پنهنجو مثال پاڻ هوندي هئي، ان جي پنهنجي ساک ۽ سڃاڻپ هوندي هئي. ٺٽي جا کتري خاص اجرڪ جو ڪم ڪندا هئا، انهن جون ناهيل اجرڪون سنڌ توڙي پرڏيهه ۾ مشهور هيون. اجرڪ جي رنگ جو تعلق لُڙ پاڻيءَ سان هوندو آهي، اجرڪ جهڙي قديم صنعت جو ٺٽي ننگر منجهان موڪلائڻ جو سبب لُڙ پاڻيءَ جو ختم ٿيڻ هو. جيڪو وارا بنديءَ جي ڪري ختم ٿي ويو ۽ ڪارو پاڻي آيو ته اجرڪ جهڙي خوبصورت صنعت ٺٽي مان موڪلائي وئي. هير حيدرآباد جي پرپاسن ۾ ۽ سنڌ جي ٻين شهرن ۾ اجرڪ تي سٺو ڪم ٿئي پيو.

پوءِ اجرڪ جا مشهور ڪاريگر جن مان گهڻا گمناميءَ ۾ هليا ويا. ڪي ٺٽو ننگر ڇڏي ٻين شهرن ڏانهن ڌنڌي جي لحاظ کان اتي وڃي آباد ٿيا. جتي اجرڪ جو ڪم ٿيندو هو. ان وقت ٺٽي ۾ ٺهندڙ اجرڪن مان هينيون

اجرڪون مشهور هيون.

نار واري اجرڪ: هن اجرڪ ۾ مختلف ڇاپا ٿين. جنهن ۾ بادامي، چڪي، چانپ، چلو اهي اجرڪ جا پور هئا.

حاشيءَ واري اجرڪ: هن اجرڪ جو پور سڄو حاشيءَ وارو هوندو آهي، جنهن ۾ نار واري اجرڪ وارا پور هوندا آهن ۽ ٻيا پور به ٿين ٿا.

ڪڪر واري اجرڪ: هن اجرڪ جي نشاني آنڊي وانگر هوندي آهي.

ول اجرڪ: هيءَ اجرڪ هرڪ جي ٺهندي آهي، جنهن جو هڪ پاسو ڇاپڻ جي لاءِ استعمال ٿيندو آهي ته ٻيو پاسو خالي هوندو آ. هرڪ واري اجرڪ جي سونهن ڏسڻ وٽان هوندي هئي، اهي چارئي اجرڪون ٻيٽيون اجرڪون هيون. انهن ڏينهن ۾ چڪيءَ واري اجرڪ مشهور هوندي هئي.

ٺٽي ۾ اجرڪن جا ڪيترائي ڪارخانا هئا: مشهور ڪارخانن ۾ حاجي مقيم ڪٽيءَ جو هڪ ڪارخاني ۾ ٺهنڊڙ اجرڪن تي سنڌس نالي وارو ٺپو هڻيو ويندو هو، جيڪو اسلام پور ۾ هو. محمد عثمان ڪٽي ۽ سلطان احمد شاهاڻيءَ جا وڏا اجرڪ جو ڪم ڪندا هئا. آخوند محمد جمن هاشماڻي، محمد عمر اڳڙو پنڊ ۽ لڏو ڇاپائي، اهي اجرڪ جا مشهور ڪاريگر هئا.

ڏرمداس جو ڪوناريءَ گهٽيءَ ۾ ڪارخانو هو.

عبدالرحمان ڪٽري، الهڏنو ڪتري ۽ محمد ڪتريءَ وارن جا ڪارخانا جيڪي شاهه ڪمال محلي ۾ هئا.

ڇاڇو قاسم عرف آچار اسماعيلاڻي ڪچهريءَ ۾ حصو وٺندي چيو.

ريڙهيءَ مياڻ جون روح رهاڻيون ۽ ڪنڌيءَ تي ملاحن جون ٿيندڙ ڪچهريون اويسار ۽ بکيڙو ۽ پنڊڻ ڪونه هوندو هو جڏهن گهاٽو درياءَ گهوري ايندا هئا ته هر ڪو پيو خوشيءَ ۾ نچندو ۽ خوش ٿيندو. گهاتوءَ کي ڪوڙ ساريون مبارڪون ڏيڻ لاءِ تڙ تي ايندو هو. ڇا ته ان وقت خوشحالي هئي، هير اهي چانڊاٺا آهن ٿي ڪون... ايئن چئي ڇاڇو آچار ڪجهه سوچي وري چوڻ لڳو.

هڪ ڀير مجهند جو ريڙهيءَ منجهه ڌاڙيل آيا. سي چانڊيا هجن. انهن دڪاندارن کان چاپيون ڦريون، ماڪ ڪنيائون ۽ ڪن کان ڏوڪڙ ڦر ڪري هليا ويا. ريڙهيءَ ۾ اهڙو خوف پکڙجي ويو جو هر ڪو ٻنو ۽ هيسيل پئي لڳو. رات ٿي وري، اهي ساڳيا ڌاڙيل آيا. انهن وري واڻين کي ڦريو ۽ ڌاڙو هٽي جبل جي طرف هليا ويا. آءُ ان وقت ٻار هوس، هڪ قميص مِکي پاتل هئي، گهر ۾ ستو پيو هوس تہ مِکي ڏاڏا موسيٰ چاموڻ جاڳائي چيو.

قاسم! اُٿي ڏس وچي واڻين کي ڌاڙو لڳو آ. سڀ ڪجهہ ڪٺي ويا يا ڪجهہ بچايو اٿن...؟

آءُ وچي ڏسان تہ دڪانن جي اڳيان گهٽيءَ منجهہ سونڊا (13) پيئا هئا. مون وچي اهي کنيا تہ پيرو فقير هڪل ڪئي، جيڪو انهن سونڊن جي پرسان بيٺو هو.

قاسم! متان سونڊا ڪٺي، اتي ڌاڙيلن جا پير ڏکيل آهن. پوليس هير ايندي. پوءِ مون سونڊا ڪونہ کنيا. واڻين جي انهن دڪانن کي ڏسندو جن کي ڌاڙيل لُٽي ويا هئا. سڄو شهر بند ٿي ويو هو. پوءِ گهر اچي ڏاڏي موسيٰ کي ڳالهہ ٻڌايم.

رات جا ساڍا نوَ ٿين پيا. چاچا محمد حسن شيخ ڪچهريءَ وارن کان موڪلائي اٿيو تہ جليل ڪتي. ماما ڪتري ۽ جان محمد ٻجرو بہ اٿيا. ڪيس در تائين ڇڏڻ آيا.

چاچا محمد حسن شيخ مسڪرائي جليل ڪتي جي هٿ کي پڪڙي ماما ڪتري ۽ جان محمد ٻجرو ڏانهن نهاري چيو توهين بہ هلو مون سان...

اسپتال جي پاسي ۾ محمد هاشم ڪتيءَ جو درزڪو دڪان هو جنهن ۾ اڪثر ڪري عورتن جي ڪپڙن جي سلائي وارو ڪم ٿيندو هو. دڪان جي شوڪيس ۾ ۽ پٽ تي ٽنگيل بلوچي گهگها جيڪي خوبصورت رنگن ۾

(21) سُونڊا: سنهين ڪاٺين مان ٺهيل ڪارو جنهن سان ڪاٻہ شيءِ ڍڪي ڇڏي

تيار ٿيل هئا. ريڙهيءَ جون نوجوان عورتون بلوچي گهگهو گهٽو پائن ٿيون ۽ وڏيءَ عمر واريون عورتون گهگهو گهٽ استعمال ڪن.

چاچا محمد حسن شيخ درزيءَ جي دڪان ڪان گذرندو هريءَ چندر ٺانواڻي جي جنرل اسٽور ڪان مٿي مائي فاطميءَ جي پيٽ حفيظ جي هوٽل هئي، جيڪا ٿورا سال هلي پوءِ بند ٿي وئي، ان هوٽل جي پاسي ڪان سيئي ڳذرندا اڳيان ڊاڪٽرن جي اسٽاپ واري گهٽيءَ ۾ لڙي ويا. چاچا محمد حسن شيخ دوستن ڏانهن نهاريندو هلندو رهيو. مختيار ڪتري عرف ماما ڪتري هٿ جو اشارو ڪري هلڪي آواز ۾ ڊاڪٽر جليل ڪتيءَ ڪان پڇيو ڊاڪٽر! ڏي خبر چاچا محمد شيخ ڪيڏانهن وڃي هلي ٿو...؟

ادا... چاچا جي مرضي جيڏانهن وڃي هلي، اوراڙو وڃي يا پراڙو...

اهو جملو ٻڌي ماما ڪتري ماٺ ٿي ويو. روڊ جي ٻنهي پاسن ڪان ڪچا گهر هئا. هڪ گهر جي ٻاهران اُپيون ڪانيون جڪي ٿوري ٿوري فاصلي تي زمين ۾ ڪُتل هيون. انهن ڪانين ۾ وڌيل اکين وارو پراڻو رڇ ٻڌل هو جيڪو گهٽن هنڌ ڪان ڦاٽل هو. رڇ جي آکين مان ۾ ڦاٽل جاءِ تان گهر جو اندريون حصو بلڪل چٽو نظر ٿي آيو پٽ تي پيپولا ، گند ۽ رڇ جا ٽڪرا پيل هئا. ٻه ننڍڙا ٻار گند جي پاسن ۾ ويٺا راند ڪن. ڪنهن وقت رڇ کي چوري ان جي هيٺان لڪي ٿي ويا. ائين پئي لڳو جڻ لڪ لڪوٽي راندا ڪندا هجن.

هڪ عورت جنهن جي هٿ ۾ ٻاٽلو هو سا ڪوٺيءَ مان نڪري پيپولن جي پرسان آئي. ان هڪ پيپولي مان ٻاٽلي منجهه پاڻي لاهي وري ڪوٺيءَ جي اندر هلي وئي.

چاچا محمد حسن شيخ ان گهر جي ٻاهران بيهي رهيو رڇ لڳل ڪانين ڏي نهارندي چپن کي چوريندي آهستي آهستي جليل کي چيائين.

هي مهاڻن جون مياڻيون محبت واريون آهن. مهاڻو جيڪو سچي زندگي سمنڊ جي واءُ ۽ طوفان جون سٽون سهندي پاڻ کي جياريندو اچي،

پيو ھي ماٺھو سنڌ جي تاريخ، سنڌ جي قديم ماڳن ۾ مياڻين جا وارث سڏجن ٿا، جن کي اڄوڪي جديد دور ۾ نڌڪو ڪري وساريون ويو آھي. سامونڊي پٽيءَ جا مهاڻا مني پاٽيءَ ڪانسواءِ موت جهڙي زندگي گھارين ٿا. هاڻي هنن جي حياتي ڏاڍي درد ڀري گذري ٿي، ڪين هڪ درد درياءَ ۾ پاڻي نه اچڻ جو اٿن، ٻيو سندن ماڳ ۾ مياڻيون وڃن پيون ڪسجنديون، ٽيون سندن گذر سفر جي وسيلن تي ڏارين جا ڏاڙا آهن. ويچارا مهاڻا ۽ سامونڊيءَ پٽيءَ جا ماڻهو ڪيترين ئي مصيبتن جي ڪُنن ۾ ڦاٿل آهن.

پوءِ چاچا محمد حسن شيخ ڪنڌ ورائي ماما ڪتريءَ جان محمد ٻجورو کي چوڻ لڳو.

ادا... ڏسو پيا، گهاٽن جا گهر، ڪچا پٽ، پڌر جن ۾ گند ۽ رڃ جي ڦاٿل پراڻن ٽڪرن ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه به نظر اچي نه پيو. رات جو هنن گهرن جي پٽن تي مِڪيءَ ڪان وڏا جيت ٿين، سي سامونڊي جيت آهن، ٽن جيتن جو چڪ زهريلو ٿئي ٿو ماڻهوءَ جي جسم تي جنهن ٻه جاءِ تي چڪ هڻن ته ان هنڌان رت نڪريو پوي. پوءِ به پنهنجن ڪچن گهرن منجهه خوش پيا هوندا، ڪين پنهنجا پٽ پيارا ٿين ٿا، هاڻ اهڙو واءُ گهليو آهي جو ڏرتي ڏيٺين ڪان پنهنجا پٽ، ماڳ ۾ مياڻيون ڪسيون وڃن ٿيون، جيڪي صدين ڪان وٺي مهاڻن جون ملڪيتون رهيون آهن، هاڻ انهن ماڳن ۾ مياڻين ڪان ڪيئن پري ٿين ۽ ڪيئن جيئن... ڪين اهو اُلڪو به هنن جي اندر کي ڪاري پاڻي جيان ڪائي رهيو آ.

محمد شيخ سان گڏ دوست ڪجهه پنڌ تائين ويا ۽ ڪين گهر ڇڏي آيا.

***

باب چوٿون

ابراهيم حيدري شهر ۾ سچل هال جي پاسي ۾ بسن، ٽيڪسين ۽ ڊاٽسن جو اسٽاپ هو جهولي لال آٽوز جي دڪان اڳيان هڪ ڊاٽسن بيٺي هئي، ان جي پاسي ۾ هڪ نوجوان آواز ڏئي رهيو هو... هلو... ريڙهيءَ... ريڙهي هلو....

ان وقت ٽي ڄڻا اچي ڊاٽسن جي پوئين حصي ۾ اچي ويٺا. انهن مان هڪ ڄڻي ٻئي کي چيو.

خلاصي آلو! ڪِڄا لاءِ حيدريءَ منجهه آئين ڙي..؟

ناڪئا هاشم! ڪالهه احمد ڪڇيءَ جي ڳيور جي ڇٽي هئي، وٽ هوس، هير ريڙهي وڃان پيو ڙي.

ناڪئو هاشم ٻين مسافرن ڏانهن ڏٺو جيڪي ڊاٽسن جي پٺئي پاسي کان چڙهي اندر اچي ويٺا. انهن کان نگاهه هٽائي خلاصي آلو کي چوڻ لڳو. آلو! يا سُٽاءِ ناڪئي جانو جو ڪو پتو پيو ڙي..

ناڪئا هاشم! درياءَ ۾ گم ٿيل ماڙٺن (1) جو پتو ڪٿ پوي ٿو ڪِ مهينا سال گذرڻ کانپوءِ ڪنهن جي ڪائي خبر ملي ته واهه... نه ته ويچارا ويا لهرن جي لوڏن ۾ گم ٿي، يا مڇيءَ جو شڪار ٿي ويا. ڪجهه ڏينهن اڳ آءٌ جانو ناڪئي جي گهر ۾ ويو هوس، ان جي جال سليمي سان مليس، ان جي خبر چار لڌم ته مِکي چيائين.

آءٌ رڃ الارڻ جاٽاڻ ٿي، تو وٽ ڪنهن جو رڃ هجي ته مِکي ڏيندا يا ڪنهن کان وٺي ڏيندا ته اهو رڃ ٺاهي ڏيان. مِکي مزوري وٺي ڏيو ان مزوريءَ مان آءٌ پنهنجوءِ پنهنجي ڳيور جو پيٽ پاريندس.

---

(1) ماڙٺن: ماڻهن.

ناڪئا هاشم! سليمي ڪِچا ڪري سچي هٿ واري آهي.

الو! اها ڳالهه آهي ته پوءِ جي هوءَ رڳ ناهڻ ڄاڻي ٿي ته مون وٽ به چار رڳ جون پٽيون پيون آهن، سي جي مِڪي ناهي ڏيندي ته آءُ "ان کي هيڪي پٽيءَ جا ٽي سئو رپيا ڏيندس. هوءَ غريب جال آهي، ان جو گذر ڏينهن به هلي ويندو جيسين ان جي گهر واري جي خبر پئي. تيسين ان جي سار پيو لهجان"

ناڪئا هاشم! اها ڳالهه صحي آهي، آءُ شام جو تو وٽ ايندس، جيڪو به تو وٽ رڳ هوندو سي مِڪي ڏيج ته آءُ ان مائيءَ کي ڏيندس.

خلاصي الو ڏاٽنس ۾ ويهندڙ نوجوان جوڙي کي ڏسي پوءِ وري ناڪئي هاشم کي چوڻ لڳو.

ناڪئا! آءُ شيدو ناڪئي ڏانهن ويو هوس، تنين سان سليميءَ جي خبر ڪئي ته ان مِڪي هيڪي رڳ جي پٽي الارڻ جي لاءِ ڏني ۽ ڏوڪڙ به ڏنا، سي سليميءَ ئي ڏئي آيو هوس.

خلاصي الو ڳالهه جو موضوع بدلائيندي ناڪئي هاشم کان پڇيو.

ناڪئا! تون هٽ ڪِچا لاءِ آئين؟

الو! توکي خبر آهي ته ريڙهي جا جت عثمان سچو پٽ احمد ابراهيم جت، نئيڙو علي نواز جت ولد علي جت، عثمان پٽ علي محمد جت، زمان پٽ حاجي محمد جت، سي ريڙهيءَ جا آهن ۽ حيدريءَ جا مهاڻا انڊيا جي جيلن ۾ قيد آهن، انهن کي ڪاجر ڪريڪ وٽان انڊيا جي نيوي پڪڙي وئي، سي هن وقت جکو جيل گجرات ۾ قيد آهن. محمد صديق پٽ حاجي هاشم، محمد يونس پٽ جمعو احمد پٽ عبدالرحمان، علي محمد پٽ حاجي يوسف، ڪالو پٽ الهبچايو سڪندر پٽ ناٿو نذير پٽ جمعن، هي مهاڻا الرفيق ٻيڙيءَ ۾ هئا، آگسٽ 2008ع ۾ پڪڙجي ويا.

ان کان علاوه 15 جنوري 2009ع ۾ تعلقو ڪاروڇاڻ آٿرڪيءَ جي

ڳوٺ جا مهاڻا قيد آهن. حاجي يوسف ڪاتيار ۽ حاجي صالح محمد سولنگيءَ جا ٻه هوڙا الاحمد ۽ الابراهيم، جن ۾ سترنهن مهاڻا هئا، اهي هن وقت انڊيا جي جيلن ۾ بند آهن.

الاحمد ٻيڙيءَ ۾ جيڪي مهاڻا سوار هئا، انهن جا نالا عبدالرحيم پٽ حاجي يوسف، عبدالواحد پٽ حاجي يوسف، اشرف پٽ محمد ايوب، حاجي خان پٽ قائم سولنگي، حارث پٽ علو سولنگي، الطاف پٽ حارث (عمر 8 سال)، خير محمد پٽ الهڏنو سولنگي. مِڪي سچل هال منجهه ايوب شان مليو ان ٻڌايو پئي تہ الاحمد ۽ الابراهيم هوڙن جا قيد مهاڻا هير آزاد ٿي آيا آهن، باقي قيد ريڙهيءَ وارن جتن جي آزادي لاءِ ڪوششون ڪيون پيا.

ناڪئو هاشم! ڏاتسن ۾ چڙهندي هڪ وڏي عمر واري ناڪئي ڏسي هٿ ملايو پوءِ الوءَ کي چوڻ لڳو.

ادا الو! ٻي ٻيڙي الابراهيم هئي، جنهن ۾ محمد پٽ عبدالغني ڪاتيار، نذير احمد پٽ عبدالغني ڪاتيار، محمد پٽ عبدالغني (عمر 12 سال)، دوست علي پٽ بيگ سولنگي (عمر 20 سال)، گلاب پٽ گل محمد (عمر 18 سال)، آغا پٽ امير بخش سولنگي، ڪمون پٽ قادر بخش.

الو! تڏو ساهہ پري چيو ناڪئا! هاشم! چوين سچ پيو...

ادا الو! ميچيءَ واري ڏنڌي ۾ مهاڻن کي وڏا جوکا ڏسڻا پون ٿا، پر سي ڪچاڙو ڪن!!! درياءَ جو ڏکيو پنڌ ڪن ۽ وري انڊين نيويءَ جا ڏچر ڏسن، سي پاڪستاني حدن اندر داخل ٿي مهاڻن کي پڪڙي ڪٽي وڃن ٿا. درياءَ وارن مهاڻن جي حياتي ٻٽي عذاب واري آهي، اسان جي مهاڻن کي سورنهن سال بہ ٿي ويا آهن، اجان انهن جي قيد ۾ آهن. ناڪئو حسين والڙي شاهبندر جو بہ قيد ۾ آهي، ان جا ٻار هن وقت حيدري ۾ رهن ٿا. شاهبندر تعلقي جا پيا بہ مهاڻا انڊيا جي جيلن ۾ قيد آهن، صديق، آچار، مينهن وسايو حنيف مرگهر، انهن جا خط مائٽن ڏانهن اچن پيا، سي پنهنجن خطن ۾ لکن ٿا تہ

اسان تي ڪوڙا ڪيس داخل ڪئون (17)، راجن ٿهيمور ڳوٺ جا مهاڻا گجرات جي ڀچ جيل ۾ قيد آهن. جن کي سير ڪريڪ تان مڇي پڪڙيندي گرفتار ڪيو ويو. جيڪي العمران ٻيڙي منجھ هئا، اصغر پٽ علي، اڪبر پٽ علي، بشير پٽ عارب، يوسف پٽ عارب، جان محمد پٽ بچايو پوڙهو پٽ جمعن، صالح پٽ ڪينٽڙو اسماعيل پٽ راجن. اهي مهاڻا 2008ع کان قيد ۾ آهن. انهن مهاڻن جي آزادي لاءِ پاڪستان فشر فوڪ فورم وارا جدوجهد ڪن پيا، ان جي لاءِ سچل هال تي آيو هوس، سا خبر ڇپار ورتي، اميد ته سي جلد آزاد ٿي ايندا.

ناڪئو هاشم ڪجھ سوچي پوءِ الوءَ کي چيو.

ٻيلي الو! رات منهنجي گهر گورو ڏجانءِ، هيڪي رڇ الارڻ جا توکي ڏوڪڙ ڏيندس، سي تون سليميءَ کي ڏئي ويجا هن دور ۾ هيڪي سيليم ڪئين گذر ڪندي هوندي.

ها ناڪئا! آءُ رات جو تو وٽ ايندس.

ايتري ۾ پنج ڇهه ماڻهو ٻاتسن ۾ اچي چڙهيا. انهن جي پٺيان به عورتون ٽن ٻارن سان آيون. اهي ٻاتسن جي پٺئين پاسي کان چڙهي اچي ٻاتسن جي اندرئين حصي ۾ ويٺيون. انهن مان جيڪا ننڍيءَ عمر جي هئي سا پئسا هٿ ۾ ڪري ٻاتسن جي پير ۾ ٻيٺل نوجوان کي سڏ ڪيو. اي ڇوڪرا! ڏوڪڙ وٺ، مِکي پنج سنبوسا مِکيءَ مناٿي واري کان آڻي ڏيم.

نوجوان پئسا وٺيو هليو ويو. چند منٽن کانپوءِ واپس آيو هٿ واري ٿيلهي جنهن ۾ سنبوسا هئا، اهي ان عورت کي ڏنا، جنهن ڏوڪڙ ڏنا هئس. نوجوان ٻاتسن جي پاسي ۾ ٻيهي آواز ڏيڻ لڳو.

ريڙهي... هلو.... ريڙهي...

هڪ عورت قد جي ڊگهي سا تڪڙي هلندي اچي ٻاتسن جي اڳيان واري سيٽ تي اچي ويٺي، ان جي هٿ ۾ هڪ وڏي ٿيلهي هئي، اها پنهنجي

---

(2) ڪئو: ڪيائون.

اڳيان پيرن وٽ رکي دروازي کان ٻاهر منهن ڪيدي ڇوڪري کي سڏ ڪيائين. جيڪو ڊاتسن جي پاسي ۾ ريڙهيءَ هلو ريڙهي هلو جو آواز ڏئي رهيو هو. اهو ڇوڪرو هن وٽ آيو ٿورو جهڪي چوڻ لڳو.

لي! ڪِجا پئي ڇوين...؟

هي ڏوڪڙ پوري سيٽ جا وٽ. نوجوان پئسا وٺي هليو ويو. ساڳي جاءِ تي بيهي آواز ڏيڻ لڳو.

رِيڙهي... ريڙهي

ٻن منٽن کانپوءِ ڊرائيور پنهنجي سيٽ تي اچي ويٺو ۽ ڊاتسن چالو ڪئي. ڊاتسن هوريان هوريان وچ بازار مان هلندي, واجا هوٽل جي پاسي کان ايرندي طرف موڙو کائي آهستي آهستي هلندي رهي. رحمت هيئر ڪٽنگ ۽ گرم حمام جي دڪان اڳيان گذرندي اڳتي هلندي وئي. حسين پان مانڊڻيءَ وٽ آئي ته اتي بيٺل ٻن نوجوانن ڊاتسن کي هٿ جو اشارو ڏنو ته ڊاتسن بيهي رهي. ڊاتسن جي پٺيان بيٺل نوجوان انهن ٻن ڇوڪرن کي چيو.

”اچو... ڪُڙَ ۾ ويهو.“

پوءِ اهي ڊاتسن جي اندرئين حصي ۾ اچي ويٺا ته ڊاتسن هلڻ شروع ڪيو. احمد ڪٽي پان هائوس کان هڪ ماڻهو ڊاتسن ۾ چڙهيو ته ڊاتسن تيزيءَ سان هلڻ شروع ڪيو.

مڇين جي ملن وٽان گذرندي, هلندي وئي. انهن مڇيءَ جي ڪارخانن پٺيان جبل جو سلسلو هلندڙ هو جيڪو اڳيان اچي روڊ سان لڳو ڊاتسن ان جبل جي پاسي ۾ هلندي رهي. ان جبل جي مٿان پڪا گهر ٺهيل هئا. ڪي ٻار انهن گهرن جي ٻاهرا بيٺا. سمنڊ جي آيل وير هوڙن ۽ ننڍڙن ٻيڙين کي پنهنجي گهيري ۾ آڻي ڇڏيو هو ٻار انهيءَ وير کي پيا ڏسن. هڪ ماڻهو ڊاتسن کي ڏڪ هڻندي آواز ڏنو.

استاد! ڪارين واري ڳوٺ وٽ بيهار.

ڊرائيور سائيڊ واري شيشي ۾ ڏسي پوءِ ڊاتسن کي جبل جي پاسي ۾ اچي بيهاريو تہ اهو ماڻهو لهي ويو. ڊاتسن جي پٺيان بيٺل نوجوان آواز ڏنو.

استاد! هلو.. اڳيان نار واڙي استاپ تي ماڻهو لهندا.

ڊاتسن نار واري استاپ تي ماڻهن کي لاهي هلي ۽ چشما ڳوٺ ۾ علي بابا پان هائوس وٽ بيٺل ٻن ماڻهن کي کنيائين. پوءِ ڊاتسن تيزيءَ سان هلندي گولائي کان چڪر ڪاٽي ريڙهيءَ جي طرف هلڻ لڳي.

گولائيءَ جي ڏکڻ طرف ۾ سمنڊ جو کارو پاڻي وڏين وڏين ٻارين ۾ بيٺل هو ڪن ٻارين ۾ اهو پاڻي سڪي ويو هو تہ اتي اڄاڻ لڳي پئي هئي، کارو اڇو لوڻ نظر اچي رهيو هو ڪي ماڻهو لوڻ جا ڪتا پري رهيا هئا، انهن ٻارين جي پريان ڪجهہ فاصلي تي دائود جت جو بندر هو ان بندر تي سون جي تعداد ۾ ننڍا ۽ وڏا هوڙا ۽ لانچون بيٺل هيون، جيڪي گولائي وٽان خوبصورت ڏيک ڏئي رهيون هيون.

ڏهن پندرهن منٽن کانپوءِ ڊاتسن ريڙهيءَ مياڻ ۾ اچي داخل ٿي، سڄي طرف ۾ مهاڻن جا ڪچا گهر، جيڪي پاڻيءَ جي گهيري ۾ هئا، روڊ جي کٻي پاسي جبل تي پڪيون جايون ٺهيل هيون، جبل جي هيٺان مينهون ۽ ڳئون مڪي گاهہ چري رهيون هيون. ڊاتسن ٿورو اڳتي هلي هڪ پڪي جاءِ وٽ اچي بيٺي، جنهن تي ٽي ايف سي اسڪول جو نالو لکيل هو اتي ٻن مسافرن کي لاهي وري هوريان هوريان اڳتي هلڻ لڳي.

روڊ جي کٻي پاسي ۾ هڪ ميٽوڙي رنگ جي ٻہ ماڙ جاءِ جنهن تي گورنمينٽ بوائز لوئر سيڪنڊري اسڪول ريڙهي مياڻ لکيل هيو.

ٿوريءَ دير کانپوءِ ڊاتسن ريڙهي مياڻ جي آخري استاپ تي اچي بيٺي تہ اڳيئين سيٽ تي ويٺل عورت هيٺ لهي، هٿ ۾ ٿيلهي کڻي پاسي واري گهٽيءَ ۾ هلڻ لڳي. هوءَ سنهڙي سوڙهي گهٽيءَ مان هلندي، گهٽيءَ جا کليل گٽر، جن مان بدبوءِ وارو ڪارو پاڻي ٻاهر نڪرندو روڊ تي پکڙبو ويو پئي.

هوءَ ان گندي پاڻيءَ مان پير سنيالي ڪٽندي هلندي رهي. هوءَ سليمي جي گهر وٽ آئي ۽ در وٽ بيهي اندر جهاتي پاتي تہ سليمي پڙش تي ويٺي رچ الاريندي ۽ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جو بيت آهستي اهستي جهونگاريندي رهي.

روبو رچ نهاريان، اديون اڄ سندان،
سڙي ساڄ پيان، ويڙو لوهہ لکون ڪري.

سليميءَ جو درد ڀريو آواز ٻڌائين تہ هن جي آکين مان ڳوڙها ڪري پيا. وري جلديءَ ۾ پاڻ کي سنڀالي ڳوڙها اگهي گهر ۾ داخل ٿي تہ اوچتو در جي طرف سليمي ڏٺو تہ هن کان دانهن نڪري وئي.

اي.. رقعہ... تون... لِي... آن جو اوسيئڙو هوم.

سليمي اُٿي وچي رقعہ کي پنهنجي ڀاڪر ۾ ڪيو تہ خوشيءَ وچان آکين مان ڳوڙها ڪري پيس، پوءِ پڙش ڏانهن اشارو ڪندي سليمي چيو.

لي! هليا ويهہ... توکي پارانيو مليو...؟

سليمي! ها... مِکي جنيوءَ چيو توکي سليمي گهرائي پئي. پر مِکي اچڻ ۾ ڪجهہ ڏينهن لڳي ويم جو اتر جا مهمان آيا ها...

ڪالهہ جيئن ويا تہ تو ڏي اچڻ جي تياري ڪئي. صبح جو گهر جو ڪم ڇڏائي پوءِ سوچيو هان، سليميءَ کان چڪر ڏئي اچان...

ڪر خبر ڪِٿا تي چئي...؟

سليمي بہ ٿي منٿ ماٺ ۾ رهي، پوءِ چوڻ لڳي،

اي رقعہ! منهنجي دل چيو پئي تون مون وٽ اڄ تہ تونسان پنهنجو ڏک سور اوريان، منهنجو مڙس جانو درياءَ تي ويو هو تيئن اجان آيو ڪون. نہ خبر چار پوي ٿي تہ هوڙو ٻڌي وين يا جهلجي ويو آسري ۾ ويٺي آهيان. ڪيئن پنهنجو وقت پئي گذاريان..! ڪيئن ڳيوڙ کي پاريان...! تو تہ منهنجي خبر نہ ورتي..!! منهنجي مڙد کي چار مهينا ٿي ويا آهن.

سليميءَ جي ڳالهه ٻڌي رقعه کي پنهنجي دير سان اچڻ واري غلطي جو احساس ٿي رهيو هو ڀرپائين هن کي سليميءَ جي حالتن جي خبر ڪونه هئي، جڏهن جينو نياپو ڏنو هوس ۽ ان حال احوال ٻڌايس ته پوءِ سليميءَ جي خبر پيس، تنهن هوندي به سليميءَ سان ڪجھ ڏينهن گذرڻ بعد ملڻ آئي هئي. رقعه کي هر هر اهو احساس اندر ۾ ڪاري پاٽي جيان ڪائي رهيو هو ڪجهه دير ڪانپوءِ رقعه پاڻ کي سنڀالي سليميءَ کي اها ٿيلهي ڏني جنهن ۾ سليمي ۽ ان جي پٽ جي لاءِ سامان وٺي آئي هئي.

سليمي! هيءَ ٿيلهي رک، تون جي ڳيوز جو سامان آهي ۽ پيو تون جي لاءِ آهي.

سليمي ٿيلهي وٺي پنهنجي پاسي ۾ پڙش تي رکي رقعه کي چوڻ لڳي.

رقعا! تو هيڪي پياري سهيلي آن، پنهنجي ڏکن سورن جي ڪنهن ٻي سان ڳالهه نه ٿي ڪري سگهان، مِکي پنهنجو شرم ٿو اچي ۽ تون به خبر چار نه لڌي...!!

سليمي! مِکي هان وڏيڪ نه چئو تو ڪيترو پريشان آن، اهو آءٌ سمجهانتي، هان توکي ڪونه وساريندس، مِکي ڏک پيو ٿئي ته آءٌ چار مهينا پهرين تون جي خبر ڪيڻ چونه آيس.

رقعه جي پيار ڀرين جذبن ۽ احساسن کي سمجهندي سليمي چوڻ لڳي.

لي! تون هير آئين، مِکي ڏاڍي خوشي ٿي، آءٌ توکي ميار نه ٿي ڏيان، هير اهڙا حالات پيدا ٿي پيا آهن جو روزگار گهٽبو پيو وڃي. ڪنهن گهر جو مڙد هڪ ڏينهن درياءَ تي نه ٿو وڃي ته ان گهر جو چلهو ٻري نه ٿو آءٌ سڀ سمجهان ٿي، حيدري ۽ ريڙهي جي مهاڻن پر دريائي ماڻهن جي زندگي ڪيتري ڏکي پئي گذري، هت ڪيترا اهڙا گهر آهن جن جا مڙد درياءَ ۾ گم آهن، اهو اسان سان روز نه پيو ٿئي، پر صدين کان ٿيندو اچي پيو. هير تنهنجي گهر جو مڙد ڪونهي، مِکي اڄ اهو احساس ٿئي پيو ته جن عورتن جا

مڙد ڪينهن اُهي زندگي جا ڏينهڙا ڪيئن گذاريندين هونديون. سليمي....! هير توکي بہ انهن عورتن جيان حالتن جو مقابلو ڪرڻو پوندو ۽ پنهنجي ٻڍيور کي پڙهائڻو پوندو.

ادي..! تون تہ چئين سچ ٿي، مِکي ڪجهہ ڪرڻو پوندو پر هيڻ آءُ رڇ الاريندي آهيان، پيو ڪجهہ ڪنديس، ڪنهن جي گهر ۾ ڪم ڪار ڪنديس. ائين پنهنجو گذارو ڪنديس.

سليمي! آءُ توسان گڏ آنيان، پاڻ کي هيڪي نہ سمجهہ... پوءِ ڪجهہ گهڙيون ويهي رقيہ موڪلائي هلي وئي.

ڪجهہ ڏينهن ڪانپوءِ رقيہ پنهنجي پياري سهيليءَ جي لاءِ سيڏو سامان ۽ ان جي پٽ ٻڍيور جي ڪپڙا حيدريءَ مان ڪٽي ريڙهي ۾ آئي تہ سليمي کي گهر ۾ نہ ڏسي پريشان ٿي وئي ۽ سوچڻ لڳي.

لي... ڪِجا لاءِ پاهر وئي آ...؟

لي... هٽ تي هاج لاءِ وئي هوندي..! رقيہ انهن خيالن ۾ بيٺي هئي تہ سليمي بہ اچي پهتي.

تون رقيہ.......

ها.....آئي آهيان، تون ڪيڏانهن وئينءَ...؟

سليمي مسڪرائي رقيہ جي هٿ کي پڪڙي اچي پڙش تي ويٺي، رقيہ بہ هن جي پرسان ويهي رهي ۽ هٿ واري ٿيلهي جيڪا سامان سان پريل هئي سان سليميءَ کي ڏني تہ هُو چورڻ لڳي.

لي! آءُ ابراهيم ڪاري جي ڪارخاني ۾ سانا چلڻ وئي هيس. سٽ ستر روپيا روزانہ ملي ويندا آهن. هير رڇ الارڻ وارو ڏنڏو بهجي ويو آهي، بہ مهينا ٿي ويا آهن. الو خلاصي مِکي رڇ الارڻ جي لاءِ ڏئي ويو هو آءُ رڇ تيار ڪري ڇڏيو آهي، پر الو خلاصي ڪٽڻ آيو ڪونهي، بس پورهيو ڪري پنهنجي ٻڍيور جو پيٽ پاريان پئي.

ليءِ! گذر ڪرڻو آ... سانا ڇليو اچان، جڇها ڏوڪڙ ڪين ملندا آمر، بس گهر جو گذر ٿيو پئي. پر بغير ڪم جي ويٺي ڪيئن سٺو ڪينهي، آءُ سچي هٿ واري آهيان. پوءِ سليمي سوچي رقيه کي چوڻ لڳي.

ليءِ! تون منهنجي لاءِ جهجهو ڪرين پئي،

پوءِ ڳالهه جو موضوع بدلائيندي رقيه چوڻ لڳس.

"تون" ايڏو وقت هيڪلي ڪيئن گذاريندينءَ. تنهنجو ننڍڙو ٻچو آهي، هان تون پنهنجي جوانيءَ لاءِ سوچ ۽ ٻي شادي ڪري وٺ...

رقيه جي اهڙي ڳالهه ٻڌي سليميءَ کي ڌڪ ٿيو پوءِ ڪجهه سوچي رقيه کي ايترو چيائين.

رقيه! آءُ پوري سري همٿ سان پنهنجو گذر ڪنديس پئي، مِکي اميد آهي ته ناڪئو جانو واپس ايندو ان اميد ۽ آسري م آهيان، آءُ ناڪئي جو انتظار ڪنديس. باقي جواني جوين .... اهي گهڻا سال ساٿ ڏيندا....؟ نيٺ جواب ڦيٿهڙو ڪائي ئي ڪائي، انهن چند سالن جي لاءِ جانوءَ جي ويساهه کي پورا پورا ڪِيان، اي رقيه مونجي اڪيلائيپ جيءُ تون اوڏ نه ڪر آئون ٻار واري آهيان هير ڪو ماڙ مونسان شادي ڪِيندو پهرين پائيندو پوءِ جيئن ويندا ڏينهن گذرندا، ڦرندا ته اهو ماڙه ڦيرو ڪائيندو ٿوريءَ ٿوريءَ ڳالهه تي ڪيٽو ڪندو ميٽا ڏيندو چو ته ماڙ جڏهن ٻئي جي ٻُت مان پنهنجي حوس ڪندو آ ته پوءِ بس......هوءَ ڪتي آمري ٻنجي ويندي آهي ۽ ماڙ ٻيون ڪنڌيون جانچيندو. آئون پنهنجي مڙد جي ويساهه کي ڪونه وڃائينديس، ٻي شادي ڪين ڪنديس.

سليمي جي پختي ارادي کي رقيه سمجهي وئي ۽ وڌيڪ شاديءَ واري موضوع تي ڳالهائڻ مناسب ڪونه سمجهائين. پوءِ سليميءَ کان موڪلائي هلي وئي.

صبح جو سوير سليمي ٻچور کي ماني کارائي پاڻ سان گڏ ڪارخاني

ڏانهن وئي وئي، جڏهن ابراهيم ڪاري جي ڪارخاني وٽ آئي تہ عورتن کي ڪارخاني جي بند ٿيل دروازي جي ٻاهران بيٺل ڏسي پريشان ٿي وئي، سليمي انهن عورتن کان پڇيو.

لي! ڪِجا ٿيو آهي...؟

اي سليمي! ابراهيم ڪاري جواب ڏنو آ ۽ چيائين درياءَ جو ڏنڊو آهي ڪونہ هير سانا اچن ڪون پيا، جڏهن ڏنڊو هلندو آن اچجو.

اها ڳالهہ ٻڌي سليمي خيالن جي ڪُن ۾ ڦيرا کائيندي رهي تہ سندس ننڍڙو پنجن سالن جو ٻچڙو هن جي چولي کي ست ڏئي چوڻ لڳو.

امان! ڏوڪڙ ڏيمہ هٽ تان هاج وٺان.

سليميءَ انگيءَ مان ننڍڙي پرس ڪڍي ان مان ڏوڪڙ ڪڍي پٽ کي ڏيندي چيائين.

اي! هٽ تان هاج وٺي گهر اچ، آءُ گهر ڏي هلان پئي. ڇوڪرو پئسا وٺي ڊوڙندو هليو ويو. هڪ عورت سليمي کي چوڻ لڳي.

لي! اسان فيڪٽريءَ وچون ٿيون، اتي ڪم ملي ويو تہ توکي خبر اچي ڏيندي سون.

جي... شاني! اٿين چئي سليمي گهر ڏانهن اچڻ لڳي. هيءَ الو خلاصيءَ جي باري ۾ سوچيندي پئي آئي.

الو! رچ ڪٹڻ ڪِجا لاءِ ڪونہ آيو آ...!!

سليمي سوچيندي هلندي رهي. هن سامهون گهچ کي ڏٺو تہ پاسو وٺي هلڻ لڳي. گهچ هن کي شاعريءَ جي انداز ۾ چيو.

اي سليمي! ناڪٿي جانو جي ڪر خبر.
زندگي اٿئي اوڙاهہ ڪُن ۽ بحر.
لي! ناڪٿي جانو جي ڪر خبر.

سليمي ٿورو سوچي ٿڏو ساهہ پري گهچ کي چيو.

ڳُهچ! تون خبر لهه تہ ناڪئو جانو ريڙهيءَ وارن خلاصين سان درياءَ تي ويو هو سي خلاصي واپس آيا ڪِ نہ...؟

لي! ناڪئي جانو جو هوڙو گهريو پيو آهي. خبر ناهي ڪنهن جي هوڙي ۾ درياءَ تي ويو آهي ۽ تنهنجي گهر ۾ الو خلاصيءَ جو رڇ پيو آهي...؟

ها ڳُهچ! الو خلاصي مِڪي اُلارڻ جي لاءِ ڏئي ويو هو اهو تيار پيو آهي. هير خبر ناهي الو خلاصي ڪٿ آهي. ڏوڪڙ ڏئي رڇ ڪڻي وڃيي.

لي! مِڪي حيدريءَ ۾ الو خلاصي مليو ۽ خبر ڏني تہ ان جو رڇ تو وٽ پيو آهي. هير تنهنجي گهر ڏانهن گورو ڏيڻ اچان پيو ڏوڪڙ آندا اٿم.

ائين چئي ڳُهچ ڪيسي مان پئسا ڪڍي سليمي کي ڏيندي چيو.

لي! ڏوڪڙ وٹ، تون پنهنجي گهر هل، آءُ ناڪئي قاسوءَ کان رڇ جون ٻاريون وٺي اچيان، آءُ هير رڇ ڪونہ الاريان، هاڻ اهو رڇ توکي ٿو ڪٽي ڏيان.

ڳُهچ جي اها ڳالهہ ٻڌي سليمي ڏاڍي خوش ٿي ۽ ڳُهچ کي چوڻ لڳي.

ڳُهچ! تو جي مهرباني.

پوءِ سليمي خوشيءَ مان هلندي گهر جي پر واري دڪان تان هاج ۽ ڪجهہ راشن وٺي گهر آئي.

شام جي وقت شانيءَ سان هڪ عورت ٻي گڏ هئي، اهي سليميءَ جي گهر ۾ آيون. شانيءَ هن کي چيو.

سليميءَ! اسان فيڪٽري ويون سين. فيڪٽريءَ جي مالڪ جو منشي احمد خان آيو ۽ اعلان ڪيو.

جن عورتن جي عمر پنجويهہ کان ٽيهہ سال آهي.اهي فيڪٽري ۾ ڪم ڪنديون باقي ٻين عورتن جي لاءِ نوڪري ڪانهي.

لي! فيڪٽريءَ جي منشيءَ جي چال سمجهي وياسين. فيڪٽريءَ وارا اسين مسڪين ۽ بي سهارا عورتن جي ڪمزوريءَ جو فائدو وٺن ٿا. سي ننڍيءَ عمر وارين ڇوڪرين کي ڦاسائين پيا.اهو ڏچرپو مُنشيءَ جو آهي.

سليمي حيران ٿيندي شانيءَ کي چيو.

شاني! پوءِ ڪِٿا ڪجي...؟

سليمي! تون ڀِيور واري آهي، تون وڏيءَ عمر جي آنٽين ۽ هٽين سڄي آنٽِين، تون شڪر ڪر جو ريڇ الارڻ ڄاڻي ٿي، پاڙي مان ڪوبہ ناڪئو نڪرڙي ريڇ يا بولو ريڇ تو کان نهرائيندو، جو تون ريڇن ٿاهڻ جي ماهر آنٽِين. پر اهي غريب عورتون ڪِٿا ڪنِديون، جن جو گذارو مزدوريءَ تي آهي.

پوءِ شاني ۽ ان سان گڏ آيل ٻي عورت ٻئي سليميءَ کان موڪلائي هليون ويون.

ڪلاڪ ڏيڍ ڪانپوءِ گُهچ ڪلهي تي ٻوري ڪنيون پنهنجي مخصوص انداز سان هلندو سليميءَ جي گهر وٽ آيو.

او سليمي! آئين گهر ۾...؟

گُهچ جو آواز سليمي سڃاڻي ورتو پوءِ چوڻ لڳي.

ها... ها... آءُ آئيان. هيڏانهن هلي آ، ٻڌاءِ اچي...

گُهچ گهر ۾ داخل ٿيندي ڪلهي تان ٻوري لاهي سليميءَ جي اڳيان پڙش تي رکي چوڻ لڳو.

اي سيليم! ريڇ مون آندا آم، اهي توکي ٺاهڻا آهن.

هان مِکي ٻڌاءِ تہ مزدوري ڪيتري وٺندي..؟

گُهچ! آءُ ريڇ ٺاٺِيندس، هونئن ٻيا ناڪتا ٿي سئو روپيا روز جا ڏيندا آهن.

سليمي ريڇ سگهو ٺاهي ڏي، جوٺار سر تي چڙهي آيو آهي. اڄ چنڊ جي اٺين تاريخ آهي، ڏهين تاريخ هوڙا هاڪاريندا، تنهن سان گڏ آءُ بہ هاڪاريندس. هزار روپيا هير توکي ڏيان ٿو تون بہ غريب جال آهي، آءُ بہ غريب آهيان، آءُ هي ريڇ ڏنو وڃان، هزار روپيا ڏنو وڃان.... پرين هاڪاري ويندا سين. جوٺار گهوري ايندس تہ مِکي ريڇ تيار ڪري ڏج، بقايا پئسا

جيڪي تون جا ٿيندا سي توکي ڏئي پوءِ رڇ ڪٽي ويندس.

پوءِ سليميءَ کان گُهچ موڪلائي هليو ويو. سليمي خوشيءَ مان ان پوري کي کولي رڇ ڪڍيو... رڇ کي ڏسندي هن کي پنهنجي ڳڀور کي پڙهائڻ جو خيال آيو.

دل ۾ چوڻ لڳي ته ادا... خاصخيلي سان سياڻي ملنديس، ريڙهي جو سئو استاد عبدالرحمان خاصخيلي آهي، اُهو پنهنجي ڳڀور کي اسڪول ۾ داخل ڪرائي ڏيندو.

سليميءَ کي خيالن ۾ ڏسندي گُهچ چوڻ لڳو.

لي! آءَ هلان...

گُهچ چپن ۾ جهونگاريندو آيو پئي ته ابو وادي کي ڏٺائين، جيڪو دوستن سان گڏ سامهون آيو پئي، گُهچ سان ابو وادو هٿ ملائي چيس.

اي گُهچ! موسين هل ملڪائيءَ بندر تي اتي ناڪئي حاجي علي ملڪائي جي وَڪار[4] تي هلون، اتي دوستن ناڪئا آيا آهن، تن سان مارڪو ڪري ساموندي خبر ڪڍي اچون.

ابو وادو دوستن سان گڏ هلندو ناڪئي حاجي علي ملڪائي جي وڪاڙ تي آيو ته هن کي منڊڪائيندو هلندي حاجي ملڪائي ڏسي ڪائنس پڇيو.

ابو وادا...! ٻيلي تون منڊائي پيو ڪِجا ٿيو آ توکي...!!؟

يار حاجي علي! هوڙي جي پٽ جهري پئي، تنهن تان آءَ ڪري ڪڻ ۾ لڳس، ٽنگ ۾ ڌڪ لڳي ويو آهي، تنهن ڪري پيو منڊايان. هير زخم موري ويو آهي.[5]

ڪچهريءَ ۾ به نوجوان آيا. اهي اچي ناڪئي ابو سان مليا ۽ ٿورو ڳالهائي هليا ويا. ڪچهريءَ وارن کي ابو وادي ٻڌايو.

هڪ نوجوان عبدالغفور انقلابي دبائي جت ۽ ٻيو شاهه بندر جو زمان جت ونگائي ها.

((3) وَڪارُ: اها جاءِ جتي رڇ، مشنين جا سامان وغيره رکيل هجن ۽ ان ۾ خلاصي به رهندا هجن. (4) موري: ٺيڪ ٿي ويو آهي صحيح ٿي ويو آهي.

ناڪئو علي ملڪائي مشڪندي ابو وادي کي چيو.

ابو وادا! ساموندي پٽيءَ ۾ ڪيترين نرين آهن، ڪجھ نالا ٻڌاءِ. مون سين مهمان ويٺا آنئِين، اهي بہ خبر ڪين.

ناڪئا عليءَ! مِکي ڪجھ نالا ياد آهن. ٿورو مهمانن کي نر جي باري ٻڌايان. ان جاءِ کي نر چئو جنهن هنڌ سنڌوءَ جو ڪو درياءَ عربي سمنڊ ۾ داخل ٿئي، يا ڇوڙ ڪري تنهن جاءِ کي اسين نر چئو انگريزيءَ ۾ ڪريڪ چون. ڪافي درياءَ آهن جيڪي وڏا درياءَ آهن، اهي ساموندري پٽيءَ جي مختلف هنڌن، جاين تان سمنڊ منجھ ڇوڙ ڪن ٿا.

سنهڙي درياءَ، هي درياءَ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. محفل ۾ ويٺل ڊاڪٽر غلام محمد ڪتي دريائن جي باري ۾ ٻڌائڻ لڳو.

سنڌو درياءَ:

ديهہ ڪينجهر ۽ ربڙ منجهان ور ـ ـيـ ـو ديهہ داسي ۽ ديهہ پٻ واري مان ٽيندو ڪاري چاڻ جي طرف اچي ٿو جتي هن درياءَ کي مُنٽي نالي سان سڏيو وڃي ٿو جيڪا وهندي ڏکڻ طرف سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي.

درياءَ مُنٽي مان نڪرندڙ شاخون:

ميرواهہ درياءَ: جيڪو سوکي بندر جي اتر طرف کان نڪري اولهندي طرف وڃي درياءَ گهوڙي ۾ پوي ٿو. درياءَ گهوڙو عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو.

سنهڙي درياءَ: ميرواهہ کان ڏکڻ طرفن مُنٽي درياءَ مان سنهڙي درياءَ نڪري ٿو پوءِ الهندي طرف سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي.

درياءَ واهڻ: مُنٽي درياءَ مان ڏکڻ طرف درياءَ واهڻ وهي سڌو ڏکڻ طرف سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. درياءَ مُنٽي مان اُيرندي طرف هڪ طرف درياءَ پکيئڙو وهي ٿو ۽ ٻيو درياءَ نانگ واري جيڪا وهندي آڏياڙي ۾ پوي ٿي. درياءَ آڏياڙي ڏکڻ طرف سمنڊ ۾ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي.

مل درياءُ:

هي درياءُ سنڌ جي پراڻي شاخ آهي، جيڪو ديهه باگاٽا ۾ نڪرندو ديهه چوڙ گجو ديهه موسي، ديهه سلطانپور ديهه ميران، ديهه ڪُن ۽ ٽڪي جي وچ مان وهندو عربي سمنڊ ۾ چوڙ ڪندو هو. هن وقت صرف ديهه ميران مان مل درياءُ وهي سمنڊ ۾ پوي ٿو.

روهڙو درياءُ:

هي درياءُ ريڙ ۽ سلطانپور کي وچ مان ڪٽيندو اُبرندي طرف درياءُ شڪراني مان ٿيندو شاهبندر طرف واڙيءَ واري درياءُ ۾ چوڙ ڪري ٿو. هن وقت درياءُ مل جو وهڪرو درياءُ روهڙي مان ۽ شڪراني جي پاسي کان ڏکڻ طرف وهندو سمنڊ ۾ ڪري ٿو.

باغ واري درياءُ:

هي درياءُ مل درياءُ مان نڪري ڪانهر درياءُ سان گڏجي عربي سمنڊ ۾ چوڙ ڪري ٿو.

مل درياءَ ۾ به آهن، هڪ ننڍرو درياءَ آهي جيڪو ساموندي پٽيءَ اندر ٻين دريائن مان نڪرندو ۽ وري هلندو ۽ ٻي درياءَ ۾ داخل ٿيندو آهي.

هڪڙو مل درياءُ آهي جيڪو ٽڪي ڳوٺ کان عربي سمنڊ ۾ چوڙ ڪري ٿو. آءُ انهيءَ مل درياءُ جي ڳالهه پيو ڪريان.

پوءِ ڪانگٽي درياءِ، گورو درياءَ، حجامڙو درياءَ، ترسياڻ درياءَ، دبو درياءَ، پيتياڻي درياءَ، ڪاهي درياءَ، ڪڏي درياءَ، ڦٽي درياءَ،ڪورنگي درياءَ، ڪانيئر درياءَ، ڪاجر درياءَ، واڙي درياءَ، سير درياءَ، بستا درياءَ، ڪچهريءَ ۾ وينل ابو واڍو چوڻ لڳو.

ادا... توهان کي انهن دريائن جا نالا ٻڌايان ٿو جيڪي عربي سمنڊ ۾ چوڙ نه ٿا ڪن، پر هڪٻئي ۾ به اُهي درياءَ چوڙ ڪندا، وري نڪرندا، ٻين درياءَ ۾ داخل ٿيندا هلندا آهن.

ڪڏيرو درياءَ:

ڪورنگي درياءَ ۽ ڦتي درياءَ جي وچ ۾ ڪڏيرو درياءَ آهي، جيڪو ڪورنگي درياءَ ۾ وڃي ٿو ۽ ڦتي درياءَ ۾ وڃي ٿو.

رتو درياءَ:

رتو درياءَ هلندو ڪڏي واري درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو پوءِ وري سوداگر درياءَ ۾ پوي ٿو.

سوداگر درياءَ:

سوداگر درياءَ پهرين سٽائي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو ۽ سٽائي درياءَ وري ڪڏي درياءَ ۾ پوي ٿو.

لوياري درياءَ:

لوياري درياءَ، هي درياءَ ڪڏي درياءَ مان نڪري ٿو پوءِ هلندو ڪاهي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

پاتار درياءَ:

هيءَ درياءَ ڪاهي درياءَ مان نڪري ٿو پوءِ هلندو ڪانٽو درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڪانٽو درياءَ:

ڪانٽو درياءَ هلندو اڳتي وڃي ڪڏي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڪڏي درياءَ:

هي درياءَ ڏباڪ واريءَ ريل درياءَ مان نڪري ٿو پوءِ هلندو پيٽياڻي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڏرڙ:

ڏرڙ درياءَ هلندو ويان درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ويان درياءَ:

هي درياءَ هلندو ڪتوري واري درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڪتوري وارو درياءَ:

هيءُ درياءَ هلندو دبي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

دبو درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو سيسا درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

سيسا درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو بيرم درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

بيرم درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو چاڻ درياءَ ۾ پوي ٿو.

چاڻ درياءَ:

هيءُ درياءَ هلندو سيتل درّياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

سيتل درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو ڦٽو درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڦٽو درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي حجامڙي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

حجامڙو درياءَ:

حجامرو درياءَ اڳتي هلندو اوندهارِ جي ڪناٽي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

اوندهار جي ڪناٽي درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو ڪانگٽي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڪانگٽي درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو سنهڙي ڪوبر درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

سنهڙي ڪوبر درياءَ:

سنهڙي ڪوبر درياءَ هلندو وچي وڏي ڪوبر درياءِ ۾ داخل ٿئي ٿو. پوءِ وري ان جاءِ تان نڪري ڦٽل ڪوبر درياءَ اچي نڪتو سو اچي ترسياڻ درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ترسياڻ درياءَ:

هيءُ درياءَ مان ٿهي درياءَ نڪري اچي گھوڙو درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

گھوڙو درياءَ:

هن درياءَ مان چار وارو درياءَ نڪري ٿو.

چار وارو درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي اچي سنهڙي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

سنهڙي درياءَ:

هن درياءَ مان نانگ واري درياءَ نڪري ٿو.

نانگ واري درياءَ:

نانگ واري درياءَ اڳتي هلندو اچي آڏياري درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

آڏياري درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو اچي ڪانئر درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڪانئر درياءَ:

هن درياءَ مان پلياڻ درياءَ نڪري ٿو.

پلياڻ درياءَ:

هن درياءَ مان دوداڻي درياءَ نڪري ٿو.

دوداڻي درياءَ:

هيءُ درياءَ اڳتي هلندو اچي مل درياءَ ٽڪي وارو ان ۾ داخل ٿئي ٿو پوءِ مل درياءَ عربي سمنڊ ۾ ٽڪي جي ڳوٺ ڪان ڇوڙ ڪري ٿو.

مل درياءَ:

هن درياءَ مان گاريلي درياءَ نڪري ٿو.

گاريلي درياءَ:

هن درياءَ مان ڪارونيار درياءَ نڪري ٿو.

ڪارونيار درياءَ:

هيءُ درياءَ هلندو اچي واڙي درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو.

واڙي درياءَ:

هن درياءَ مان بگاڙو درياءَ نڪري ٿو.

ناڪئو ابو دوستن ڏانهن ڏسندي وري چيو.

ادا... سوين درياءَ آهن جيڪي هڪبئي سان ملندا، پوءِ وڇڙندا رهن ٿا، سي ٿورو اڳتي وڃي وري بين دريائن سان رهندا آهن. اهو سلسلو تمام ڊگهو آهي، ٿورو گهٽو ڪچهريءَ وارن کي ٻڌايو:

ناڪئو علي ملڪائيءَ ڪندي وراڻيو.

ٻيلي ناڪئا ابو! ڪجهه وڏا درياءَ رهائي وئين، جيڪي ڇوڙ ڪن ٿا.

ها ناڪئا! ٿورو ترس ناري وٺان...!!

ناڪئو علي پاسي ۾ ويٺل گُهچ کي چيو.

اي حسن گُهچ! تون ڇوڏي ميڇيءَ جا قسم سلائي.

ناڪئا! ڇوڏي ميڇيءَ جا ڪيترائي قسم آهن، مون کي ٿورا ياد اٿم، سي مارڪي وارن کي ٻڌايان ٿو.

ڇوڏي ميڇي: هن جو قد هڪ فوٽ جيترو ٿئي ٿو ۽ ويڪر ۾ چار انچ جي آهي.

ڦاڙ: هيءُ ڇوڏي ميڇيءَ جو قسم آهي، هن جو قدم ڏيڍ فوٽ کان پنجن فوٽن تائين آهي ۽ ويڪرا ۾ اڌ فوٽ آهي.

مُنڍي ڇوڏي: هي ڇوڏيءَ ميڇيءَ جو قسم آهي، هن جو قدم ڏيڍ کان ٻه فوٽ آهي، ويڪري اڌ فوٽ آهي.

مينگهه ڇوڏي: هي ٻه ڇوڏيءَ ميڇي آهي، هن جو قلم پوڻو فوٽ آهي ۽ ويڪر پنج انچ اٿس.

موري ڇوڏي: هيءَ ڇوڏي ميڇي آهي، هن جو قد اڌ فوٽ جيترو ٿئي ٿو، ويڪر ۾ اڍائي انچ آهي.

ڦرا ڇوڏي: هيءَ ڇوڏي ميڇيءَ جو قسم آهي، هن جو قد اڌ فوٽ آهي، ويڪر اڍائي انچ اٿس.

ناڪئو ابو ڪچهريءَ وارن کي ٻڌايو ته آءُ اوهان کي مگرو مڇيءَ جا قسم ۽ ان جا نالا سڻايان ٿو. "گرو مڇي ڪين آهي پر شڪل مڇيءَ جهڙي اٿس" ڪاناتو مگر يا مگرو جيڪو به لفظ استعمال ڪيو.

ڪنڍرو مگرو، ساتڪ مگرو، لون مگرو، ڪوري مگرو، گسو مگرو، ڏونگا مگرو، مياچ مگرو، ٻتر مگرو، مجون مگرو، ڪارنج مگرو، ڪهير مگرو، ليارو مگرو، ٻميني مگرو، آنڊي مگرو، ويسر مگرو. ٿوري دير ڪان پوءِ ڪچهري ختم ٿي ته هر ڪو پنهنجي گهر ڏانهن هليو ويو.

***

باب پنجون

ناکئو محمد ملڪائي خوشيءَ مان گهر ڏي پئي آيو. اڄ ٻن سالن کانپوءِ درياءَ تي هوڙو ڪاهي تي ويو. هي خلاصين کي درياءَ تي هلڻ جي لاءِ چئي آيو هو. خوشيءَ مان هلندي هلندي خيالن ۾ پنهنجو پاڻ کي چوڻ لڳو "ويئي ڪِئڻ ماڙ (1) کي وڃايو َچڏ"

ناکئي محمد کي اهو وقت ياد اچي رهيو هو جڏهن ٻه سال اڳ درياءَ تي شڪار ڪرڻ ويو هو تہ هن سان واقعو پيش آيو هو جنهن ۾ جوري پيو هو ٻہ سال گهر ۾ ويٺو رهيو. اهو واقعو سارينديِ ماضيءَ جي خيالن ۾ گم تي ويو.

ناکئو محمد سڪاڻ تي وِيهي هوڙي جي ڪُڻ ۾ راشن کي ڏسي، پوءِ خلاصين تان نگاهہ ڦيرائيندو هر هڪ شيءِ جي پڪ ڪري خلاصيءَ کي آواز ڏنو.

ميرا ناتاري ڪڍ...

مير ناتاري ڪڍي ۽ پئي خلاصي ٽنگ مشين چالو ڪئي تہ هوڙو هوري هوري ڪنڌيءَ کي ڇڏڻ لڳو. ڪنڌيءَ سان ڪيٽرائي هوڙا بيٺل هئا، ڪي لانچون ۽ ننڍڙيون ٻيڙيون هيون، ڪي ٻيڙيون تڙ جي طرف پئي آيون. ناکئي محمد جو هوڙو انهن جي پرمان گذريو تہ ناکئي محمد انهن ٻيڙين جي ناکئن ۽ خلاصين کي هٿ جي اشاري سان سلام ڪيو تہ هڪ ٻيڙيءَ واري ناکئي وڏي آواز ۾ ناکئي محمد کي چيو.

ناکئا محمد! ڪهڙيءَ جڳهہ تي وڃو پيا...؟

ادا... هاشم! جتي روزي لڳي...

ايئن چئي ناکئو محمد هوڙي منجهہ نگاهہ ڦيرائي، مير جي پرسان بيٺل خلاصيءَ کي اشارو ڪيو تہ اهو ڪُڻ مان ٻاهر نڪري ڏڪاٽيءَ تي ناکئي وٽ

(1) ويئي ڪئڻ ماڙ: ڏنڌو پورهيو ڪرڻ کانسواءِ ويهي کائڻ.

آيو تہ ان کي ناکئو محمد چوڻ لڳو.

شبير! تون سرنگ (2) آنئين.

جي... ناکئا... شبير خوشيءَ مان وراڻيو تہ ناکئو وري چوڻ لڳس.

تون خلاصين جي نگراني ڪندو رهجانءِ...

رڇ کي پوکڻ ۽ هوڙي منجهہ وتائڻ، پانداري (3) ۽ هوڙي جي نگراني پيو ڪجانءِ، اها تنهنجي ذميداري آهي.

جي... ناکئا! آءٌ سنڀال ڪريان پيو. ايئن چئي شبير سرنگ بڻجڻ جي خوشيءَ ۾ مرڪندو مير جي پرسان آيو ان کي چيائين.

يار ٻيلي! تو وٽ چورو آ، تورو ڏيم.

جڏهن ناکئو خلاصي شبير کي سرنگ بڻائي، هوڙي جي ذميداري ڏني تہ سيني خلاصين ڏنو ۽ ٻڌو پئي. خلاصين کي اها ڄاڻ ۽ خبر هئي تہ ناکئو پنهنجي اعتماد واري ماڻهوءَ کي سرنگ بڻائيندو. هوڙي ۾ هر خلاصي سرنگ جي دل وڻڻ جي ڪندو آهي ۽ سرنگ کي جهجهي عزت ڏيندو آهي.

. مير کيسي مان چورو ڪڍي سرنگ کي ڏنو سرنگ ان چوري مان چپٽي پري وات ۾ وڌي ۽ چوري واري پڙي بند ڪري مير کي واپس ڪئي. سرنگ منهن مٿي ڪري هير ۾ ٻين خلاصين کي چيو آچو مارڪو ڪيون. پوءِ مير هڪ ٻيو خلاصي سرنگ سان گڏجي هوڙيءَ جي مهريءَ تي وڃي ويٺا. هوڙي ۾ محمد ناکئي جو چئن سالن جو پٽ بہ هجي. اهو پنهنجي مرضيءَ سان ڪنهن مهل هوڙي جي موريءَ تي، ڪنهن مهل پنهنجي پيءُ وٽ سکاڻ تي وري تي آيو. ناکئو پٽ کي خوشيءَ مان پئي ڏنو. پوءِ سرنگ کي آواز ڏنائين.

اي سرنگ! منهنجي ڳڀور جي نگهباني پيو ڪجانءِ...

جي... ناکئا! سرنگ هٿ مٿي ڪري وڏي آواز ۾ موٽ ڏني.

سرنگ تي لانچ، ٻيڙي يا هوڙي ۾ جهجهيون ذميداريون هونديون آهن.

((2) سرنگ: هوڙي جي سيني خلاصين جو اڳواڻ جيڪو ناکئي وٽ ذميوار رهندو آهي. (3) پانداري: بورچي.

هوڙي جي خبر چار لهڻ کانسواءِ خلاصين جو خيال رکڻ، انهن جي کاڌي پيتي تائين خبر چار لهڻ، پانداري جي راشن پاڻيءَ جو خيال رکڻ ۽ ٻيون بہ ذميداريون سرنگ تي هونديون آهن. جڏهن هوڙي جي پکي ۾ ڪا چيز ڦسي وڃي يا رڇ ڦسي وڃي تہ ان کي ڇڏائڻ جي لاءِ خلاصي ڪونہ ويندو پر سرنگ کي ويڙهو ئي وڃڻو پوي ٿو. چو تہ اهو ڪم ان جي ذميداري ۾ شامل هوندو آهي. ڏنو وڃي تہ ناڪئي کان وڌيڪ سرنگ کي هوڙي جي سنڀال رکڻي ۽ ڪرڻي پوي ٿي. ناڪئو پنهنجيون ذميداريون سرنگ جي حوالي ڪري بي فڪر ٿي جهٽ گهڙي سڪون سان ويهي ۽ سمهي سگهي ٿو پر سرنگ کي هر وقت هوشيارپ ۾ رهڻو پوي ٿو.

مير خلاصي وات ۾ چورو وجهي پانداري ڏانهن ڏٺو جيڪو ڪڻ ۾ ٻين خلاصين سان ويٺو ڪنهن ڳالهہ تي گفتگو پيو ڪري، اهو ڏسي مير خلاصي دل ۾ چيو.

پانداري مارڪو ڪري رهيو آهي، آءُ بہ وڃي ڏسان...

ناڪئي جو ڇڻ سالن جو پٽ رزاق خوشيءَ وچان درياءَ جي موج مستين وارين لهرن کي ڏسندو ڏاڍو خوش ٿي رهيو هو. هن معصوم ٻار جي چهري تي درياءَ جي ڪنهن بہ دهشت جو خوف خطرو نظر نہ ٿي آيو. جڏهن تيز ڇولي اچي هوڙي سان ٽڪرائجي هلي ٿي وئي تہ انهيءَ آواز تي هن جي پيٽ مان هلڪو چرڪ نڪري ٿي ويو. ناڪئو محمد پٽ کي خوش ڏسي من ئي من ۾ خوش پئي ٿيو ۽ دل ۾ چوڻ لڳو.

هيڪو نہ هيڪو(4) ڏينهن رزاق ناڪئو بنبو...

درياءَ جي تيز لهرن مان هڪ ننڍڙي مڇي هوڙي جي مٿان ٻل ڏنو تہ رزاق هٿ مٿي ڪٽي ان کي جهٽ هٽي پڪڙڻ جي ڪوشش ڪئي، پر مڇي هن ٻالڪ جي هٿن کان گهٽو مٿي ٻل ڏئي هوڙي جي ٻئي پاسي درياءَ ۾ هلي وئي. هڪڙو خلاصي جيڪو هر هر رزاق کي ڏسي ويٺو رزاق جي هٿ مٿي ڪڻڻ ۽ مڇيءَ کي پڪڙڻ واري ڏيک کي هن ڏٺو مرڪي چپن ۾ آهستي چوڻ لڳو.

(4) هيڪو نہ هيڪو: هڪ نہ هڪ: هڪڙي:

آءُ پنهنجي پيءُ سان هوڙي منجهارائين ڪندو هوس. هيڪي مڇي هوڙي جي مٿان بل ڏنو ته ان کي مون پڪڙڻ جي ڪئي. مڇي ڪونه پڪڙي جهپي. پر آءُ هوڙي مان هيٺ پاڻي منجهه ڪري پيس ته هوڙي سنجهڻ ويٺل خلاصين جهٽ هٽي پيرن کان ميڪي جهلي بچائي وڌو.

خلاصي پنهنجي ٻاروتڻ وارين گهڙين کي ياد ڪندي ٿورو مشڪي ڏٺو مير خلاصي ڀانداريءَ جي پرمان اٿي ناڪئي وٽ آيو ان کان پڇڻ لڳو.

ناڪئا! ڪٿي هلڻو آ...؟

ميرا جتي روزي لڳي، هير دبي درياءَ تي هلڻو آ...

ناڪئي محمد جو هوڙو ستاويهه فوٽن جو ڊگهو هو جنهن ۾ خلاصي ٽُڪري رڇ ڪنيون پئي ويا. جڏهن هوڙو دبو درياءَ ۾ داخل ٿيو ته ناڪئو پاڻيءَ جو جائزو وٺندي خلاصين کي آواز ڏنو.

اي مير....!

"اي اسلو...! رڇ پوکيو."

پوءِ پئي خلاصي ڪُڻ مان رڇ ڪٽي درياءَ منجهه لاهڻ لڳا. ٻن ڪلاڪن ڪانپوءِ رڇ درياءَ ۾ پوکجي ويو. ناتاري هٽي هوڙي کي بيهاريو ان ۾ رڇ جو هڪڙو چيڙو پڌو ويو. هوڙو لهرن جي لوڏ تي لڏي بيٺو ناڪئي جو پٽ رزاق هوڙي منجهه هلندو ڦرندو وري مهريءَ تي، ته ڪنهن وقت سُڪاڻ تي ويهي رهي ٿو. درياءَ ۾ مڇين کي ٽپ ڏيندي ڏسي ڏادو خوش پئي ٿيو. رزاق پهريون ڀيرو شڪار تي اڄ پيءُ ناڪئي محمد سان آيو هو.

اوچتو ٽنگ مشين جو گوڙ درياءَ جي لهرن سان گڏ تيز وڌندو آيو. ٻالڪ رزاق جو ذهن ان طرف هليو. هن ڏٺو ته ٻه هوڙا تيزيءَ سان ٿوري فاصلي کان اڳتي هلندا ٿي ويا. جيڪي هن جي هوڙي کان گهٽو پري هليا ويا. ٽنگ مشين جو آواز هلڪو ٿيندو ويو. رزاق پنهنجو خيال انهن هوڙن تان مٽائي

وري لهرن کي ڏسڻ لڳو جيڪي هوڙيءَ ڏانهن ڪر کڻي تي آيون.

ناکئو محمد هوڙي جي ڪُڻ ۾ خلاصين ۽ پانبداريءَ کي ڏٺو تہ هن کي سندس پٽ رزاق جو خيال آيو. هي ننڍڙو رزاق هير بڪ ۾ هوندو گهران ڪجهہ کئين ڪونہ آيو آ.

پوءِ پانبداريءَ کي ناکئي آواز ڏنو.

اي.. پانبداري!

ناکئي جي آواز تي پانبداري خلاصين جي وچ مان اٿيو ناکئي ڏي نهاريندي چيائين.

"پانبداري! منهنجي رزاق پٽ کي بُک لڳي آ، رڌ پچاءُ ڪر.."

جي ناکئا...! خلاصي پانبداري ڪُڻ ۾ رکيل هڪ وڏي پلاسٽڪ جي پيپولي مان بصر، پٽاٽا ڪڍي چلڻ ويٺو.

ناکئو درياءَ منجهہ لڳل رڇ جو جائزو وٺندي پوءِ سرنگ کي آواز ڏنو.

اي سرنگ...! خلاصين کي هوشيار ڪر تہ رڇ هوڙي منجهہ وٺائين. ماني کائي پوءِ اجان اڳتي هلڻو آ.

جي... ناکئا! اٿين چئي سرنگ پين خلاصين کي هوڙي ۾ رڇ وٺائڻ جو حڪم ڏنو. اهي رڇ کي هوڙي منجهہ لاهڻ ۾ لڳي ويا. پانبداري اهو ڏسي دل ۾ چيو هنن خلاصين کي بہ ڪلاڪ رڇ وٺائڻ ۾ لڳي ويندا. هاڻ مزي سان ماني ٺاهيندس.

جڏهن خلاصين رڇ هوڙي ۾ لاٿو ان ۾ ڦاٿل مڇي بہ سئو ڪلو کان مٿي هئي. مڇيءَ ۾ سانا، پڌڻ پورا، چوڏيون، مُسڪا، بڪاليون، ڪيڪڙا ۽ ڪوڪا وغيره ريڙهيءَ جا مهاڻا ڪُوڪا کي (تڪيريون) چون. ڪيڪڙو اهو تڪيريءَ وڏو ٿئي ٿو.

خلاصين کي رڇ مان مڇي چڏائڻ ۾ بہ ڪلاڪ لڳي ويا. پانبداري جڏهن ڏٺو تہ خلاصي هير مڇي وٺائڻ مان واندا ٿيا آهن تہ انهن کي آواز

ڏنائين، "اچو... ماني تيار آهي..."

ناڪئي جو ڌيان مڇيءَ ڏانهن هجي، هي مڇي ڏسندو دل ۾ خوش پئي ٿيو پوءِ سرنگ کي چيائين.

اي.. سرنگا خلاصين کي ماني کارائي چانهه ۽ چورو ڏين ته اڳتي هلون...

جي... ناڪئا! ائين چئي سرنگ اچي پانڌاريءَ وٽ ويٺو تنهن کان پيلتن ۾ پاڇي ۽ مانيون وٺندو خلاصين کي ڏيندو ويو. ڪي خلاصي ڪُڙ ۾ پانڌاريءَ جي پير ۾ ويهي ماني کائڻ لڳا ته ڪي مُهري ۾ سُڪاڻ تي ويٺا ماني کائين. سرنگ ناڪئي جي لاءِ ۽ ان جي پٽ رزاق جي لاءِ ماني وٺي هوڙي جي پاڇيل آيو جت ناڪئو ۽ معصوم رزاق ويٺا هئا. سرنگ پاٽيءَ جي پيولي وٽ آيو ته هڪ خلاصي آواز ڏنس.

اي سرنگا ڏول (5) پاٽيءَ جو ڏي.

حيدرا اچان پيو... پهرين پاٽيءَ جي چل ڳيور کي ڏيان، پوءِ توکي اچي ڏيندس.

هڪ خلاصي پانڌاريءَ کي آواز ڏنو "او پانڌاري.... مڪي رَسوئي (6) ڏي".

پانڌاري ان خلاصيءَ ڏانهن ڏسي چيو.

شيرو! تون سدائين رَسوئي جي لاءِ زنانو/ عورتاڻو روڏن ڪرين...

پانڌاريءَ جا اهي لفظ جن به خلاصين ٻڌا، تن کان ٺهڪ نڪري ويا.

ناڪئو محمد ڪنڌ ورائي شيرو ڏانهن ڏٺو پوءِ مشڪي ماني کائڻ لڳو.

اوچتو تيز لهرون آيون، سي هوڙي سان لڳي هليون ويون. رزاق جي هٿ مان گرهه ڪري پيو. ناڪئو چوڻ لڳيس.

رزاق! ائين ٽيندو رهندو آ. ناڪئي محمد پانڌاريءَ کي آواز ڏنو.

پانڌاري! رسوئي ڏاڍي چتال (7) ٺاهي اٿئي.

(5) ڏول: ٻچل جيڪا گلاس جيان فقط ڪڙو هوندو اٿس جنهن ۾ جهلبو آهي: (6) رسوئي: پاڻي يا ٻوڙ جو رس لاٽس (7) چتال: سُٺي وٽندڙ:

پانڊاري ديڳڙيءَ مان پاڇيءَ جي پليٽ پري ڪٽي اچي شيرو خلاصي کي ڏني، جنهن ٿورو اڳ رسوئي جي لاءِ دانهن ڪئي هئي. مير خلاصيءَ مانيءَ جو گره وات ۾ وجهي، پانڊاريءَ کي ڏنو ته ڪيس پانڊاريءَ چيو.

ميرل! توکي رسوئي يا ماني ڏيان...؟

پانڊاري! نه.. پر رسوئي چٽال ٿاهي اٿئي، واه جو مزو اچي ويو واه... واه!

مير خلاصي جي انهن لفظن تي پانڊاري خوش ٿيندو مشڪندو پوڙ واري پاتلي ڏانهن ويو اتان پاڇي جي پليٽ پري اچي مير خلاصيءَ جي اڳيان رکي. مير اها پليٽ سرنگ کي ڏني، جيڪو پر ۾ ويٺو هوس. پوءِ پانڊاريءَ کي مير چيو.

يار پيلي! آءُ چڪار آهيان...

جن خلاصين ماني کائي ڇڏي هئي، پانڊاريءَ انهن جا ٿانو ڪٽي اچي ڪڻ ۾ رکيا. پوءِ ناڪئي ڏانهن ويو جيڪو سڪاڻ تي ويٺو سگريٽ پئي. رزاق هوڙي جي مهري ڏانهن آيو. پانڊاري سڪاڻ وٽان ناڪئي محمد جي مانيءَ واريون پليٽون ڪٽي اچي ڪُڻ ۾ رکيون. پوءِ سگريٽ دُکائي، مهريءَ جي پر ۾ ويهي رهيو.

سرنگ ڏنو ته سيني ماني کائي ڇڏي آهي، پوءِ خلاصين کي ڏسي ناڪئي کي چيو.

ناڪئا! هاڻ اڳتي هلجي...؟

ها... سرنگ! ڪيو ناتاري...

ناڪئي جي آواز تي هڪڙي خلاصي ناتاري ڪيڏي ته هوڙو منزل جي طرف هلڻ لڳو.

هوڙو هلندو لهرن جي وچ مان پنهنجو گس ٺاهيندو هلندو رهيو ناڪئو درياءَ جو جائزو وٺندي خلاصين کي چيو.

خلاصي! هٽو ناتاري، رڇ پوڪيو...

ناتاري هٽي هوڙو بيهاريو ويو ڪي خلاصي رڇ جو جائزو وٺندا رهيا. انهن سان گڏ سرنگ بہ بيٺو هجي، سج جا ڪرڻا پاڻيءَ جي لهرن مٿان ڪرندا، چمڪندا ٿي رهيا. سج جي روشنيءَ ۾ مڇين جا چلر سون جيان چمڪندي نظر اچي رهيا هئا. خلاصين رڇ پوڪي ڇڏيو. جڏهن رڇ کي ڇڪي هوڙي ۾ وجهڻ جو وقتُ آيو تہ ناکئو محمد سُڪاڻ تان هيٺ لهي انهن خلاصين کي آواز ڏنو جيڪي خلاصي رڇ کي ڇڪڻ جي تياري پيا ڪن.

اي مير...!

اي... سلو! آءُ اچان پيون...

ناکئو محمد هوڙي جي پاڇيل تان هيٺ لهي مير ۽ اسلو خلاصين وٽ آيو. انهن سان گڏ رڇ کي هوڙي منجهہ وٺائڻ لڳو تہ اوچتو ناکئو دانهن ڪري ڪُڻ ۾ ڪري پيو.

اڙي! درد ۾ مري ويس.

ننڍڙو رزاق پيءُ جي اهڙي حالت ڏسي... آن... آن ڪري روئڻ لڳو تہ سرنگ هن کي کڻي مهريءَ تي ويو ۽ پرچائڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو. مير ۽ اسلو انهن ناکئي جي اهڙي حالت ڏسي، پوءِ بين خلاصين کي اشارو ڪيو. انهن سيني ناکئي کي ڪُڻ مان ڪنيو اچي هوڙي جي پاڇيل تي سمهاريّو. ناکئو محمد سور جون دانهون ڪندو رهيو ۽ واپس تڙ تي هلڻ جو خلاصين کي اشارو ڪيائين.

خلاصي رڇ کي هوڙي ۾ لاهي ان مان مڇي ڪيندا رهيا. سرنگ هوڙي کي ڪنڌي ڏانهن ورايو جڏهن هوڙو ريڙهيءَ جي بندر سان اچي بيٺو تہ ناکئي جي اهڙي حالت ڏسي، تڙ تي بيٺل خلاصي ۽ ناکئا سيئي هن سان ملڻ آيا. پر ناکئو محمد سور جون دانهون ڪندو رهيو. پوءِ خلاصين هٿن تي کڻي ناکئي محمد کي گهر ۾ پهچايو. کٽ تي سمهارڻ وقت بہ ناکئو سور جون

دانهون ڪنڌو پاسو بہ ورائي نہ ٿي سگهيو. ناڪئو مُحمد بہ سال گهر ۾ ويٺو هو. هو ماضيءَ جو ڳالهيون سارينديي گهر ڏي آيو پئي تہ، اوچتو ناڪئي محمدجي ٽنگ ۾ بال لڳو هن ڪان ڇرڪ نڪري ويو. ماضي وارا خيال ذهن ۾ ڇڙ وڇڙ ٿي ويس، گهٽيءَ ۾ بال راند ڪيڏندڙ ڇوڪرن کي ڏسي مرڪي ڏنائين. پوءِ مشڪندو گهر ۾ آيو. هن ڪوٺيءَ جو دروزاو بند ڏٺو پوءِ سامهون وارن گهرن ڏانهن نهاريو تہ ٻسندس بہ ٻار اتي پاڙي وارن ٻارن سان راند پيا ڪن.

پوءِ اها پڪ ٿي ويس تہ سندس گهر واري بہ انهن ڇنن ۾ هوندي.

ناڪئو ڇنن تان ڏيان هٽائي، ڪوٺيءَ جي پاسي ۾ نيري رنگ جو پيپولو پيو هو، پيپولي جي ڍڪ مٿان چل پئي هئي. ناڪئو اها چل کڻي، کٻي هٿ سان ڍَڪُ پري ڪري، پيپولي مان چل ڀري ۽ ڍڪ ڏئي پاڻي پيئڻ لڳو. ايتري ۾ سندس گهر واري پرسان اچي بيٺس. ناڪئو پيپولي جي مٿان چل رکي گهر واريءَ کي چوڻ لڳو.

صغري! ڪاج (8) ۾ ڪِٿا آهي؟

محمد! رک... تو...

اي! ڪِٿا پئي چوين...!؟

اي! تو ڪِٿا لَنگهائي (9) ڏنو آ، جو چاڙهيان ۽ رڌيان...!!!؟

ناڪئو ڳالهہ سمجهي ويو پوءِ آهستي گهر واريءَ کي چوڻ لڳو.

توکي هٿ ٺان لَنگهائي ٿو ڏيان...! ايئن چئي ناڪئو گهر کان ٻاهر گهٽيءَ جي طرف وڃڻ لڳو تہ صغري چوڻ لڳس.

اي ناڪئا! امبرچي وٺي اچجانءِ...

ناڪئو ڪنڌ لوڏي ڇپن ۾ آهستي ها چئي هليو ويو.

صغري ڪوٺيءَ ۾ اچي ڪنبہ ۾ رکيل ٿي ويءَ جي پرسان اچي ويهي رهي. ٿي ويءَ جي پنيان واري پٽ ۾ جعفري هئي.

هٿ وڌائي، اُن جاري مان سگريٽ جو پاڪيٽ ڪنيو ۽ هڪڙو سگريٽ

(8) ڪاج: طعام ڪائڻ لاءِ ڪي بہ هجي: (9) لنگهائي: موڪلي:

ڪيڏي دڪايو ۽ پاڪيٽ ساڳيءَ جاءِ تي رکي تي وي چالو ڪري پٽ تي وڇايل تڏيءَ تي ويهي رهي. سگريٽ ڇڪيندي رهيو ۽ تي ويءَ تي سنڌي ڊرامو ڏسندي رهي. ايتري ۾ ناڪئو ڪوٺيءَ ۾ آيو. گهر واريءَ جي اڳيان هن راشن جي ٿيلهي رکي تہ صغريٰ وائڙي ٿي وئي. آڪيون پٽي ناڪئي کي حيرانيءَ مان ڏسندي، سوچڻ لڳي تہ ناڪئي ڪٿان راشن آندو آ...!!؟

هيءَ اجان خيالن ۾ هئي تہ ناڪئو سنڌس پرسان ويهندي چوڻ لڳو.

اڄ شڪار تي وڃان پيو... سو گهاتوءَ کان راشن پاڻي ۽ خلاصين جي لاءِ اڳواٽ پئسا ورتم.

پوءِ صغريٰ کي اطمينان ٿيو ۽ خوشي بہ. جو گهڻي عرصي کانپوءِ سندس مڙد ڪمائي ڪرڻ پيو وڃي. هي سگريٽ جو سوٽو هڻي، راشن ڪٽي هلڻ لڳي تہ ناڪئي محمد ڪيس چيو.

صغريٰ! بوري(10) انتظار ۾ ويٺا آهن، ٻوٽالو(11) ڪڻ اٽو ڳوهہ، دانگيءَ ۾ ماني پچاءِ ڏي، آءَ اٽالو(12) وٺي آيو آهيان، تنهن سان کائي ويندس.

ناڪئو سگريٽ دڪائي ڪيسي مان پئسا ڪڍي ڳڻڻ لڳو. هي خلاصينن کي اڳواٽ ڪجهہ ڏوڪڙ ڏئي آيو هو. گهر جي خرچ ۽ هوڙي جي راشن لاءِ پئسا الڳ ڪري رکيا. پوءِ سگريٽ جو ڪش هڻي اطمينان سان ٽي وي ڏسڻ لڳو. ايتري ۾ صغريٰ ماني ۽ پليٽ ۾ اٽالو ڪٽي آئي ۽ هن جي اڳيان رکي ٻاهر هلي وئي، پيپولي مان پاڻيءَ جي چل ڀري آئي، سا ناڪئي جي اڳيان رکي پاڻ بہ پر ۾ ويهي رهيس ۽ ويٺي سوچي پئي تہ ناڪئو شڪار گهورڻ وڃي پيو شل خيرن سان وري اچي.

ناڪئو ماني کائي هٿ ڌوئڻ جي لاءِ ٻاهر پيپولي ڏانهن آيو. هي پيپولي مان چل ڀري هٿ ڌوئي واپس ڪوٺيءَ ۾ آيو. گهر جي خرچ لاءِ ڏوڪڙ جيڪي الڳ ڪري رکيا هئا، اهي صغريٰ کي ڏيندي چيو.

هي ڏوڪڙ رکي ڇڏ، شڪار گهوري ايندس تہ توکي ٻيا بہ ڏوڪڙ

(10) بوري: خلاصي: (11) ٻوٽالو: وڏو ٿال (12) اٽالو: آٽالو ساندائون

ڏيندس. صغريٰ خوشيءَ مان ڏوڪڙ ونئي چوليءَ جي پاسي واري کيسي ۾ رکي ڇڏيا. مانيءَ وارا ٿانوَ کڻي ٻاهر پيپولي جي پرسان رکيا تہ ناڪئو محمد ڪوٺيءَ کان ٻاهر آيو ۽ گهر واريءَ کان موڪلائي هليو ويو.

صغريٰ ڪوٺيءَ کي تالو هڻي، ٻارن ڏانهن ڏٺو جيڪي ٽورو پرپرو چٺي جي ڇانوَ ۾ ٻين ٻارڙي وارن سان راند ڪري رهيا هئا. هيءَ گهٽيءَ ۾ اچي سوچڻ لڳي تہ چار پنج چوري جون پڙيون، گٽڪا ۽ ٻہ سگريٽن جا پاڪيٽ هريءَ جي هٽ تان وٺنديس. ٿورو اڳيان هڪ عورت جي مٽي تي ڪارو ڏٺائين، جيڪا هن جي سامهون آئي پئي، جڏهن اها ويجهو آيس تہ ان کي چوڻ لڳي.

ادي زرينہ! ڪِٿا لاءِ وڃين پئي...؟

صغريٰ آءَ ٺولا (13) ملڻ پئي وڃان، ٻن ڏينهن کان گهر ۾ پاٽي آيو ڪونهي، سو پيڻ شانيءَ جي گهر ڏي وڃان ٿي.

صغريٰ مشڪي اڳتي هلڻ لڳي. هريءَ جي هٽ تي وڃڻ جو خيال متائي، پرواري گهٽي ۾ هڪ ٻيو هٽ هجي، اُن تي آئي، دڪان واري کان چار چوري جون پڙيون، پنج گٽڪا ۽ ٻہ سگريٽ جا پاڪيٽ ورتائين ۽ گهر جي طرف موٽ ڪائي هلڻ لڳي تہ سامهون هڪ ڇني جي ٻاهران پڪيءَ عمر واري عورت ٻيٺي هئي، تنهن سان هٽ ملائيندي چوڻ لڳي.

جٺندي! ڪِٿا پئي ڪرين...!؟

ادي! هيڪي چوري جي پڙي وٺڻ پئي وڃان.

صغريٰ کيسي مان چوري جون ٻہ پڙيون ڪڍي، هڪ ان کي ڏني ۽ ٻي چوري جي پڙي کولي تنهن مان چپٽي پري وات ۾ وڌي ۽ ساڳي پڙي بند ڪري انگيءَ ۾ وجهي پوءِ سگريٽ دکايو.

صغريٰ کي گهڻو خوش ڏسي جٺندي چيو.

صغريٰ! توکي مڙد پائين ٿو...!!

(13) ٺولا: ٿانو، ٿانوَ لڪر

اهي لفظ ٻڌي ٿورو مشڪي چوڻ لڳي.

جڏهن کان ٻن سالن کان پوءِ محمد ناڪئو درياءَ تي هوڙو هاڪاري ويو ته سال ڏاڍا ڏکيا ڏينهن گهاريم جو منهنجو مڙد گهر ۾ بيڪار ويٺو هو.

جڏهن ڳالهه ڪري پري صغري جي هٿ کي پڪڙي زور ڏيندي چيائين.

ادي! پاڻيءَ واري ڏنڌي ۾ اهي جوڪا ڏسڻا پون ٿا. درياءَ جا ڏک اسين سڀ پيا سهون، پڇون ته ڪيترون پڇون. پر درياءَ ڪانسواءِ پيو چارو ڪونهي. پوءِ به ڏکيو سکيو اسان جا مڙد درياءَ جي روزي ڪن پيا. باقي ڪنهن عورت جو مڙد ڌهي پوي ٿو ته سمورو گهر ڊٺو جنهن گهر منجهه مڙد لاچار ۽ بيڪار ويٺا رڳو عورت جي ڪمائي پيا کائن، انهن گهرن جي حالت جڳهي خراب ٿي ڏسان، سا عورت ويچاري ڪو(14) ڪري...!! پنهنجو ۽ پنهنجن ٻچڙن جو پيٽ پالي يا بيڪار مڙد کي کارائي... اهو ڪجهه ڪٿي پيئن نه ته به سگريٽ ۽ چوروان کي کپي. پلا... اهي ڏوڪڙ عورت آڻي ته ڪٿان آڻي...!!؟

جڏهن ۽ صغري ويٺيون ڪچهري ڪن پيون ته هڪ عورت گهٽي ۾ آئي، هنن ٻنهي کي پاڻ ۾ ڪچهري ڪندي ڏسي، اها پرسان اچي چوڻ لڳي.

اي جيئندي!

اي صغري! ڪهڙو ڪڏو(15) ڪيڏيون ويٺيون آئيو(16)...!؟

شالي! ڏک سور پيون اوريون. وري گڏجو نه گڏجون... ايئن چئي صغري کيسي مان چوري جي اها پڙي ڪڍي، جنهن مان ٿورو اڳ پاڻ چورو ڪڍي کاڌو اُها پُڙي شالي کي ڏني ته شالي چپٽي هٽي چورو وات ۾ وجهي، پڙيءَ جي ڪاڳر سان هٿ، اُگهي ڪري، پڙيءَ کي اڇلايو. وري اهو ساڄيو هٿ مٿي جي وارن سان اگهيو. شاليءَ جي منهن ۾ ڏسي صغري کائنس پڇيو.

شالي! تنهنجو مڙد هير ڪيئن آهي؟

ادي! هاڻ وَرو(17) جهلي ويو آهي.

ڪجهه دير جي لاءِ ٽئي خاموش ٿي ويون. پوءِ شاليءَ کان جيئندي پڇڻ لڳي.

(14) ڪو: ڇا (15) ڪڏو: ڇا لاءِ، اجايو (16) آئيو: آهيو (17) ورو: لوڏو، ٿورو چڱو ڀلو

اديءَ شالي! توکي خبر آهي تہ بصرا جو مڙد احمد ڪارو چر درياءَ تي ڪاٺيون ڪِٽڻ ويو هو سو ڪاٺيون جهورينديءَ ڪري پيو سُڪي رهيو تنهن سان پيو ساٿي گڏ هو اهو احمد ڪاري کي جهوليءَ ۾ کڻي آيو. پيو سال ٽيو اٿس بيمار پيو آهي. هير ڪيئن آهي؟

ادي جِئنديءَ! سچ ٿي چوين. بصرا پنهنجي مڙد جو الاٽي علاج ڪرايو پوءِ بہ هلي نہ ٿو سگهي. درياءَ جا ڏک مڙدن کي ڪايو ڇڏين. ويچاري ڪتيءَ جو مڙد ڪُڏي درياءَ تي ويو هو اتي مگرو(18) ڏک هٽي ويس. اهو بہ اڍائي سال بيمار هيو. ڪتيءَ الاٽي علاج ڪرايس، پر ڊاڪٽرن جواب ڏنو هوس. جو چون پيا اسحاق کي ڪينسر ٿي ويو آ. پوءِ اهو ڪينسر جي حالت ۾ گذاري ويو ٽن ڏينهن کان وٺي ڪتي بيمار ۽ لاچاري واري حياتي پئي گذاري.

صغري اهي ڳالهيون ٻڌي ڏڪاري ٽيندي چوڻ لڳي.

ادي! اهو ڇنو خالي ناهي، جنهن گهر جو مڙد جهريو نہ هجي...!! مڙد کن بہ ڪِجاڙو ڪي درياءَ جا ڏک ڪايو پاڻ کي معذور ڪيو اچن تہ ڪي وري درياءَ منجهہ ساهہ گهوري ڇڏين. وري درياءَ جي پنڌ ۾ اها بہ مصيبت آ، جو ڪين انڊيا وارا جهٽ هٽي ناڪئن ۽ خلاصين هوڙن سميت پڪڙي وڃن. پوءِ ڪنڌيءَ وارن جا من مرجهايو وڃن ۽ ڪئي ڪتڪا اندر منجهہ واريو وڃن. پلا گهاتو ڪِجاڙو ڪن، سيني جو گذر درياءَ مٿي آهي، جي گهاتو نہ ويندا تہ اٽو نہ ملندو تہ ٻار ڇا کيئندا...!! گهاتن کي موت جي سامهون وڃڻو پوي ٿو سي ڪڏهن شڪار گهوريو اچن تہ ڪڏهن گولين ۾ ساهہ ڏيو اچن.

شالي جيڪا سوچن جي وير ۾ گم هئي، پوءِ پاڻ کي خيال مان ڇڏائيندي چوڻ لڳي.

ادي! درياءَ جي وير چڙهڻ ۽ لهڻ جي ناڪئن کي خبر هوندي آهي، پر ڪين ڏکن جي وير ۽ واءُ جو پتو ڪنهن کي ناهي هوندو... جڏهن ناڪتا پيڙيون

(18) منگرو: مڇيءَ جو قسم جنهن ۾ هڏو نہ هوندو آهي ڪنبا بہ ڪونہ اٿس:

هاڪاري ڪنڌيون ۽ تڙ ڇڏين... بس پوءِ پوين ڪي اندر منجهه اُلڪو ڪنڌيءَ جيان اٽڪيو پوي. شال گهاتو درياءَ گهوري، پنهنجي ماڳ ورن.

صغريٰ پنهنجي ماضيءَ وارن ڏينهن ڪي ياد ڪندي چوڻ لڳي.

ادي شالي! اسان جي حياتي سڻنڊ جي ڪاري پاٽيءَ جيان آهي. جڏهن منهنجي مڙد محمد ڪي درياءَ تان ڪٽي آيا، ڪٽ تي پاسو ورائي نه تي سگهيو اُن مهل اهو ڪتڪو ورائي ويم ته محمد هلي سگهندو يا نه...!!!؟

جيئن اسحاق درياءَ تي ڪوڪا پڪڙڻ ويو هو اهو معذور ٿي گهر آيو تنهن جا لڳ لڳي رهيا ۽ ڏنڊي پوريءَ ڪان بيهجي رهيو. پنهنجي مڙد جو به سال علاج ڪرايو هير ڏنڊي پوري جهڙو ٿيو اڄ خلاصين سان درياءَ تي ويو آهي.

”پوءِ صغريٰ پنهي عورتن جئندي ۽ شالي ڪان موڪلائي گهر ڏانهن هلي وئي“

***

باب ڇهون

ڪُڏيءَ درياءَ تي خلاصين ريڇ پوکيو تہ اوچتو درياءَ منجهہ ڪُن جيان پاڻي ڦيرو کائي ريڇ کي مروڙي، وٽيل رسي جيان وٽي ڇڏيو تہ هڪڙي خلاصي دانهن ڪئي.

ناڪئا حسين پاڻي ڪَرو(1) ٿي ويو آ. هير ريڇ ڪونہ نڪرندو وري پاڻي مَرندو(2) پوءِ نڪرندو ہہ تي ڪلاڪ سَهي(3) پوءِ ڪيندا سين.

ناڪئو حسن اُن خلاصيءَ جي ڳالهہ سمجهي ويو پوءِ هوڙي منجهہ پانڌاريءَ کي آواز ڏنو.

اي پانڌاري! ماني باني ڪر، ڇورا بک مرن ٿا.

ناڪئو حسين وري هڪ ٻئي خلاصيءَ کي چيو.

سِيلو! اُٿي مڇي پيٽي(4) وٺ ۽ پانڌاريءَ کي ڏي. پوءِ سلو مڇي وڍڻ ۾ لڳي ويو ۽ پانڌاريءَ کي چيو.

پانڌاري! ڏبو وڏ تنهن مان ڪل ناهہ، ان ۾ گپ وجهي مٿان لڪڙيون رکي چيرو(5) ٻار. آءُ مڇي پيٽي ڏيانءِ ٿو.

ڪجهہ دير ڪان پوءِ پانڌاري ماني تيار ڪئي تہ سيئي ماني کائڻ ۾ لڳي ويا. ناڪئو ماني کائي، ڇورو وات ۾ وجهي پوءِ خلاصين کي ڇوڙڻ لڳو.

خلاصي! اُٿو ماني کاڌا، هاڻ پاڻي سُکهہ ڇڏي ويو آهي ريڇ هوداريو(6).

هوڙي ۾ ست خلاصي هئا. جيڪي سيئي وُڙياڻي پاڙي جا هئا. خلاصي عبدالله عرف ابلا ورياڻي، ابوبڪر عرف غلام حسين هسواڻي، رمضان عرف چنا ٻبراڻي، حسن عرف اينو ڪاتاڻي، عثمان عرف لڳ اسماعيلاڻي، شڪور سياراڻي ۽ حسين ڊوراڻي هئا.

سيئي خلاصي ريڇ کي ڪيڻ ۾ لڳي ويا، جڏهن ريڇ کي ٻاهر ڪڍيائون

---

(1) ڪرو تيز: (2) مرندو گهٽبو تيزي ڇڏي سُست ٿيندو (3) سهي، ڏير سان، ڪجهہ وقت کان پوءِ: (4) پيٽي: وڏي چيري (5) چيرو: ٻاهہ: ڪانڊو: (6) هوداريو: مٿي ڪٺو ڇڪيو.

تہ سڄو ڦاٽل هجي، هڪ خلاصي دانهن ڪئي.

اي ناڪئا! ٻيلي رڇ پاڻ وارو ڦاٽي ويو. پنهنجو ڪم لهي ويو جوئار بيڪار ٿي وئي.

اها ڳالهہ ٻڌي ناڪئو حسن ورياڻيءَ چيو.

هاڻي هلو تڙ تي هلو لاڙو(7) ٿي ويو.

پوءِ ناڪئو حسن واپس تڙ تي موٽي آيو. خلاصين کي چيائين.

رڇ لاهي وڪار(8) تي ڪٽي هلو تہ ٺاهيون. اوهان کي روزانو خرچ ڏيندس پيو. رڇ تيار ڪيو تہ ايندڙ جوئار تي هلنداسين.

ايتري ۾ هڪ نوجوان وڪار ۾ آيو رڇ کي ڏسي وري ناڪئي حسين ورياڻيءَ کي چيائين.

ناڪئا! رڇ ڇهن واين جو آهي، هير تنهنجو خرچ ويهہ پنجويهہ هزار اچي ويندو.

ادا! ڪِڄاڙو ڪيون، درياءَ جي ڏنڌي ۾ لاڙو ٿئي ئي ٿئي.

هڪ نوجوان خلاصي وڪار ۾ ايندي پٽ تي بولو گجو رڇ ڏانهن ڏسي پوءِ ناڪئي کي چوڻ لڳو.

ناڪئا! اسان جي ڳالهہ کي ڳونتريو(9). ريڙهي ۾ بولو گجو تي سختي آهي، پر باقي سڄي سامونڊي پٽيءَ ۾ هر جڳهہ تي بولو ٻڌن ٿا. هير بہ اسان جا ماڻهو ٻڌن پيا ۽ انهن جا رڇ ڦابو ڪن پيا.

ٻيلي ناڪئا! ڪجهہ ڪريو...

ادا... سلو! اهو روئڻ پاڻ روئيون پيا. دانهيون پيا. بولو گجو تي پابندي هٽو تہ سڀ تي هٽن، صرف اسان تي ڪِڄاڙو.

وڪار ۾ ويٺل هڪ پڪيءَ عمر وارو ماڻهو هڪ ڳيور کي آواز ڏنو.

اي پورا! هيڏانهن اچ اَنُ ونئي آ، گهر ڏي تہ پٽ رڌين.

جي چاچا! پورو پٽسا ونئيون هلبيو ويو.

(7) لاڙو: نقصان خسارو ٽوٽ (8) وڪار: خلاصين ۽ رڇ مشينون رکڻ لاءِ خاص جڳهہ (9) ڳونتريو: ويچار ڪريو سمجهي ڏيان ڏيو.

تڙ تي ٿڌڙي هوا لڳي رهي هئي، ڪجهہ ماڻهو الفهد سي فوڊ جي دڪان اڳيان اچي ويٺا، هڪ جي هٿ ۾ ڪئميرا هئي، دڪان جي اڳيان چنبي ۾ ريڙهي يونين ڪائونسل جو اڳوڻو چيئرمين شفيع محمد موسائي ويٺو هو. اهو مهمانن کي ڏسي اٿيو ۽ انهن سان هٿ ملائي کين چنبي ۾ وٺي آيو. هڪ نوجوان پلاسٽڪ جون ڪرسيون کڻي اچي مهمانن جي پاسي ۾ رکيون، مهمان انهن ڪرسين تي ويٺا ۽ شفيع محمد موسائي سان ڪچهري ڪرڻ لڳا.

شفيع محمد موسائي انهن کي ريڙهيءَ ڳوٺ بابت ۽ ان جي پاڙن بابت ٻڌائي رهيو هو.

ملڪائي پاڙو: ادا... ريڙهي ۾ ملڪائي پاڙو آهي، ملڪائين جا پنج ڇهہ سئو گهر آهن. هي مِلڪي درياءَ کان اچي هت آباد ٿيا. مِلڪي درياءُ ڪيٽي بندر جي اولهہ ۾ هو هن وقت مِلڪو يا مِلڪي درياءَ موجود آهي. سٺ ستر سالن کان وٺي مِلڪائي هت رهن پيا ۽ مڇيءَ وارو ڌنڌو ڪن پيا.

دبلا پاڙو: هن پاڙي ۾ دبلن جا اڍائي سئو گهر آهن ۽ ريڙهيءَ جي ٻين پاڙن منجهہ دبلا قوم جا ماڻهو رهن پيا. ريڙهي ۾ دبلن جا ست اٺ سئو گهر آهن، جيڪي دبو درياءَ جي ڦٽڻ ڪانپوءِ هت آيا آهن. ماضيءَ ۾ دبي درياءَ جو اوج ڏسڻ وٽان هو جڏهن سنڌو درياءَ رخ بدلايو تہ دبي درياءَ جي سهڻي وسندي، آباد وسندي اُجڙي وئي ۽ دبي درياءَ جا ماڻهو ساحلي پٽيءَ جي مختلف ماڳن جو رخ رکيو ڪي هت اچي آباد ٿيا ۽ اهي دبلا سڏجڻ لڳا آهن. ٻيون قومون بہ دبي درياءَ کان آيون. جت ذات وارا دبائي جت ۽ گڏي قوم جا ماڻهو گڏا ۽ کتي قوم جا ماڻهو هت دبائي کتي سڏجن ٿا. اهڙيءَ طرح دبي بندر جي ماڻهن جي سڃاڻپ دبائي يا دبلا سان ٿيڻ لڳي.

جتن جا پاڙا: جت قوم جا ريڙهيءَ ۾ ٻہ پاڙا آهن. هڪ حاجي علي محمد جت جو پاڙو ۽ ٻيو حاجي امين جت جو پاڙو.

هنن ٻنهي پاڙن ۾ ٻه بندر آهن. جيڪي پنهنجي پنهنجي پاڙي جي نالي سان سڏجن ٿا.

ريڙهيءَ جي چار ٻجار اول جي وقت ۾ سونمياڻيءَ ۽ گوادر بلوچستان کان پنج ڀائر قاسم، اسماعيل، موسيٰ، سيار ۽ وريام هت آيا. هن وقت انهن پنجن ڀائرن جي نالن سان ريڙهيءَ ۾ پاڙا آهن.

قاسم جي نالي سان قاسماڻي پاڙو سڏجي ٿيو اسماعيل جي نالي سان اسماعلياڻي پاڙو موسيٰ جي نالوي سان موساڻي پاڙو وريام جي نالي سان ورياڻي پاڙو ۽ سيار جي نالي سان سياراڻي پاڙو.

هي ماڻهو ريڙهيءَ کي پنهنجو وطن سمجهي ويهي رهيا.

قاسماڻي پاڙي ۾ قاسماڻين جا ٽي سئو گهر آهن.

اسماعيلاڻي پاڙي ۾ اسماعيلاڻين جا پنجاهه سٺ گهر آهن.

موساڻي پاڙي ۾ موساڻين جا پنج سئو گهر آهن.

ورياڻي پاڙي ۾ ورياڻين جا ٻه اڍائي سئو گهر آهن.

سياراڻي پاي ۾ سياراڻين جا اسي کان سئو گهر ٿيندا.

ريڙهي ۾ ٻيا ٻه پاڙا آهن، جن ۾ سچ ڏنو پاڙو هن پاڙي ۾ سيد ۽ جت برادرين جا گهر آهن، سي ڏيڍ سئو کن ٿيندا. ريڙهي ۾ ٻيون ذاتيون ٻه رهن ٿيون، جن ۾ پناڻ، هندو جيڪي وڻج واپار جي لحاظ کان هت آباد آهن. هندو جيڪو سنڌ جي مختلف شهرن مان آيا آهن. ٺٽو، جهمپير، ڄامشورو، ديهه سري، ٽاٽو احمد خان، ٽاٽو بولا خان، انهن جا سيڌي سامان جا هٽ آهن، ڪي هندو گند جو واپار ڪن ٿا. ريڙهي جي مختلف پاڙن ۾ هندن جا هٽ آهن. ريڙهيءَ مياڻ کان ٻه ڪلوميٽر جي فاصلي تي چَر درياءَ آهي. هن درياءَ مان ڪڏيرو درياءَ نڪري ٿو اهو ريڙهيءَ جي اولهه طرف ۾ آهي، ڪڏيرو درياءَ مان جهري درياءَ ڦٽي ٿو ۽ جهڙي درياءَ مان ٻه درياءَ هنڪڙو رتوڪوٽ ۽ ٻيو ڦٽي درياءَ نڪرن ٿا. رتوڪوٽ درياءَ منجهان وري ڇن درياءَ نڪري ٿو

جيڪو اڳتي وڃي عربي سمنڊ ۾ چوڙ ڪري ٿو. ريڙهيءَ جي اُتر ۾ جبل آهي، هتان جا ماڻهو اتر طرف کي تڙ چون ٿا. جيڪڏهن وچ شهر ۾ بيٺل به ماڻهو پاڻ ۾ گفتگو ڪن ۽ هڪ کي اتر طرف وڃڻو هوندو آهي ته اهو پئي کي چوندو ته ادا... تڙ تي وڃان پيو. ادا... هلو تڙ تي هلون. يعني اتر طِرف هلون.

ريڙهيءَ جا ڪي ماڻهو اتر طرف کي جبل چون.

ادا... هلو جبل تي.

ريڙهيءَ جا ماڻهو ڏکڻ طرف کي درياءَ چون. جڏهن ساحلي پٽيءَ جا رهندڙ ماڻهو ڏکڻ طرف کي ڪوش چون ۽ ساحلي پٽيءَ ۾ رهندڙ جت، اهي ڏکڻ طرف کي ڪاشيل سڏين. اولهه طرف کي ساحليَ پٽيءَ جا ماڻهو ٽن نالن سان سڏين ٿا، هڪ مٿارا، پيو وانتا ۽ ٽيون واسرو.

جت اولهه طرف کي وانت جي نالي سان سڏين ٿا. ساموندي پٽيءَ ۾ مهاڻا، ملاح ۽ جتن جي ٻوليءَ لهجي ۾ لفظن جو ڇتو فرق معلوم ٿئي ٿو. اوڀر طرف کي ساموندي ماڻهو پيالا ۽ پيسرون چون. جت اولهه طرف کي پيال سڏين.

چاموٺ تڙ تي ڪيترين ئي ٻيڙين بيٺل هيون، جنهن ۾ سڙهه واريون، ڊونڊيون ٻيڙيون، ڪي ننڍيون ٻيڙيون ۽ هوڙا به هئا. سج جي روشنيءَ ۾ انهن ٻيڙين جو عڪس درياءَ ۾ من موهيندڙ ٿي نظر آيو. هڪ ريتڙيءَ هوڙي تي تمر جا پن، ڪانيون رکي ناکئو اوليءَ تي هلائيندو تڙ طرف کنيو پئي آيو. ڪن هوڙن ۾ خلاصين راشن پئي رکيو جيڪي شڪار تي وڃڻ جون تياريون ٿي ڪيون. ايتري ۾ چاموٺ تڙ تي گاڏيون برف جي لاديءَ (10) سان ڀرجي آيل هڪبئي پٺيان اچي بيهي رهيون. ڪنڌيءَ سان بيٺل ٻن هوڙن مان پنج خلاصي هيٺ لهي انهن گاڏين ڏانهن آيا. هڪ گاڏيءَ جي طرف ٻه خلاصي لادين لاهڻ جي لاءِ ويا ته ٻي گاڏيءَ ڏانهن ٽي خلاصي ويا. انهن خلاصين برف

(10) لادين: بلاڪن نادين

جي لادين جا ٽڪرا ٽڪرا ڪري اُهي پنهنجن ڪلهن ۽ پٺتيءَ تي کڻي هوڙن جي ڪُڻ ۾ ڪاٺ جي ٺهيل وڏين پيتين منجهه وجهندا، وري واپس ورندا، ٻيون لاديون کڻندا ٻيڙين ۾ اڇلائيندا ويا.

تڙ تي پيالا اسٽاپ وٽ محمد سميجو مَڇُ ۾ لسي ۽ مکڻ گهاري ڪان محمد سميجو کڻي آيو هو. هيءَ صبح جو اٺين وڳي ايندو هو ۽ لسي ۽ مکڻ منجهند ٽائين وڪرو ڪري ٻارنهن تيرنهن سئو رپيا روزانو ڪمائي پوءِ گهاري واپس هليو ويندو آهي.

تڙ جي اوپر واري پاسي ۾ تي چار ڪوٺيون ٺهيل هيون. ٻن ڪوٺين جي اڳيان ڪاٺين جو وڏو ڇپرو ٺهيل هو. هڪ ڪوٺيءَ جي دروازي مٿان الفهد سي فوڊ جو وڏو بورڊ لڳل هجي، ان دروازي جي ٿوري فاصلي تي سيمينٽ جي ڊگهي بينچ ٺهيل، اُتي ويٺل ٻه ماڻهو پاڻ ۾ ويٺا ڪچهري ڪن پيا ۽ تڙ جي ڪنڌيءَ سان بيٺل هوڙن ۽ ٻيڙين کي ڏسندا ٻه رهيا. ڇپري ۾ ڇهه پلاسٽڪ جون اڇي رنگ واريون ڪرسيون رکيل هيون. جنهن تي ڪي نوجوان ۽ پڪيءَ عمر وارا ماڻهو ويٺا پنهنجي ڌنڌي، واپار ۽ گند جي باري ۾ ڪچهريون ڪن پيا.

ٻه وڏيءَ عمر جا ماڻهو هڪٻئي سان ويٺا ڳالهائين. هڪڙو ٻئي کان مڇيءَ جي واپار بابت پُڇي رهيو هو.

ناڪئا! مڇي گهٽيَ جي ٿي...؟

ادا... مزو ڪونه ٿيو لاڙو تي ويو. گهاتو جي ڪٽ ٻه ڪجهه رهجي وئي، تڙ تي ٽنگ مشين جو آواز آيو ٻه هوڙا ڪنڌيءَ کي ڇڏي هلڻ لڳا. بينچ تي ويٺل نوجوان ير ۾ ويٺل ساٿيءَ کي چيو.

شهزادا! ناڪئو آچر چَر(11) تي وڃي پيو ۽ ناڪئو قاسو ڪڏيرو(12) تي ڪوڪا(13) مارڻ وڃي ٿو.

ناڪئو آچر ڏُڪاٽي تي ويٺو تمر جي وِڻن ڏانهن ڏسندو ڪنهن اميد

(11) ڇَر: درياءَ جو نالو (12) ڪڏيرو: درياءَ جو نالو: (13) ڪُوڪان: ڪيڪڙي ڇنبن ٻانهن وارو ٿئي ٿو:

وچان مرڪندو خلاصين کي ۽ سرنگ کي ڏسندو رهيو جيڪو خلاصين سان ڳالهائي رهيو هو. دڪانيءَ جي ٻنهي پاسي کان ڏيڍ فوٽن جون ڪاٺيون گول سوراخ ۾ لڳل هيون، جنهن کي ڳريو يا هٿيو چئبو آهي. پوءِ ٻئي هوڙا تمر جي وڻن جي اوٽ لڪي ويا.

تڙ تي پيپسي ڪمپنيءَ وارن جي هڪ گاڏي بوتلن جي ڪريٽن سان ڀريل هئي، سا گهاتو هيئر ڪٽنگ سيلون جي اڳيان چڪر ڪاٽي الفهد سي فوڊ جي اڳيان لڳل چني جي ٿوري فاصلي تي چڪر ڪاٽي سُڪيءَ تي بيٺل هڪ هوڙي جي پاسي کان متي هلي وئي.

سُڪيءَ تي بيٺل هوڙي وٽ هڪ شخص ڏاڍو پريشان لڳي رهيو هو بار بار هوڙي کي ڏسي بيٺو شايد ان هوڙي جو مالڪ هو ايتري ۾ هڪ پيو پڪيءَ عمر وارو شخص اُن جي پرسان اچي هوڙي کي ڏسي پوءِ اُن همراهه کي چيو.

ناڪئا احمد! ڪِجا لاءِ پريشان بيٺو آنئِين؟

ناڪئو احمد هوڙي ڏانهن نهاري تنهن کي چيو.

خيرو! اسين دبو درياءَ تان شڪار گهوري نڪتاسين تہ درياءَ ٿورو تيز هجي، هوڙي کي ڳيو(14) پئي ويو. هير هوڙو ڳِهري(15) ڇڏيوسين. بس واڍي جي انتظار ۾ آهيان، اچي تہ ڳيو هٽايان.

هڪڙو نوجوان هنن ٻنهي وٽ آيو خيرو ۽ ناڪئي سان هٿ ملائي پوءِ ناڪئي کي چوڻ لڳو.

ناڪئا احمد! واڍي يوسف کي تنهنجي هوڙي ڏانهن لنگهايو هوم، پر اجان ڪونہ پڳو آهي.

ناڪئو احمد هيڏانهن هوڏانهن ڏسي پوءِ انهيءَ نوجوان کي چيو.

اي انو! واڍي يوسف کي جهپو(16) هٽي ڪٽي اچ، جوئار(17) متي چڙهي آيو آهيِ، ٻن ڏينهن کان هوڙو گهريو پيو آهي، ٻاهر وينداسين، دير ٿيندي تہ

(14) ڳيو: ڪاٺ جي پاٽئي جو پڳل ٽڪرو ٽُٽي پيو(15 ڳِهري: بيهاري ڇڏڻ(16) جهپو: جلي، ٽڪڙو: ٺرت. (17) جُوئار، پاڻيءَ جو تيزي سان چڙهڻ.

ماڙيچي نہ وڃن.

خلاصي انو هلڻ جي ڪئي تہ هن جي نگاهہ سامهون وادي يوسف تي پئي، جيڪو هوڙي جي طرف اچي رهيو هو. انوءَ دانهن ڪري ناڪئي کي چيو.

ناڪئا احمد! وادو يوسف اچي پيو.

ايرتي ۾ وادو يوسف آيو هن جي هٿ ۾ سامان جي ٿيلهي هئي. وادو انوءَ خيروءَ ۽ ناڪئي احمد سان هٿ ملايو تہ ناڪئو چوڻ لڳس.

ادا يوسف! هوڙي جو ڳيو نڪري ويو آهي، ڳُڙدي(18) هٽي بند ڪري ڏي.

وادو يوسف مشڪي ناڪئي احمد کي چيو.

ناڪئا! ڪِجا لاءِ بتال پيو ٿي، خلاصي انوءَ گس ۾ چيو هو پوءِ آءَ گهران اوزار کڻي آيو آهيان. اهي ڳيا ۽ تنل پاٽيا سولا ڪري ڏيان ٿو.

يوسف وادي جي اهڙي ڳالهہ ٻڌي ناڪئو خوش ٿيو ڪيسي مان چورو ڪڍي وات ۾ وڌائين. يوسف وادو هوڙي کي ٻاهران ڏسي ڦيرو ڪائي، پوءِ هوڙي جي ڪُڻ ۾ لهي ويو اُن کي جاچي ناڪئي احمد کي چيو.

ناڪئا احمد! تو واري هوڙي کي پهرين اسين ٻاهران ڏٺو جڏهن ڪُڻ ۾ لهي ڏٺو آ تہ هوڙي جا ڪم ٿي لٿا پيا آهن. لئي جون ڪانيون جهُريون پيون آهن، گهڻو(19) پاٽين کي لڳل آ، اهي پاٽيا بدلي ٿيندا.

ناڪئو اها ڳالهہ ٻڌي پريشان ٿي ويو تہ وادو چوڻ لڳس.

ناڪئا! توکي خبر آهي تہ گهڻو هڪ دفعو هوڙي کي لڳي ويو تہ پاٽين کي اندران ٿي اندران کائيندو پيو هوڙو ٻاهران ڏسڻ ۾ صحيح ايندو پر هوڙو پاڻيءَ کي ڪونہ جهليندو آهي، تون ناڪئو ٿي ڪري هوڙي کي ڪُرمڪ ڪونہ ڪئي تہ ڪَڏي لڳي وئي آ، تنهن جي ڪري گهڻو پئجي ويو.

يوسف وادي جي ڳالهہ ٻڌي ناڪئو پريشان ٿي ويو پوءِ وادي يوسف کي چيائين.

(18) ڳُڙدي: ڪاٺ جو ٽڪرو (19) گهُڻو: جيت جو قسم.

يار واڍا! آءُ پوڙهو مڙس آهيان، مون ڇوڪرن جي آسري ڪاروبار ڪري ڇڏيو انهن هوڙي کي تباهه ڪري ڇڏي. آءُ هاڻ غريب ماڻهو آهيان، ايترا پئسا ڪونهن جو هوڙي کي اُٿاريان..!!

واڍا! ڪتان ڪوشش ڪريان ٿو ڪنهن گهاتوءَ کان پئسا وٺي هوڙي تي لڳايان ٿو.

پوءِ واڍو يوسف موڪلائيندي ناکئي کي چيو.

ناکٿا! جڏهن تو وٽ پئسا ٿين تہ ڪاٺ باٺ وٺي رکجانءِ پوءِ اچي اکم ڪري ڏيندس.

واڍو يوسف هليو ويو خيرو هٽ وڏائي ناکئي احمد جي ڪهلي تي رکندي چيو.

ناکٿا! ڇا پيو سوچين؟

يار خيروا منهنجو هوڙو جهُريو پيو آهي، ان هوڙي تي چاليهہ هزار خرچ ايندو ايترا پئسا ڪتان ڪيان...!

ناکٿا احمد! ڪنهن گهاتوءَ کي ڏس، اُن کان ڪميشن تي پئسا وٺ. ائين چئي خيرو موڪلائي هليو ويو. ناکئي احمد کي خيرو جي ڳالهہ ذهن ۾ ڦرندي رهي، پوءِ گهاتوءَ وٽ آيو جيڪو تڙ تي دوستن سان ويٺو هو. اُن کي چوڻ لڳو.

گهاتو! مِکي چاليهہ هزار کپن، هوڙو اُٿاريان... (20)

ناکٿا احمد! هوڙي تي ايڏو خرچ ڇو پيو ڪرين. ڇا ڇا ڪم اٿس؟

گهاتو! هوڙي ۾ اڏا نوان لڳائڻا آهن، ڳِيبون (21) صحيح ڪرائڻيون آهن، ڳُڙ (22) ڪَرڻي آهي ۽ ڪِيلا (23) لڳائڻا آهن، جو لئي ۾ پاٽيا مضبوط ٿين.

گهاتو سمجهہ وارو هو تنهن ناکئي احمد جي عمر ۽ پريشاني کي ڏسندي ها ڪئي ۽ سانجهيءَ جو پئسن ڏيڻ جو واعدو ڪيو.

---

(20) اُٿاريان: ٺهرايان: (21) ڳِيبون: ڪاٺ جي پاٽين جون ٽُٽل ڀڳل پٽيوون ٽڪريو: (22) ڳُڙ: ڪپڙي جون اگڙيون هٽي سوراخن کي بند ڪرڻ: (23) ڪيلا: لوهہ جا ڪل يا ڪِليئون.

ڳُهچ پنهنجي گهر کان ٻاهر نڪتو ته هن جي نگاهه هڪ نوجوان تي پئي، جيڪو گهٽيءَ جي مُنڍي وٽ پڪوڙا ڪپائيندڙ ڇوڪريءَ وٽ بيٺو هجي، ان کان ڪجهه پڇي رهيو هو. ڇوڪريءَ هٿ جو اشارو ڳُهچ ڏانهن ڪيو ته نوجوان ڪنڌ ورايو ته ڳُهچ تي نظر پيس ۽ ڳُهچ هن کي سڃاتو ۽ چوڻ لڳو.

ادا! تو ڪِجا بيٺو ڪرين؟

يار ٻيلي! آءٌ توسان ملڻ آيس، تنهنجو گهر پيو ناريان، ڀهرين تنهنجو گهر جهريل هو هيڏر پڪو گهر ڪنهن جو پيو ٺهي...؟

ادا... اي ٻه منهنجو گهر پيو ٺهي، ٻچا وڏا ٿي ويا آهن، انهن جي خوشي ڏسڻي آهي، انهن جي شادي ٻه ڪرڻي آهي، سوچيم آڳاٽو گهر ٺهرائي ڇڏيان. هير چار سئو ربيا سيمينٽ جي ٻوري آهي، مهنگائي وڌندي وڃي ته پوءِ گهر ٺهرائي نه سگهان ها.

ادا... منهنجو پيءُ ۽ وڏو ڀاءُ قيد مان آزاد ٿي آيا آهن، انهيءَ جي خوشيءَ ۾ تنهنجي ڳيور جي لاءِ هيءَ مٺائي ڳني آيو آهيان.

نوجوان هٿ واري مٺائي جي ٿيلهي ڳُهچ کي ڏني ته خوشيءَ وچان چوڻ لڳو.

ڀلي ڪيري جي ڪري مٺائيڪٽي آئين، تون مبارڪون هجن.

پوءِ ڳهُچ مٺائي واري ٿيلهي گهر ۾ ٻارن کي ڏئي واپيس آيو. ان دوست کان سندس پيءُ ۽ ڀاءُ بابت وڌيڪ تفصيل پڇڻ لڳو.

ادا... هاڻ مِکي تون ٻڌاءِ تنهنجو بابا ۽ ڀاءُ سگها پگها (24) ته آهن؟

پوءِ نوجوان ذڪاري انداز ۾ وراڻيو ته ادا... ڳُهچ! توکي ته خبر آهي قيد ۾ قيديءَ کي ڪهڙيون سزائون ٿا ڏين.

ها... ادا! واقعي سچو آهي، پوليس وارا قيدين سان وڏو ظلم ڪن ٿا، پر تون بابا جي خبر سڻاءِ؟

(24) سگها پگها: چڱا ڀلا تندرستي ٺيڪ ٺاڪ: سِگهو روستو جلدي واري دير، ٿوري وقت ۾.

ادا... ابا کي ايتري مار ڏناڻون جو هن جون ٽنگون پنگون جهوري ڇڏيون آهن. هاڻ ابا جو علاج هلي پيو اميد آهي تہ سگهو وستو(25) اچ سُيا ٺيڪ ٿي ويندو.

ادا... مون لاءِ مٺائي کڻي آئين، بابا ۽ ادا جي خبر ٻڌائي، وڏي خوشي ٿي، هل تہ ڪچهري ڪوٺي، راڄاڻي ريت ڪريون.

آءُ ريڙهيءَ جو فنڪار ابو دبلو علو پٺوڙو گيلو دبلو ۽ رزاق راهي (پپ) ۽ ٻين دوستن کي ڄاموٽ غفور جي تڙ تي گهرايان ٿو اتي ٿا هلي محفل هڻون.

ادا... ڄاموٽ غفور جو والد ڄاموٽ غلام محمد وڏي همت وارو بهادر ۽ نيڪ انسان، خير خواهہ هو هن جي وقت ۾ ريڙهيءَ جي ڳوٺ ۾ امن، ڀائيچارو ۽ خوشگوار ماحول ايترو هوندو هو جو هر ڪو خوشي ۽ عزت سان وقت گذاريندو هو. ان وقت ۾ ريڙهيءَ ڳوٺ ۾ ڏارين جي آبادي ڪونہ هوندي هئي.

پوءِ گُهچ پنهنجي دوست کي وٺي هلڻ لڳو جڏهن پڪوڙا کپائيندڙ ڇوڪريءَ وٽان گذريا تہ گُهچ بيهي رهيو ۽ ڇوڪريءَ جي وارن کي ڏسي شعر چوڻ لڳو.

”ڇوڪريون اڄڪلهہ، وڏائي وار واسينگا،
هن دليپي دؤر ۾، سي جي نہ ڪٽا ڪن تہ پيو چا ڪن.“

هي سيئي جامع مسجد محمد بن قاسم وٽ آيا تہ سامهون مسجد جي پيش امام مولوي عبدالله موساڻي ڪن دوستن سان گڏ بيٺو هو گُهچ ۽ ان جو دوست ٻئي اچي مولوي عبدالله موساڻي سان مليا تہ ڪين مولوي چوڻ لڳو.

ادا... گُهچ جهٽ گهڙي ويهہ مهمانن سان ڪچهري ڪريون. ايئن چئي مولوي عبدالله سيني کي پنهنجي جاءِ ۾ وٺي آيو ۽ اتي ڪچهري ۾ نوجوان مولوي صاحب کان ريڙهيءَ جي بابت پڇيو تہ ان کي مولوي عبدالله ٻڌائڻ لڳو.

(25) سگهو وستو: جلدي واري دير، ٿوري وقت ۾.

ادا... ريڙهي مياڻ سنڌ جي قديم تاريخي ماڳن منجهان هڪ ماڳ آهي، سنڌو درياءَ جي ڪناري تي ننڍڙي آباد وسندي ريڙهي بندر جي نالي سان سُڃاتي ويندي هئي. انهن ڏينهن ۾ ريڙهي مياڻ جي ڪنڌين کان سمنڊ ست اٺ ميل پري هو. سنڌو درياءَ ريڙهيءَ جون ڪنڌيون آباد ڪندو هلندو جوين واريءَ مستيءَ وچان ڪورنگي کان وهندو ريڙهيءَ مياڻ کان گذري اڳتي هليو ويندو هو. درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جون لهرون ريڙهيءَ مياڻ جي ڪنڌين وارن ماڻهن کي هزارين خوشيون ڏئي هليون ويندڙيون هيون. هتان جا ماڻهو ملوڪ طبيعت رکندڙ هئا جو من سدائين پيار ۽ پريت جي جذبن سان ڀريل هوندو هو. هونئن به سنڌوءَ درياءَ جي ڪنڌين وارن ماڻهن ۾ پيار ۽ پاٻوهه جهجهو ٿئي ٿو.

سنڌ جو ريڙهي بندرگاهه ماضيءَ ۾ جهاز رانيءَ جو لنگهه هوندو هو. هن بندر کان جهاز گذري دبو درياءَ ۽ ديبل بندر ... يندا هئا. ريڙهيءَ جو ذڪر گهڻو پراڻو ۽ مختلف نالن سان مليو ٿو.

اصل ريڙهيءَ جو ڳوٺ موجوده ريڙهيءَ جي اُلهندي پاسي ۾ نار تي آباد هو پوءِ آبادي وڌڻ جي ڪري اُيرندي پاسي واڌ ڪاڻ شروع ڪئي ۽ تہ سموري آباد آهستي آهستي موجوده ريڙهيءَ ۾ اچي آباد ٿيندي وئي.

هيءَ بندر سمنڊ جي ريل يعني درياءَ جي ڪنڌي، جتي پاڻي لهي ۽ چڙهي هلي تنهن کي ساموندي پٽيءَ جا ماڻهو ريل چون.

پوءِ ريل لفظ جي ڪري ريلي بندر سڏيو ويو. ريلي بندر ڪانپوءِ ريڙهي بندرگاهه ۾ نالو تبديل ٿي ويو هن وقت ريڙهي بندر جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو.

ريڙهي ڳوٺ وارن جي ثقافت هميشہ اها آهي تہ هن ڳوٺ ۾ جڏهن ٻيون ٻوليون ڳالهائڻ وارا آيا تہ انهن جي زبان کي ريڙهي وارن ڏاڍ سڄاڻپ واري

نشاني لڳائي ڇڏي. جيئن بلوچ هت آباد ٿيا، انهن جي زبان ۾ ڇي گُشي جو لفظ بار بار استعمال ٿيندو هو تہ ريڙهي وارن انهن کي گُشي بڻائي ڇڏيو. اُهي بلوچ هن وقت گُشي جي نالي سان سڏجن ٿا. جڏهن تہ گُشي نالي سان ريڙهي ۾ ڪا بہ قوم ڪڏهن آئي ڪانهي ڪا. جنهن مان اهو ثابت ٿئي ٿو تہ هتان جا ماڻهو پنهنجي فطرت ۽ ڪلچر الڳ رکن ٿا.

ابن بطوطہ پنهنجي سفر نامي ۾ ريڙهيءَ مياڻ کي ديبل ڇيو آهي. شايد انهيءَ ڪري ڇيو اٿس جو انهن ڏينهن ۾ ريڙهي بندر ۽ ديبل بندر گڏ هئا. انهن ٻنهي جي وچ ۾ ڪا آبادي ڪونہ هئي. پر اسان کي اُن کان اڳ جي ڪتابن ۾ سنڌ جي درياءَ ۽ ٻيٽن جو ذڪر ملي ٿو.

مولوي عربي ڪورس جي ڪتاب هُدايہ ۾ ثوب زطي جو ذڪر ملي ٿو جنهن ۾ زط يعني جت جو تعارف هن طرح سان ڪرايو ويو آهي.

وَهوَ سودان السند مَسا ڪِنهم بين الديبا والجراوردي

هن سِٽ مان واضح ٿئي ٿو تہ اهي جت ڪارا سنڌ جا آهن. رهائش انهن جي وچ ۾ دبو ۽ جُريءَ جي آهي. هير دبو درياءَ تي ماڻهن جي آبادي آهي ۽ جُري سمنڊ جو حصو بڻجي وئي آهي.

دبو ۽ جري اُهي ٻئي ريڙهي بندر جا ٻيٽ هئا. ڪنهن وقت حيدري بندر ۽ ريڙهيءَ جي بندرن جي وچ ۾ دبو درياءَ وهندو هو. انهيءَ زماني ۾ هن درياءَ تي وڏو بندر هو. مهاڻن جا هزارين گهر آباد هئا. هن درياءَ تي ڪيترين ئي ذاتين وارا ماڻهو رهندا هئا هن بندر تيٰ وڻج واپار ججهو ٿيندو هو. هتان جا ماڻهو مڇيءَ جي ڏنڏي ڪانسواءِ ٻني ٻاري جو ڪم بہ ڪندا هئا. هي بندر واپار جو وڏو مرڪز هو. پرڏيهي واپار سانگي پنهنجا ٻيڙا، لانچون ۽ غوراب ڪاهي ايندا هئا، هن بندر گاهہ تي مقامي ماڻهن جا هٿ ۽ مختلف وکرن جا دڪان بہ هئا، جيڪي بندر ۽ شهر منجهہ اڏيل هئا، انهن ڏينهن ۾ دبي درياءَ جو ڏيک ڏسڻ وٽان هو.

سنڌو درياءَ سامونڊي پٽيءَ ۾ داخل ٿيڻ ڪانپوءِ سمنڊ سان ياڪر پائي ملڻ جي آس ۾ ۽ جوش وچان هلندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن بغير ڪنهن روڪ ٽوڪ جي سنڌو پنهنجا رخ تيزي سان بدلائيندو رهندو هو ته ڪيترائي ڳوٺ، وسنديون ۽ بندر آهستي ڦٽڻ شروع ڪندا هئا. وري جنهن هنڌان سنڌو نئون گس ٺاهي هلندو هو ته انهن جاين تي نوان ڳوٺ ۽ آباديون، بندر ۽ بازارون خوبصورت رنگن سان جڙي وينديون هيون.

ڇو ته پاڻي انسان جي بنيادي وسيلن مان هڪ اهڙو وسيلو آهي، جنهن جي بغير انسان جي زندگي ته به ڇا، پر ڌرتيءَ خود ڦيٿهڙو ڪائي تباهه ٿي وڃي ٿي. ان ڪانپوءِ ڪنهن به جيوت جي زندگي رهي نٿي ۽ نه رهندي آهي.

جڏهن ڪورنگي ۽ ريڙهيءَ کان سنڌو پنهنجو رخ بدلايو ته درياءَ جي انهن وهڪرن واري جاءِ تي سمنڊ جو ڪارو پاڻي ڪاهي پيو. هير ريڙهيءَ جي ڪنڌين سان سمنڊ جو ڪارو پاڻي آهي.

ريڙهيءَ ڳوٺ جي ڏکڻ ۾ درياءَ ۽ اُتر ۾ جبل آهي. اهو جبل حيدري بندر کان نڪري ٿو چشما ڳوٺ کان ٿيندو ريڙهيءَ ڳوٺ جي اُتر طرف کان مٿيندو اڳتي هلندو گهگهر ڳوٺ کان شاهه حسن پير، گهاور جي ڏکڻ طرف پنيور تائين وڃي ٿو. هيءَ جبل اسٽيل تائون وٽان ٽڪرن ۾ ورهائجي وڃي ٿو. هڪ حصو ڏاپيجي، جهمپير کان هلندو ۽ ڪينجهر کان اڳتي وڃي وڃي ٿو. حيدري بندر ۽ ريڙهيءَ بندر جي وچ ۾ چشما ڳوٺ آهي. اُتان جبل جي وچ مان هيٺ ڪچو رستو سمنڊ جي طرف نڪري ٿو. هن وقت اهو پڪو روڊ جي شڪل ۾ آهي، جنهن کي گولائي چون ٿا. اُن گولائي کان به رستان نڪرن ٿا، هڪ رستو اولهه طرف حيدري بندر ۽ ٻيو رستو اوير طرف ريڙهي بندر ڏانهن وڃي ٿو.

حيدري بندر کان ريڙهي بندر تائين جبل جي مٿان هن وقت وڏي آبادي

رهي ٿي، جنهن ۾ بنگالي، برمي ۽ پناڻ جيڪي جهجهي تعداد ۾ آباد ٿيندا وڃن ٿا. چند سالن ۾ هتان جا مقامي ماڻهو ڌارين جي وڌندڙ لوڏ جي گهيري ۾ اچي، اقليت واري شڪل اختيار ڪري ويندا. ان ڪان اڳ ۾ هتان جي سجاڳ ڌرين تي اها ذميداري آهي تہ اهي ڌارين ماڻهن جي يلغار کي روڪين ۽ پاڻ کي سنڀالين تہ سٺو آهي.

ادا... توهان کي پنهنجي استاد مولوي غلام حسين چانڊيو جو بيت ٻڌايان ٿو.

ٿي سڏيو ڪي ڏينهن ديول هي اُهو آهي ڀنڀور،
سنڌ جي ساحل تي وسندڙ شهر هي مشهور زور،
پنج تهذيبن جو مد فن مر جئہ بهرام گور،
هئا منجهس ميلا متل ۽ زندگيءَ جو زوز شور،
سڪ يري سسئي هتي هئي، هت هوّ آرياڻي اتور،
ڪيچ جو والي پنهون سو مڙد مٽيادار مور،
جنهن جي هيبت هئي، سچي هاڙي ۽ هنگور ۾،
عشق آڻي هو بڻايو سو ڪتي ڀنڀور ۾.

سنڌ جي ساموندي پٽي تي رهندڙ مهاڻن جي پراڻي گَت (عادت) رهي آهي تہ نالي پٺيان تلخص طور نئون نالو لڳائين. جيئن تہ ساحلي پٽي جي مهاڻن ملاحن ۽ ميربحرن جو جيا پو پاڻيءَ سان آهي مڇيءَ سان ججهي ڪرت رهي آهي، انهن جو گذر سفر بہ مڇيءَ تي آهي. ڪاري هجي يا مٺي، جنهن ماڻهوءَ کي ڪا بہ مڇي ڏسڻ ۾ يا کائڻ ۾ متاثر ڪري ٿي تہ پوءِ اهو ان مڇيءَ جو ذڪر گهڻو ڪري ٿو جنهن سبب جي ڪري انهيءَ مڇيءَ جو نالو سندس نالي پٺيان تخلص طور سڏجڻ ۾ اچي ٿو. اهڙيءَ ريت هڪڙا ماڻهو بين تي پنهنجي طرفان نالا رکندا آهن.

ڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ جي عادت مطابق بہ ان تي تخلص

رکندا آهن جيئن مرحوم احمد ٿانڊو ۽ يوسف نوتاري، هي ٻئي ريڙهي جا مشهور ناڪئا رهي چڪا آهن. مرحوم احمد ڪولٽو پاڙي مان هو هن جي اها عادت هئي ته دل ۾ ڪا به ڪنهن جي ڳالهه نه رکندو هو، هر ڪنهن کي منهن تي سچ چئي ڏيندو هو ته ايئن ماڻهو کي باهه لڳي ويندي هئي ۽ ٿانڊي وانگر دکندو هليو ويندو هو. مرحوم احمد جي اهڙي سچ چوڻ تي ڪيس هتان جي ماڻهن مٿس ٿانڊو تخلص رکي ڇڏيو.

يوسف نوتاري هن وقت ريڙهي جي موساڻي پاڙي ۾ رهي ٿو. هن جي اها عادت آهي ته هر ڪنهن سان عورت، مڙد ۽ ڳڀرو سان بي حيائيءَ وارو مارڪو ڪندو رهندو آهي. هر ڳالهه هر هر بيان ڪندو رهندو آهي، جنهن ڪري وري ريڙهي وارا ماڻهو هن کي يوسف نوتاري جي نالي سان سڏيندا آهن.

ادا... ريڙهيءَ ۾ ڪجهه ماڻهو جيڪي ڪنهن به هڪ پيٽي تي ٽڪي ڪونه رهن، سدائين ڪڏهن ڪٿي ڪڏهن ڪٿي آسپاس ۾ پيا ماڳ مٽائيندا رهندا آهن، انهن کي پاڙويا سڏيو ويندو آهي، جيڪي موساڻي ۽ ملڪائي پاڙن جي وچ ۾ الڳ پاڙي ۾ رهن ٿا. هاڻي انهن کي پاڙويا جي پاڙي يا نالي سان سڏيو ويندو آهي. مولوي عبدالله ڪڇهري ڪندي ٻڌايو ته "ڪنيي" ۽ "چير" راند ريڙهيءَ جا ٻار ۽ وڏا پڻ ۾ ڪڏندا آهن. هن راند ۾ به پڙيون ٺاهيندا آهن، اها راند ٻن ليڪن جي وچ ۾ ٿيندي آهي، پهرين کي پنيي ۽ ٻيءَ چير چئبو آهي. هن وقت به اها راند ريڙهيءَ ۾ کيڏي وڃي ٿي. "ڪنيي" راند ڪڏڻ جي پڙي ۽ "چير" راند ڪڏڻ جي جاءِ، اسين کلي ميدان ۾ اها راند ڪندا آهيون، ويهن ماڻهن ۾ سٺ ماڻهن جي وچ ۾ ٿيندي آهي، اهي ٻنهي پاسن کان برابر هوندا آهن.

مولي عبدالله موساڻي ڪڇهريءَ وارن کي چيو.

ڄاموٽ غلام محمد موساڻيءَ آپريشن ڪرائي آيو آهي، هلي خبر

ڪيڏي اچون. هن وقت انونجاهه سالن جو آهي.

پوءِ سيئي اٿيا ۽ ڇاموٺ غلام محمد موساڻي جي اوتاري ڏانهن وڃڻ لڳا. گهٽيءَ ۾ ٻار ڪنهن ٽانوَ ۾ پسيل مٽي وجهي ان جو سانچو ٺاهي رهيا هئا، انهن ٻارن کي ڏسندي مولوي عبدالله موساڻي چيو ته "ٻار گڏبورو راند ڪن ٿا". جڏهن ڪچهريءَ جو دور هليو ته ڇاموٺ غلام محمد موساڻي چوڻ لڳو.

اسين ريڙهيءَ جا اوائلي رهندڙ آهيون. جڏهن اسان جا وڏا تقريبن چار سئو سال اڳ هت آيا هئا ته ريڙهيءَ ۾ واٽيا ۽ سڪ جهجها هئا. هن وقت اسان جي ستين پيڙهي آهي. اسان جا وڏا پنج ڀائر هئا. جنهن ۾ وڏي ۾ وڏو موسيٰ، پنجون، اسماعيل، ٻيو ابراهيم هئا. اسين مهاڻن جون اوڙڪون آهيون. اسان وڏا مڇيءَ جو ڌنڌو ڪندا هئا ۽ قاسم هئا. هيرٿن جي نالن سان ريڙهي ۾ پاڙا آهن. جت جيڪي ريرهي جي پرپاسن ۾ هئا اسين ذاتن جا ماڻهو پوءِ ايندا ويا ۽ هت رهڻ لڳا.

مولانا محمد هاشم ٺٽويءَ جو شاگرد نالي دين محمد شيخ ريڙهيءَ جي پرسان لٽ بستيءَ ۾ اچي رهيو اهڙيءَ طرح شيخ آباد ٿيا. جيڪي پوءِ ريڙهي ۾ اچي رهيا. انهن کي به صديءَ جو عرصو ٿي ويو آهي.

سنڌ جا بندر آباد هئا. ان وقت سنڌو درياءَ موج ۾ مستين وارو هو ريڙهيءَ وٽان دبو درياءَ گذرندو هو هيءَ وڏي آباديءَ واري وسندي هئي.

لاڙي بندر موجوده ريڙهي مياڻ کان ڏکڻ جي طرف ٽن چئن ڪلوميٽرن جي فاصلي تي هو لاڙي بندر جي اولهه ۾ ٽن چئن ڪلوميٽرن جي فاصلي تي رتوڪوٽ بندر هو جنهن جا نشان اڄ به موجود آهن. لاڙي بندر جي اوير ۾ سمنڊ جي ليول جي حساب سان ٻيڙيءَ جي ذريعي ٽن چئن ميلن جي فاصلي تي ديبل بندر هو اهي ٽئي بندر هڪٻئي جي بلڪل ويجها هئا. جيڪي علائقي جي سونهن هئا.

دبي درياءَ جون نريون ٽنهي بندر گاهن سان لڳنديون آهن. دبي درياءَ

جي نري ڦٽي سان رتوڪوٽ بندر سان لڳندي آهي. دبي درياءَ جي نري ڪُڏي سا لاڙي بندر سان لڳندي آهي. دبي درياءَ جون نريون پيتاٽي ۽ ڪڏي اهي ٻئي نريون ديبل بندر سان لڳنديون آهن. پر هير نه دبو درياءَ آهي نه ئي بندر آهن. هير دبي درياءَ جي هنڌ تي ۽ ان جي نرين ۾ سمنڊ جو کارو پاڻي وهي پيو.

هن وقت ريڙهيءَ ۾ جنهن جاءِ تي ڄاموٽ غلام محمد بندر آهي، اصل ۾ ان جاءِ تي ريل هئي، يعني سمنڊ جو ڪنارو جنهن کي هتان جو ماڻهو ريل چوندا هئا. ڇو ته سمنڊ جو کارو پاڻي انهيءَ جاءِ تي چڙهي ايندو هو ۽ لهي ويندو هو. پاڻيءَ جي انهيءَ ريلي کي "ريل" سڏيندا هئا. پوءِ ريل لفظ مان ريڙهه بڻيو ريڙهه لفظ جي معنيٰ به ساڳي نڪري ٿي، ڇو ته سمنڊ جو پاڻي هن جاءِ تي رڙهي ايندو هو ۽ پوءِ لهي ويندو هو. اهو صرف هتان جي مقامي ماڻهن جي لهجي جي ڪري ريل مان ريڙهه مان ريڙهي بڻيو آهي. ريڙهي لفظ جي چئن صدين کان مٿي عرصو گذري ويو آهي.

هن وقت ريڙهيءَ ۾ ڄاموٽ غلام محمد بندر آهي، اهو اوائلي بندر آ، اهو شروع ۾ اسان جي وڏن جي نالي سان هو هير ريڙهيءَ ۾ جيڪي ٻيا بندر آهن اهي پوءِ جا آهن، منهنجي والد صاحب جو نالو ڄاموٽ غلام محمد پٽ ڄاموٽ عيسيٰ پٽ حاجي حسين پٽ ڄاموٽ بڪر...

ڳُهچ ڪجهه وقت ويهي مولوي عبدالله موساڻي، ڄاموٽ غلام محمد موساڻي کان موڪلايو پنهنجي دوست صالح سان گڏجي ٻاهر آيا. پاڻ ۾ ڪچهري ڪندا ترَ تي اچي پهتا. ورياڻي ترَ تي ڪيئي هوڙا جنهن ۾ ڳاڙيتو هوڙو وڏو هوڙو لانچون ۽ ننڍيون هوڙيون، ٻيڙيون هيون. ڪي هوڙا سُڪي تي بيٺا هئا، ترَ تي هڪ ناڪئويرُ ۾ بيٺل شخص کي چئي رهيو.

ادا گلو واڍا! هوڙي جي پوڏ بدلي ڪري ڏي ۽ هوڙي جو ترُ نئون وجهي ڏي، غريب ماڻهو آهيون، مڙئي جڳاڙ ڪرڻو آهي.

گلو واڍو سُڪي تي بيٺل هوڙي ڏانهن ڏسي اُن شخص کي چيو.

ادا موسيٰ جهلنگيءَ مِڪي هوڙو ڏيڪار ڪم ڏسي ڏوڪڙ چوندس ۽ هوڙو بن ڏينهن ڪانپوءِ ٺانئِيندس. مِڪي هڪ ٻه ڏينهن جهجهو ڪم آهي، اهو پورو ڪريان، جي تون انتظار ڪري سگهين ته پوءِ ٺاهي ڏيندس.

رات نوَي بجي ريڙهي جي مِلڪاڻي پاڙي ۾ مولوي حڪيم عبدالله ولد اسماعيل ملڪاڻي طالباڻي پاڙو عرف ننڍو ملئو جيڪو پاڻ آکين جي نور کان محروم آهي، تنهن پنهنجي جاءِ تي ڪچهري ۾ ويٺلن کي ريڙهيءَ جي ماضيءَ بابت ٻڌايو.

قاسم پورٽ ويجهو هڪ نيريا نيرو معنيَ ڍورو جتان پاڻي لهي ۽ چڙهي، ان ڍوري کي ونگين يا ونگرن وارو ڍورو چوندا هئا. ڪنهن وقت ان ڍوري تي ونگرن جا ماڻهو آباد هئا، جنهن ڪري اهو ڍورو ونگين واري نالي سان مشهور ٿيو. ونگرن جا ٽي چار پاڙا، جن مان اسماعيل وڏو اول جو اولاد اسماعيلاڻي پاڙو سڏجي ٿو. قاسم ۽ دودو اول جن جو اولاد قاسماڻي ۽ دوداڻي پاڙا سڏجن ٿا.

ميرن جي زماني ۾ جڏهن سنڌو ندي جبل وارو پاسو سيوهڻ کان ڏيئي، ڪورنگي ڪريڪ ۾ اچي پوندي هئي ته سنڌو نديءَ جي مٽي ۽ ريتي جبل جي ڪناري سان اچي گڏ ٿيندي هئي، جنهن کي ريڪ چوندا هئا ۽ پاڻيءَ پرسان گپ واري زمين کي ريل چئبو آهي. ونگين واري وٽ ونگرن سان گڏ جوکيا قبيلي جا ماڻهون به آباد هئا، جن ۾ شيخ سليمان جوکيو شيخ مراد جوکيو جيڪي مخدوم هاشم ٺٽويءَ جا مريد ا، ونگرن ۽ جوکين جو پاڻ ۾ ناراضپو ٿي پيو ۽ سنڌو نديءَ جو زور به گهٽجڻ لڳو ته ونگرن جا ماڻهو اتان لڏي جبل جي پرسان ريڪ ۽ ريل تي اچي ويٺا. پوءِ وقت ۽ حالتن سان گڏ ريڪ ۽ ريل جو لفظ بدلجي ان مان ريڙهي جو لفظ سڏجڻ ۾ آيو. اڄ اهو ريڙهي مياڻ جي نالي سان وڏو وسندڙ اباد بندر بڻجي ويو آهي.

جڏهن سنڌو نديءَ جو رخ آهستي آهستي ڪورنگي ۽ ڦٽي ڪريڪ

ڪان متجڻ لڳو. 1809ع ۾ قليليءَ ۾ تمام گهڻو پاڻي آيو. 1819ع ۾ ڌرتيءَ جي ڏڌڻ ڪري سنڌو ندي وري بگهياڙ نالي ڦاٽ مان وهڻ لڳي ۽ سنڌو ندي بگهياڙ ڦاٽ جي وسيلي دبي ڪريڪ ۾ اچي ڇوڙ ڪندي هئي. دبلا به ونگرا آهن، جيڪي ڪنيءَ ڪنيءَ تي آباد هئا، اهي دبي ڪريڪ تي اچي آباد ٿيا، جنهن هنڌ سنڌو ندي ڇوڙ ڪندي هئي.

جڏهن ڪورنگيءَ ڪان سنڌو نديءَ رخ بدلايو ته سنڌ جا قديم بندرگاهه جيڪي سنڌ جي سامونديءَ جا سهڻا بندر ۽ ماڳ هئا، جن ۾ جاڪي بندر، وڪر بندر، ديبل بندر ۽ پنيور بندر سي ويران ٿيندا ويا.

راڻن جو ڪوٽ يعني ڪارڙو درياءَ جنهن وٽان دبو درياءَ نڪري پٽياڻيءَ درياءَ ۾ اچي پوندو هو. ڪارڙي درياءَ تي شاهه ڪتال ۽ درياءَ پير جون مزارون آهن. جڏهن ڪارڙو درياءَ ڦٽو ته بگهياڙ جي ندي شيشا تان وهندي هئي. شيشا جون به شاخون ڪتوري وارو ۽ ڍانڊو سي وهنديون هيون. ڍانڊو شاخ ڍنڍ ۾ پوندي هئي ۽ محموداڻيءَ جي مزار به اتي آهي، جيڪي هينئر ملئي پوتا سڏجن ٿا.

بگهياڙ درياءَ جي اتر پاسي ۾ مِلڪو سِرڻ ۽ جابو اهي تي مياڻيون وسندڙ هيون، جتي ملڪائي پاڙي جا ونگرا آباد هئا، ملڪائين جي اوڙڪ يعني پاڙو بغدادي آهي، سي بغداد ڏانهن ويندڙ ۽ واپار ڪندڙ ناڪئا هئا. هن وقت ريڙهيءَ ۾ ملڪائين جو وڏو پاڙو آهي.

اها اوڙڪ (پاڙو) ملڪائي ونگرن ۾ ملاح قسم جي اوڙڪ (پاڙو) آهي، جيڪي هاڻ ملڪائي سڏجن ٿا، جيڪي مِلڪي جي مياڻي ۽ بين مياڻين تي آباد هئا. اٺويهه صديءَ جي شروع ۾ حاجي ابراهيم عرف تمر ملڪائي پاڙن سان ناراض تي ريڙهي ڳوٺ ۾ اچي ويٺو. 1930ع ۾ هڪ پڪي ماڙي نهرايائين، جيڪا اڄ به پراڻي حالت ۾ موجود آهي، جڏهن مياڻين تي منو پاڻي اٿليپ تي ويو هو ملڪ جي ورهاڱي ڪانپوءِ مِلڪائي ونگرا به مياڻيون

ڇڏيندا اچي ريڙهيءَ ۾ آباد ٿيا هئا. ڪي وري لٽ بستيءَ ۾ اچي ويٺا. پر پوءِ اُهي به لٽ بستيءَ مان لڏي آچي ريڙهيءَ مياڻ ۾ آباد ٿيا.

حاجي ابراهيم عرف تمر ملڪائي جو پوٽو عمر ملڪائي هن وقت ريڙهيءَ جو ناظم آهي، سادي طبيعت جو آهي، ريڙهيءَ ۾ ملڪائين جا ست پاڙا آهن. ڻاليا ڻي پاڙو اڳاراڻي پاڙو سڪڙيا پاڙو جلالاڻي پاڙو وساياڻي پاڙو طالياڻي پاڙو حياتاڻي پاڙو

پنجواڻي پاڙو: هيءَ پاڙو موساڻي پاڙي مان آهي.

پيراڻي پاڙو: پينگراڻي پاڙو ڪائتاڻي پارو ورياڻي پاڙو جيڪي پنهنجن پنهنجن پاڙن جي نالن سان ريڙهيءَ ۾ سڃاتا وڃن ٿا.

ٻاڪراڻ، ريڙهيءَ مياڻ کان اوڀر طرف شاهه حسن جي جاءِ تي آهي، جتي اڄان به پوا بلوچ آباد آهن. ونگين واري جا وانگرا هاٽوڪيءَ ريڙهيءَ ۾ آباد ٿيڻ لڳا هئا. تڏهن اتي اسماعيلاڻي پاڙي جو وڏو عيسوءِ ان جو پٽ عثمان ءِ ان جو پٽ بڪر ءِ بڪر جو پٽ عثمان جيڪي اصل ريڪ ءِ ريل جا مقامي ويٺل هئا. ايوب ولد اسماعيل پينگهراڻيءَ عرف ڇخلان مولود پڙهندو هو.

ڪارو ٻنو يعني جبل جي ڪاري ٻني پٿريلي، جيڪا لٽ بستيءَ کان وٺي اولهه ۾ ڪارين جي ماڳ تائين ديهه ريڙهيءَ جي زمين اسماعيلاڻين جي هئي. جيڪي موسوي جو اولاد آهن. اصل ۾ اهي سونمياڻي کان 1835ع کان 1840ع واري ريڙهيءَ ۾ اچي آباد ٿيا. انهن ۾ ايوب ٻائولو نالي هڪ همراهه موساڻين کان لڏي اچي واڳو ڏر جي اوڀر طرف ۾ اچي ويٺو جنهن کي ڪانوڙ نالي سان به سڏيندا هئا. لٽ بستيءَ جي نئين جي پيٽ ۾ ٻڙ جو وڻ هو جيڪو شيخ دين محمد جي نالي سان مشهور هو لٽ بستيءَ جا شيخ به مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ جا مريد هئا.

شيخن کي بڪري ونگر لٽ بستيءَ ۾ ٿوري زمين کيت آباد ڪرڻ جي

لاءِ ڏني هئي، لٽ بستيءَ ۾ اڳاريو نالي جت رهندو هو جيڪو اُٺ چاريندو هو. 1914ع ۾ بکر ونگروان اڳاروجت کي به ٿوري زمين ڪيٽ آباد ڪرڻ جي لاءِ ڏني هئي، لٽ بستيءَ ۾ حاجي روسو نالي جت جيڪو پانڌياڻي پاڙي جو اصل وڏو ۽ اُٺ چاريندو هو.

ڦٽي ڪريڪ جي اُتر پاسي ۾ يوسف شاهه اولياءَ جي مزار آهي ۽ دبلا اُن جو ميلو ڪندا آهن. دبي ڪريڪ جي ڏکڻ ڪوس پاسي شيخ لوڏڻ جي مزار آهي، جيڪا دبي درياءَ ۽ پيٽياڻي درياءَ جي وچ تي آهي. پيٽياڻي ۽ دبي ڪريڪ جا منهن گڏيل آهن. ڪڏي ڪريڪ جي اُتر پاسي ۾ قاسم شاهه ڪرٽي واري بزرگ جي مزار آهي، چاڻ ڪريڪ جو منهن ڏکڻ ۾ حجامڙي درياءَ سان گڏ آهي.

ڇاڻ ڪريڪ جي اوير طرف ۾ سيتا نالي ڍورو آهي، جيڪو ڇاڻ ڪريڪ ۾ ڇوڙ ڪندو هو ۽ ڪري ٿو.

سمنڊ کان پنجاهه ميل سنڌو ندي ٻن ڦاٽن ۾ هڪ بگهياڙ ۽ ٻيو سيتا ۾ ورهائجي ويندي هئي، هنن جا ٻيا به ڪيترائي نالا آهن. پر ڇوڙ واري پاسي ۾ هنن کي منيجا ۽ واٽياڻي به ڪوٺيو ويندو هو اهي مل ڪريڪ ۾ مُنٽي درياءَ جي ڇاڙن ۾ به ڇوڙ ڪندو هو. هن کي بعد ۾ قلندري ڦاٽ به سڏيو ويو جيڪو انگريز سرڪار 1904ع جي نقشي ۾ موجود آهي ۽ مِڪيه وهڪري کان ڇڇڻ وقت ايترو ته جهجهو پاڻي هوندو هو جو اُڪرڻ به مشڪل ٿي پوندو هو. ڪيدي واري به منيجا جي ننڍي ڇاڙهه هئي.

ڪنهن زماني ۾ سنڌو ندي يارهن ڦاٽن ۾ ڇوڙ ڪندي هئي. ڦٽي، پيٽياڻي، جوهه، ريچل، ڪيهر، مل، سيتا، سير ڪريڪ، حجامڙو ڪيدي واري، ڪوڪي واري ڪجهه ڦاٽ بگهياڙ جون ڇارون هيون، انهن ۾ ڦٽي، پٽياڻي، جوهه، ريچل ۽ ڪيهر

ڪيهر ۽ مل اهي سيتا جون ڇاڙون هيون.

حجامڙو كيـدي واري، كـوكـي واري، سير ۽ كـوري جيـكـا سـير كريك سڏبي آهي، اهي پنياري ۾ قليليءَ سان لاڳاپيـل هيـون. منيجا ڄـي وهـكري جو پاڻيُ كوكي واري يعني قلندري ڦاٽ وسيلي سـمنڊ ۾ پونـدو آهي. هي سنڌو درياءَ جو وڏي ۾ وڏو ڇوڙ آهي. اڳئين وقت ۾ هـن كـي گـوزا سڏيو ويندو هو. چاڻ كريك ۾ حجامري جي وچ تي بگهاڙجي نـدي شيشا نالي درياءَ وهندو هو ۽ ملكي درياءَ بگهاڙجي ايرنديٰ پاسي ۾ آهـي. ملكـي درياءَ جي اوير ۾ ميدان جو مقام ۽ ان جي اوير ۾ لنبي ڍورو آهـي. لـنبي ڍوري جي كنڌيءَ تي مئين پناڻي ڏاڏي بچل جي مزار آهي، حجامڙو درياءَ تي پيرو شـاهـ بـزرگ جـي مـزار آهـي، حجـامرو دريـاءَ جـي ڏكـڻ پاسـي كـان ترسـاڻ كريك نكري ٿي، جيكا سمنڊ ۾ ڇوڙ كـري ٿـي. ترسياڻ دريـاءَ ۽ گـورا درياءَ، گورا يعنيٰ گهوڙو كـريك ٻنهي جا منهن گـڏيل آهـن، جيـكـي عربي سمنڊ ۾ ڇوڙكن ٿا. وچ ۾ اوير پاسي كاڻ كوير درياءَ اهي، جنهنْ جـو اتريـون پاسو كيديٰ واري ۾ آهي، ۽ ڏكڻيو پاسو گهـوڙي كـريـك سـان ملـي ٿـو. كـوير درياءَ جي اولهہ طرف ۾ ٻہ درياءَ آهن، هـكڙيٰ جو نالو گنئو ۽ ٻي جـو نـالو ٻـٽي آهي، كـوير درياءَ ايرنـدي طـرف ۽ سـامهون پـوري نـاليٰ ڳـوٺ ۽ ڍورو آهـي، جيـكـو قلندري ڦاٽ جو مِكيہ حصو آهي. جڏهـن قلنڊري درياءَ مِلـكـي وٽـان بگهاڙجي نـديءَ مـان وهـكـرو كـري مـل كـريـك ۾ پونـدو هـو تـہ ان وقـت قلندريءَ جو تورو پاڻي ٻي پاسي وهڻ جي كـري مُـنڌي نـاليٰ هـك وڏو دريـاءَ ٿي پيو جيكو اڳئين زماني ۾ سنڌو نديءَ جو مِكيہ ڇوڙوارو مركزي دريـاءَ هو پر هاڻي سوڙهو ٿي ويو آهي ۽ منجهس بنا پئجي ويا آهن.

گهوڙو كـريك جي اوير طرف ۾ وٺو نالي درياءَ آهي، جيـكـو ڦاٽ دريـاءَ مان ڏكڻ طرف پوريءَ جي ماڳ وٽان وڃي پوءِ چار واري ڍوري ۾ پـوي ٿـو. اڳـي هتي ماڻهن جي ڳتيل آبادي هئي، چار واري ڍوري تي هـك پـكـي سـرن جـي مسجد ٺهيل هئي ۽ اڃان بہ زبون حالت ۾ ان جا نشان موجود آهن، جنهن كـي

چار واري مسجد سڏيو ويندو آهي. ونو درياءَ جي اوير ۾ هڪ ننڍڙو درياءَ ڪٽت يا ڪٽند آهي، جيڪو اتر ڦاٽ کان ڏکڻ جي طرف ور وڪڙ ڪري هلندو ميرواهه نالي ڍوري ۾ داخل ٿئي ٿو ۽ پاروواري سان ملي ٿو. مُٽي درياءَ جي اتر طرف کان ڏکڻ طرف نڪري ٿو پن ٽن ميلن کانپوءِ سوکي بندر جيڪو ميرواهه جي ڏکڻ طرف آباد هو. سوکي بندر جا هن وقت به ڦتل آثار موجود آهن. ميرواهه درياءَ ان کان به اڳتي هلي اولهه طرف ۾ هڪ سنهڙي نالي هڪ چاڙ چڏيائين. ٻي چار اوير طرف ۾ واڻ جي نالي سان چڏيائين. پوءِ سنهڙي ۽ واڻ چاڙون ٻئي هن وقت سنڌو درياءَ ۾ واڻ درياءَ جي نالن سان آهن. اهي ٻئي چاڙون دريائي صورت اختيار ڪري سمنڊ ۾ ڇوڙڪن ٿيون. سنهڙي درياءَ ۽ واڻ درياءَ تي قاسماڻي جت آباد هئا ۽ ٻيون ذاتيون به آباد هيون.

سوکي بندر جي اولهه طرف گابار نالي هڪ ڍورو موجود آهي، جنهن کي هن وقت گابار درياءَ به سڏين ٿا. جيڪو اڳ ۾ سنڌو نديءَ سان ڳنڍيل هڪ وڏو درياءَ هو جتي ان وقت ڪيترائي ڳوٺ آباد هئا. هن وقت اهي خالي پٽ نظر اچن ٿا. جنهن جي چئو طرف سمنڊ جو کارو پاڻي آهي. ميرواهه، سوکي بندر جي ڏکڻ ۾ اڳاريا پاڙي جا ملڪائي ونگرا آباد هئا. ڪاٺڙ درياءَ ۾ پوي ٿو ۽ ڪاٺڙ درياءَ سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو جتي جوکيا قبيلي جا ماڻهو اڳ ۾ آباد هئا.

پڪٽيڙي درياءَ جي ڏکڻ پاسي ۾ گهوڙو درياءَ ۽ ديهه موجود آهي، جيڪو ڪاٺڙ ڪريڪ ۾ پوي ٿو انهن سڀني ڍورن، چارن، دريائن ۾ سنڌو نديءَ جو مٺو پاڻي سڄو سال موجود هوندو هو. تڏهن اهي سڀ کيت ٻيٽ سهڻي ساوڪ ڀري سونهن سان آباد هوندا هئا.

وقت جي وهڪري سان گڏوگڏ قلندري درياءَ مان اولهه کان اوير طرف پاڻيءَ جي وهڻ ڪري هڪ ڦاٽ ڦاٽو درياءَ 1950ع ۾ جيڪو آٽر ڪيءَ جي

ماڳ وٽان اتريون حصو سنڌو نديءَ جيِ موجوده حيدرآباد کان هيٺ سنڌوءَ درياءَ جي مِکيه وهڪري جو رخ ڏکڻ ۾ اولهه طرف هوندو هو منجهس ٻن ٽوٽ وَهڪرن کانسواءِ وهڪرو سڌو آهي، سندسَ پهريون وڪڙ ان ماڳ تان ڏسبو جتان پنياري ڦاٽ ڇڄي ڌار ٿيندو آهي، ٻيو وڪڙ اتان ٻيهي ڏسبو جتان حجامڙو درياءَ ڦٽي نڪري ٿو. هن وهڪري جي سڌي ماپ 90 ميل آهي ۽ ور وڪڙن وار فاصلو 112 ميل ٿيندو.

چوڙ واري علائقي ۾ هن وهڪري جا ڪيترائي نالا آهن، سمنڊ جي پرسان هن کي منيجا يا واٽياٽي سڏبو هو پارنهن ميلن کان مٿي هنَ کي موگرا، پوپٽ، سيتا ۽ قلندري ڦاٽ سڏيو ويندو هو. سڄي ڪنار واري ايراضي کي ڪوڪاري پرڳڻو چيو ويندو آهي، هتي ڪيترائي وسندڙ ڳوٺ آباد هئا، جن جي پرسان به ڪارويون هيون، ڪنهن زماني ۾ انهن ڪارين کي گورا چوڙ سڏيو ويندو هو ۽ گهوڙا رک به چيو ويندو هو. هاڻي هن کي گهوڙو ڪريڪ جي نالي سڏيو وڃي ٿو.

چوڙ کان چار پنج ميل مٿي پيٽڙيءَ جو ڳوٺ هو ۽ اجان به آهي. ڪيدي واري چوڙ پرسان پورو چوٽ ڪيٽريون ڪاريون ڏسبيون، پيٽڙي ڳوٺ جي 9 ميلن کان مٿي هن وهڪري جي ويڪر 890 گز هئي، ان ماڳ تان مُنڌي ڦاٽ منجهانس ڇڄي ڌار ٿيندو هو جيڪو هاڻي واريءَ جي دڙن سان پرجي ۽ ڦٽي سوڙهو ٿي ويو آهي. ڪنهن زماني ۾ هن ڦاٽ جو پاڻي ڪيهر جي چوڙ وسيلي سمنڊ ۾ پوندو هو. سمنڊ جي پنجن ڇهن ميلن جي مٿي مَل درياءَ جو پراٽو پيٽ ڏسي سگهجي ٿو. جنهن طرف ڪان ڪاروڇاڻ شهر، ٺٽي ضلعي جو مشهور شهر ۽ هن وقت تعلقو آهي. ڪاروڇاڻ ۾ اڳ تمام گهڻي آبادي رهندي هئي، پر سمنڊ جي کاري پاڻيءَ جي ڪري هيءَ وڏي وسنديءَ وارو شهر ڦٽندو وڃي ٿو هن وقت ٿورڙي آبادي اڃ به قائم آهي. مُنڌي درياءَ جي اوپر طرف پکيئڙي جو ڍورو هو جيڪو هاڻي درياءَ آهي، ان جي ڏکڻ طرف ۾ مُنڌي

درياءَ جي هڪ ڇاڙ نانگ واري جي نالي سان ورن وهڪرن وارو وڏو ڍورو اجان بہ آهي، جنهن ڪي وَرَي وارو ٽڪر ڪري سڏيندا هئا. اتي رتاڻي جت آباد هئا. نانگ واري ۾ واڻ جا اپرندا منهن آڏياڙي درياءَ ۾ پون ٿا. جيڪو وهڪري سان مليو ۾ ڏکڻ پاسي روهڙو نالي درياءَ ٿيو. روهڙو درياءَ ڏکڻ کان گولائي ڪري اوير جي طرف لانياري نالي درياءَ ۾ پوندو هو. لانياري درياءَ جو ڏاکٽيو حصو شڪراني درياءَ سان ملي پوءِ مل ڪريڪ ۾ وڃي اهي ڇوڙ ڪندا هئا.

لانياري درياءَ جو اوير وارو حصو ڪڏو درياءَ ۾ پوندو آهي، جيڪو واڙي ڪريڪ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. لانياري درياءَ جي ڏکڻ پاسي ميون لال بزرگ جي مزار آهي، جنهن جي مينهن ۾ سونو پاڏو هوندو هو. واڙي درياءَ تي حاجي ابراهيم واڙيءَ واري جي مزار آهي. لانياري درياءَ جي اُتر طرف ڏبو درياءَ پوي ٿو جيڪو هاٽي نوڙهي نالي ديهہ ۾ ڳوٺ سان مشهور آهي.

گهڙو درياءَ جيڪو ديهہ بہ آهي، ان مان هڪ ڇاڙ نڪري ٿي جنهن کي هڏن وارو ڍورو سڏبو آهي، جيڪو اڄ بہ آهي، اتي پراڻو قبرستان آهي، جيڪو هڏن واري ڍوري جي ڪري مشهور آهي. هڏن وارو ڍورو ڪانٽر درياءَ ۾ پوي ٿو. ڪانٽر درياءَ جي اولهہ طرف تي فقيراڻي جتن جو ڳوٺ آهي.

لانياري درياءَ جي ڏکڻ ۾ مل ڪريڪ. ان جي اوير طرف ٽڪي جو ڳوٺ ۽ ديهہ ٽڪو آهي، جتي جت رهن ٿا. جڏهن ڪانٽر ڪريڪ مان اوير طرف مل ڪريڪ ڏانهن پاڻيءَ جو وهڪرو ٿيو تہ باغ واري يا واٽي واري درياءَ جي اولهہ طرف ۾ فقيراڻي جتن ۾ لکين جا وڏا ڳوٺ آباد هوندا هئا. باغ واري درياءَ تي ڪريم ڏنو شام جو ڪنهن وقت عاليشان باغ هو.

ڪانٽر ڪريڪ جي اوير طرف ۾ هڪ ڍورو نالي ڪوٺ نڪتل آهي، جيڪو پلاڻ ڍوري ۾ پوي ٿو اهو ڍورو ڏکڻ جي طرف هلي ڪري جهب درياءَ ۾ داخل ٿئي ٿو. جهب درياءَ جي ڏکڻ طرف کان گولائي ڪري اوير ۾ مل دريا

۾ ذڪر اولهه ۾ آمن وارو ڊورو آهي، جنهن ۾ پوي ٿو. جهب درياءَ جي اوپر طرف ۾ فقيراڻي جتن جا اڄ بہ گهر آباد آهن. ساموندي ۾ جيڪي ڊورا آهن، انهن ڪي درياءَ بہ سڏيندا آهن. ڇو تہ اهي دريائن جون ڇاڙون آهن. باغ واري درياءَ جي هڪ ڇاڙ اتر طرف ۾ شڪراني درياءَ سان هلي ٿي، پوءِ اهو روهڙي ۽ لانياري درياءَ سان ملي ٿو جتي ميران پير جو آستانو مشهور آهي، ان آستاني تي جت هر سال ميلو لڳائيندا آهن.

***

باب ستون

چاموٺ تڙ تي تي ڇٽا موٽر سائيڪل تي آيا، انهن مان هڪ ڇٽو هيٺ لهي، تڙ تي بيٺل هڪ خلاصيءَ کان ناڪئي ابو واڍي جي پڇا ڪئي تہ اُن خلاصي کين ٻڌايو تہ:

ادا... ابو واڍو پن پاڙي جي نئين واري بندر تي هوڙو ناهي رهيو آهي. اوهين اوڏانهن ويندا تہ ملي ويندو.

پوءِ اُهي ٽئي ڇٽا موٽر سائيڪل تي چڙهي اسماعيل عرف ڪُتيرو قاسماڻي جي تڙ تي آيا، جتي ڪيترائي هوڙا بيٺل هئا، انهن جي پاسي ۾ نئين وارو بندر هو. جڏهن اُتي پهتا، هنن ابو واڍي کي هڪ هوڙي تي ڪم ڪندي ڏٺو. ابو واڍو بہ دوستن کي ڏٺو تہ هوڙي تان هيٺ لهي اچي انهن دوستن سان خوشيءَ وچان ياڪر پائي [illegible] سوري جي پر ۾ بيٺل هڪ شخص کي آواز ڏنو.

ناڪئا گل حسن شيخ! ابراهيم حيدريءَ کان دوست آيا آهن، انهن لاءِ پاڻي ۽ چانهہ وٺي اچ. پوءِ گل حسن شيخ مهمانن سان هٿ ملائي هليو ويو تہ ابو واڍي دوستن کي ٻڌايو تہ هي گل حسن شيخ هوڙي جو مالڪ آهي. ان جو هوڙو ناهي رهيو آهيان. ان جو هوڙو جهري پيو آهي. هوڙي جا داسا، پيرچا ۽ فيڙو لڳائي رهيو آهيان.

ناڪئا طالب ڪڇي ماحول ۾ ڪچهريءَ جو رنگ پرينڊي پراڻيون ڳالهيون ياد ڪندي ابو واڍي کي چيو.

ادا... ابو! ياد اٿئي هڪڙي پيري يونين ڪائونسل ۾ ڪلچر پروگرام ٿيو هو اُتي سنڌي ڪلام رڌم ۾ ڳايو ان وقت محمد علي شاهہ سان گڏ هڪ انگريز آيو هو اهو تنهنجو ڪلام ٻڌي، ڪلام جي آن ۽ رڌم تي هال ۾ نچڻ

لڳو. انهيءَ واقعي کي ٽيرنهن سال گذري ويا آهن.

ادا... ابو! اهو ڪلام پڙاءِ...؟

ناڪئو ابو خوش ٿيندي چيو.

ادا طالب ڪچي! هير اهو ڪلام ياد نه پيو اچي، هير توکي بيو ڪلام پڙايان ٿو.

ايتري ۾ هوڙي تي ڪهه ماڻهو ڪني تي ويا. اهي ابو واڍي جو ڪلام پڙڻ لاءِ هوڙي تي چڙهي وينا. هڪڙو نوجوان تڪڙو تڪڙو هوڙي ڏانهن آيو. اهو اچي ابو واڍي کي جهڪي هٿ ڏنو ته ابو واڍو ان جو تعارف ڪرائڻ لڳو.

ادا...مارڪي (1) وارا هي نوجوان ريڙهيءَ جو رزاق راهي آهي، ريڙهيءَ جو سنو فنڪار ۽ منهنجو شاگرد آهي. پوءِ ابو واڍو ڪلام پڙائڻ لڳو.

اسين آهيون مير مهاڻا، مڇيون ماريون ٿا،
مڇيون ماريون ٿا، سانا ماريون ٿا،
هيرا ماريون ٿا، سوئا ماريون ٿا.
ڪڏهن پري اچون، ڪڏهن خالي ايئن گذاريون ٿا،
اسين آهيو مير مهاڻا، مڇيون ماريون ٿا.
اسين روز رڇ ناهيون، ڪري جوپ هٽون تايون،
ڪي سٽيا تا لڳايون، ڪي دقيون تا پڏون،
ڪي ناهيون رڇ نوان، پراڻا ساريون ٿا،
اسين آهيون مير مهاڻا، مڇيون ماريون ٿا.
اسين لانچون تا هلايون، تـه هلايون هوڙا،
جنهن ۾ نديڙا پار آهن، بيا پڪا پوڙها،
سيئيون گڏجي اسان کي، اگهه ۾ ڪين روڙا،
پيو وري تور جي ڪلو ۾ تا لآنئين چوڙا

اسين مشڪل سان پيٽ پاريون ٿا
اسين آهيون مير مهاڻا، مڇيون ماريون ٿا.
ڪي ريلون پٽون گهورين، ڪي گورين وڃيو ڪورا،
ڪي ڪٽيو ريچ ڪلهن تي، سي سائين وڃيو ڏورا،
ڪي ميڙيو ڏڦيون درياءَ تان، ناڻئين وڃيو پورا،
ڪي سنگل تانئين ڏنگريون وڃيو ڪوڪا جهلين ڇورا،
ڪي ڪوڪا تا جهلين، ڪي وجهين ڏوريون ٿا،
اسين آهيون مير مهاڻا، مڇيون ماريون ٿا.
ابو واڏي ڪڇهريءَ وارن کي چيو.
ادا... هن آخري بند ۾ مڇين جا نالا آهن.
ڪي ڇوڏيون، ڦاڙهون، منڍيون، ڪي ڦس ڦرا،
ڪي سٽيا، ڪُنبر، ڪنگا پيا ماريون ٿا مرا،
ڪي لوڙ ڪچڪ، ڪولگر، اچو پالجن پاليرا،
ڪاسا، مِتوءَ، مسڪا، پلا آهن پورا،
ڪي ڀنيون، ڇما، بانگڙا، ڪي ڪرڪن ڪانديرا،
ابو واڏا، انهن مڇين کي اوکين چاريون ٿا،
اسين آهيون مير مهاڻا، مڇيون ماريون ٿا.

ڪچهريءَ ۾ واهه... واهه ٿي وئي، پوءِ ناڪئو يوسف ڦلاڻي ڪجهه سوچي چوڻ لڳو.

ادا... ابو واڏا...! پاڻ ريڙهيءَ ۾ ڪانگ ناڪئي جي گهر ۾ محفل موسيقيءَ جون محفلون ڪندا هئاسين. جنهن ۾ انگريز عورتون ۽ مرد اچي ويهندا هئا، سي تنهنجي راڳ تي خوش ٿيندا هئا. اسان کي اهو پراڻو گيت ٻڌاءِ.

اها ڳالهه ٻڌي ابو واڏو سيني ويٺلن کي ريڙهيءَ جي پراڻين ڳالهين بابت ٻڌائڻ لڳو.

ادا... ناڪتا يوسف ڦلاڻي، ناڪتا طالب ڪڇي ۽ ادا ڪوثر صادق بلوچ آنجو ڪهڙو حال آهي؟

ادا... ابو! الله جو شڪر آهي، تون سڻاءِ تو جا ڪهڙا حال آهن؟

ادا... طالب! عيدون لڳيون پيون آهن، آنجو خير مان اچڻ ٿيو...

ادا... ابو! آياسين ڪنهن سان ملڻ، پوءِ تو ڏانهن ڦيرو ڪيوسين، هير تون حال ٻڌاءِ.

پوءِ ابو وايو دوستن کي چوڻ لڳو:

ادا... سيئي آيا، جي آيا... ڏنڊو آهي، ڪونہ سا تن تي.

پوءِ ناڪئو ابو دوستن کي ناڪئي يوسف ڦلاڻي بابت ٻڌائي رهيو هو.

ادا... منهنجو دوست ناڪئو يوسف ڦلاڻي اصل ابراهيم حيدري بندر جو آهي، اسان جي دوستيءَ کي ويهہ پنجويهہ سال ٿي ويا آهن. يوسف ڦلاڻي ڏاڍي پراڻي ڳالهہ ياد ڏياري آهي. ان ٽيم ۾ ٻڌڻ وارا محفل موسيقي کي سمجهندا هئا، داد ڏيندا هئا. اڄ اهو محفلِ موسيقيءَ جو قدر ڪينهي. پهرين دور راڳ لاءِ سنو هو. هن دور ۾ سنڌي موسيقي کي نظرانداز ڪري ڇڏيائون.

ادا... آءٌ هيڪو واقعو اوهان کي ٻڌايان ٿو تہ هيڪي جاءِ دوستن شاديءَ جي محفل ۾ اچڻ جي دعوت آهي، جڏهن اُتي محفل چالو ڪئي سون، آءٌ ڳاليان پيو تہ تيسين پوليس موبائيل آئي، ان جو صوبيدار هو تنهن چيو محفل موسيقي بند ڪريو اوهان ڪنهن جي اجازت سان محفل موسيقي ڪري رهيا آهيو.

ڪاڄ جا جيڪي مالڪ هئا، تن صوبيدار کي چيو.

هيءَ شاديءَ جي خوشيءَ جي محفل آهي.

اها ڳالهہ ٻڌي صوبيدار سپاهين کي آرڊر ڏنو تہ طبلا ۽ هارمونيم اهي سڀ گاڏيءَ ۾ کڻي بند ڪريو ۽ فنڪارن کي گاڏيءَ ۾ ويهاريون.

ان دور ۾ ڪاڄ وارا ملاڪ هئا، تن صوبيدار کي چيو اسين محل بند ٿا ڪريون.

پوءِ موبائيل هلي وئي، ايتري ۾ به سپاهي آيا. اهي محفل ۾ ويهي رهيا. انهن مالڪن کي چيو توهين شاديءَ جي مٺائي صوبيدار کي ڪارايو پوءِ پلي محفل چالو ڪيو. سپاهي مالڪ کان مٺائي وٺي هليا ويا.

پوءِ صبح تائين اسان محل ڪئي سون.

ادا... ان ٽيم ريڙهيءَ ۾ ادبي محفل ۽ موسيقيءَ کي ريڙهيءَ جا ماڻ چاهه سان ٻڌندا هئا. ريڙهيءَ ۾ جيڪي ماڻهئا. سي شوقين راڳ جا هئا. اهي گهڻو راڳ کي پسند ڪندا هئا. سي مِٺو ڪڇيءَ جي محفل ۾ چاموڻ غفور اڻ جو والد صاحب غلام محمد چاموڻ مِٺوءَ ڪڇيءَ جو راڳ شوق سان ٻڌندو هو ۽ ريڙهيءَ جو سچڻ هو.

ايئن چئي ابو وادو هيڪ گيت ٻڌائڻ لڳو.

نهاري سير ۾ سيران، سچڻ تي سج لٿي ماريان،
آکين مان رت ڦڙا روئي، هنئين تان هار جيئن هاريان،
ڪري ارمان اوسيئڙا ادن لايون اويرون اڄ،
نٿا ماگر موٽيا منهنجا، مگر مانگر ڪنهين نه ماريا.
سنيالج گيڙ کي گهاتو اٽئي ڪوڪٹ ڪلاچيءَ ۾
اٽئي اسرار اونهيءَ ۾ اتس ڳچ جيترا ڳاريا.
ٻلا بيڙا ڪٺي ٻالا، چڏين پاتار ۾ پيچرو
ڪري ويريءَ مٿي وارو وارثن جا وير جنهن واريا.
مٺو مهراڻ کي ڏٺي، اُچت آٽي ٻاهر اچليون،
اجان عبرت ڪندو اُن جو ڏسڻ سان ڏيل جنهن ڏاريا.
اٽئي اسرار اونهي ۾ رکج اونو اهو احمد.
نه لاهو لاهه جو غم لاهج، جي لهرين لال للڪاريا.

ابو وادي جي گيت ڪانپوءِ ريڙهيءَ جو نوجوان فنڪار رزاق راهي محفل ۾ ويٺلن کي مائي حوا جي ياد ۾ هڪ گيت ٻڌائڻ لڳو.

ميربحـــرن ۽ مهــاڻن كـــان ميـــاڻيون ڪِـــنهن كســـيون!
ڪُن ڪنارا، ڪپ ڪنڌيون، ڇڇ ڇاڻيون ڪِنهن كسيون!
مُـــورڙي جـــي مـــاڳ تـــي اڄ، ڌاڪ ڌاريـــن جـــي ڌســـو
راڄ ريلـــن تـــي رهيـــا تـــي، ســـي رهاڻيون ڪِـــنهن كســـيون،
تـــي هتـــي مهمـــان آيـــا، ملـــڪ جـــا مالـــڪ ٿيـــا،
ملڪيتون ماروئن كان پنهنجون ماڻتياڻيون ڪنهن كسيون،
جـــن ابـــن ڏاڏن كـــان آهـــي، ســـمنڊ جـــي ســـيوا ڪئـــي،
پنهنجون جاگيرون تنين كان اڄ اباڻيون ڪنهن كسيون.
رانـــد ڳـــرڳـــت جـــي اســـان جـــي ڪـــاهي پيئـــي قـــوم ۾،
وانگين، كان وَنجهه وتيون ۽ لِڪَ لِڪاڻيون ڪِنهن كسيون،
اي غفـــور شـــاهه ظلـــم جـــو ويـــو حـــد كـــان وڌي،
هـــت حـــوا جهڙيـــون هـــزارين راڄ راڻيـــون ڪـــنهن كســـيون.

پوءِ يوسف قلاٽي، طالب ڪڇي ۽ ڪوثر صادق بلـوچ ڪچهريءَ وارن كان ۽ ابو وادي كان موڪلائڻ لڳا.

ادا... ابو! هاڻ موڪلائي ڪانهي، بس سدائين گڏ. زنـدگي رهـي تـه وري ملنداسين. باقي محفل جو پراڻيون ڳالهيون ياد ڪري مزو اچي ويو. پراڻيـون ڳالهيون تازيون ٿي ويون.

صبح جي وقت سليمي پنهنجي پٽ کي تيار ڪري اسٽاپ تي آئي ۽ ٻين ٻارڙن سان اچي گڏ ويٺي، جيڪي اسڪول جي بس لاءِ انتظار ۾ ويٺا هئا. اُتان ايليءَ جو گذر ٿيو سا سليمي کي ڏسندي ان سان ملڻ آئي. پوءِ سليميءَ کي ڳيور ۽ ٻين ٻارن کي ڏسي ٽڏوساهه پري سليميءَ کي چوڻ لڳي.

ادي! اوهان جا ڳيور ڪهڙا چتال ۾ پوشيدا ٿيا پيا آهن!؟ ائين چئي ايلي خاموش ٿي وئي ۽ پنهنجي ڳيور جو احساس ٿيَ رهيو هوس، جيڪو ڇهن ستن سالن جي عمر ۾ نـاڪئن ۽ خلاصين سان گـڏجي هـوڙي ۾ چڙهـي

درياءَ تي شڪار جي لاءِ ويو هو.

سليمي سمجهه واري عورت هئي، ايلي جي ڇهري تي اُڀرندي لڪيرن ۽ ايليءَ جي آڪين ۾ آيل ڳوڙهن جي معنيٰ سمجهي وئي، پوءِ ايليءَ جي ڪلهي تي هٿ رکي چوڻ لڳي.

ايلي! جيڪر ڳوٺ ريڙهيءَ جا سيئي ٻيور پڙهن ته اسين ڏکن سورن ۽ عذابن کان بچي پئون. هنن ٻيورن کي پڙهائيو ته پنهنجو پلو تي پوندو.

سليمي ڳالهه پوري ڪئي ته اسڪول جي بس ملڪائي پاڙي کان آئي ۽ اچي هنن جي اڳيان بيٺي ته ٻار ڙا ڊوڙندا، مشڪندا، هڪبئي کان اڳ ڪڍندا بس ۾ چڙهندا ويا. ايلي ٻارن کي بس ۾ چڙهندو ڏسي سليميءَ کان موڪلائڻ بنا هلي وئي.

سليمي پنهنجي پٽ کي بس ۾ سيٽ تي ويهندي ڏسي خوشيءَ مان هٿ لڏي الوداع چئي واپس گهر آئي ۽ رڇ کي الارڻ ۾ لڳي وئي. سليمي اڄ خوش هئي، ڇڻ سوين اميدون، مرادون ساپائيتون ڏسڻ ۾ آيون. جو پنهنجي ٻيور کي اسڪول موڪلي ان کي وڏيڪ پڙهائڻ جون من ۾ سٽائون سٽي رهي هئي ته منهنجو ٻيور اسڪول ۾ پڙهي وڏو ٿيندو پنهنجي روزي ڪمائي سگهي ڪي سکيو رکندو. هير ناڪئو جانو هجي ها ته پنهنجي ٻيور کي اسڪول ويندي ڏسي ڪيڏو خوش ٿئي ها...

اهو سوچي سليمي جي آڪين ۾ پاڻي اچي ويو. سليمي اڃان انهن خيالن ۾ هئي ته هن گهر ۾ ڪنهن مڙد کي داخل ٿيندي ڏٺو ته هن کان ڇرڪ نڪري ويو ۽ وڏي دانهن ڪيائين.

اي ناڪئا جانو تون.....!

سامهون هڪ ماٺهوءَ کي ڏٺائين، جنهن جو ڏبرو ۽ هيٺو بدن، ان جي بت تي ۽ وارن ۾ سمنڊ جي ڪاري پاڻيءَ جو لوڻ ڄايل هو. سليمي ان کي ڇتائي ڏٺو ۽ ڪيس سڃاڻي ورتائين.

اچين، ڪٿ تنهنجو مڙد واپس اچي ته ڪونه ويو آ...؟

مائي سارو جي انهيءَ جملي سليميءَ جي اندرواري ڳالهه کي پڌرو ڪري ڇڏيو پوءِ سليمي سيني عورتن ڏي نهاري مائي سارو کي مخاطب ٿيندي چيائين.

هان... ناڪئو خير سان گهر پهتو آهي، ان جي لاءِ پوڙ ونڻ آئي آنيان، ماني پچائي رکي آئي آنيان...

هوٽل ۾ ويٺل عورتون سيني واري واري سان سليميءَ کي مبارڪون ڏنيون، ڪنهن چيو.

لي! وڏي ڀاڳ واري تو آئين، جو خير سان تنهنجو مڙد موٽي آيو.

هڪ عورت وات ۾ گٽڪو وجهي چپن تي مرڪ آڻيندي سليميءَ ڏي ڏنوءِ واڏايون ڏيندي چوڻ لڳيس.

اي سليمي! مبارڪ هجن ٿي، جيئن تنهنجو مڙد موٽي آيو تيئن ٻين جا به مڙد موٽي اچن، پنهنجن ٻچن سان ملن، تون دل واري هئينءَ جو پاڻ کي آتڻ ڏئي، مزدوري ڪري پنهنجي درد کي سنڀالي ويٺينءَ، ڪنهن کي پنهنجا سور ڪين جتايا. باقي ٻيون عورتون پنهنجن مڙدن جي وڇوڙي ڪري چريون ۽ ديوانيون ٿيو وڃن. مٿي مان مٽي ڪونه ڪڍن، سارو ڏينهن ويٺيون پار ڪڍن، تون هيڪي عورت ان، جيڪا غم ۽ وڇوڙي جو مقابلو ڪري پنهنجا هڏ ڏوکي ڪري، پنهنجو ٻچو سنڀالي ۽ پڙهائين پئي.

مائي سارو ٿيلهيءَ ۾ ٻوڙ وجهي اچي.سيلمي کي ڏيندي چيائين.

اي سليمي! هي ٻوڙ وٺ، تڪڙو گهر ڪٽي وڃ، تنهنجو ماڙو بکيو هوندو خوامخواهه هي مايون توکي مارڪي ۾ جهلي ويهي رهيون.

سليمي ٻوڙ وٺندي مائي سارو کي ڏوڪڙ ڏيڻ لڳي ته مائي سارو چيس.

لي! آءُ توکان ڏوڪڙ نه ٿي وٺان، تڪڙو گهر وڃي مڙد کي ماني کاراءِ، ٿڪل ۽ بکايل هوندو.

اي ناڪئا جان! تون...

ها... سليمي... آءُ آئيان، مِڪي پهرياڻين پاڻيءَ جو ڏول پيار تہ هوش ۾ اچان... پوءِ ڪو ٽڪر ڏي، بڪ ۾ صفا چٽ آهيان، پوءِ مِڪي گرم پاڻي رکي ڏي، بت تي لوڻ جايا پيا آهن، وارن ۾ لوڻ ۽ مٽي پئي آهي.

سليمي مٽ مان پاڻيءَ جو ڏول ڀري آئي، اچي ناڪئي کي ڏنائين. ناڪئو جانو پاڻيءَ جو ڏول وٺي پي، وري سليميءَ کي چيائين.

لي! اڃان ٻيو ڏول ڀري ڏي، اڄ ڪونہ لٿي آهي. سليمي جلديءَ ۾ ٻيو ڏول مٽ مان ڀري آئي ۽ جانو کي ڏنائين، پوءِ هنڌو ڪٽي پيپولو مان پاڻي اوتي ۽ ڪُل تي رکيائين. وري اچي جانوءَ جي لاءِ ماني تيار ڪئي، تيسين پاڻي بہ گرم ٿي ويو. بس ڪٽي غسل خاني ۾ رکي آئي تہ جانو ناڪئو تڙ ڪرڻ ويو. سليمي ڪوٺيءَ مان نوان ڪپڙا ڪٽي اچي غسل خاني جي در تي رکي ناڪئي جانو کي چوڻ لڳي.

جانو! آءُ مائي سارو موساڻي جي هوٽل تان ٻوڙ وٺي اچان ٿي، ماني پچائي ڇڏي آهي، تون ٿُبي(4) ڪپڙا بدلائي اچي ويهہ تہ آءُ ٻوڙ وٺي سگهو اچان ٿي.

سليمي اڄ ڏاڍي خوش هئي، هن کي سڀ ڪجهہ ملي ويو خوشي مان هن جو بدن مور جيان ٿلندو ٿي رهيو هر ڪم جلديءَ ۾ ٿي ڪيائين. هيءَ جڏهن مائي ساروموساڻيءَ جي هوٽل تي ٻوڙ وٺڻ جي لاءِ آئي تہ اتي ويٺل عورتون سليمي جي ٽڙندڙ ۽ خوشيءَ کان ٻهڪندڙ چهري کي ڏسندي حيران ٿي ويون، هڪ جٽي دل ۾ چيو.

سليمي ايڏو ڪِجا لاءِ خوش آهي؟

مائي سارو تنهن سليميءَ کي ڏسندي چيو.

لي! ڪِچ ڏينهن کانپوءِ آئي آنئين، ڪر خبر اڄ خوش پئي ڏسڻ ۾

(2) ٿُبي ونجهي غسل ڪري اچ.

سارو! تنهنجي مهرباني!

اٺين ڇٺي سليمي پنهنجي گهر ڏي تڪڙي تڪڙي هلڻ وئي.

ناڪئو جانو تڙ ڪري اچي پڙش تي ويٺو هن کي پنهنجي پٽ جي يادگيري آئي، ان بابت سوچڻ لڳو ايتري ۾ سليمي ٻوڙوني آئي، پوءِ ماني ۽ ٻاجي مڙس جي اڳيان اچي رکيائين.

ناڪئو جانو پٽ جي باري ۾ سليمي کان پڇيو.

لي! احمد ڪٿي آهي؟

ڙي! اسڪول ويو آ، پڙهي پيو...!

جانو اها خبر ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو پوءِ سليميءَ کي چيائين.

واهه... واهه سليمي! اهو ڏاڍو سٺو ڪيو پر تون ڏوڪڙ ڪٿان آندا...؟

ناڪئا! تنهنجي وڃڻ ڪانپوءِ الو خلاصي ريچ الارڻ جي لاءِ ڏٺي ويندو هو ۽ ڇاپري ۾ سانا چلڻ ويندي هيس.

خلاصي گُهچ بہ مدد ڪندو هو اهو ريچ جون پتيون الارڻ لاءِ ڏيندو ۽ روز ٽي سئو رپيا مزدوري ڏيندو هو. مِکي چيائين آءٌ هير ريچ ڪونہ الاريان، پوءِ بين ناڪئن کان ريچ الارٽن جي لاءِ وٺي اچي مِکي ڏٺي ويندو هو. انهن پئسن مان ڳيور کي پاريندي هيس، ڪپڙ لٽا وٺي ڏيندي هيس ۽ اسڪول ۾ داخل ڪرائي آيس، ڳيور پڙهي پوندو. مِکي درياءَ جو الڪو تہ ڪين ٿيندو وڏو ٿي نوڪريءَ سان لڳندو.

ناڪئو جانو ماني کائيندي سليميءَ جي ڳالهہ ٻڌندو رهيو سليمي هٿ سان مِکين کي هڪليندي رهي، پوءِ ناڪئي جانوءَ جي منهن ۾ نهاري چيو.

ناڪئا! هان... سٺائي ڪِٿ هئين؟

لي! آءٌ توکي شلايو (2) ڪِين، مون جو هوڙو گهريو پيو آهي، تنهن کري ابراهيم حيدريءَ ۾ ناڪئي احمد وٽ هوس. ان سان گڏ درياءَ گهورڻ ويس، اسين حيدريءَ کان ڪورنگي نر ۾ اڏ ڪلاڪ جي وقت کانپوءِ

(3) شلايو: سٺايو: ٻڌايو.

پهتاسين، وري ڦتي نر وياسي، چاليهہ منٽن ڪانپوءِ چن درياءَ ۾ سڪوڙو ڪان ٿيندا ڪڏي درياءَ ۾ آياسين، پوءِ ڪاهي درياءَ، وري پٽياٽي درياءَ ڪان دبو درياءَ تي وياسين. ان ڪانپوءِ چاڻ درياءَ تي پهتاسين، پوءِ پاجهر وارو حجام نو ڪوبر، ترساٽي ڪانپوءِ گهوڙو درياءَ ڪان ٿيندا سنهڙي ۾ وياسين. سنهڙو نر ڪانپوءِ ڪانٽر، آمنوا، مل درياءَ، واڙي درياءَ ڪان هلندا ڪاجر، پوءِ سير درياءَ، پاڏالو درياءَ ڪان ٿيندا اسين بستا نر ۾ هوڙو بيهاري رڇ پوڪيو. ڪورنگيءَ درياءَ ڪان بستا نر تائين اسان ڪي چوويهہ ڪلاڪ لڳي ويا، اسين رڇ پوڪي سمهي رهياسين، جڏهن سار تي تہ ڏٺوسين تہ رڇ ڪنڌيءَ ۾ پالجي (3) رهيو پوءِ اسين رڇ گهريوسين پٽي، ان وقت سيئي خلاصي پنهنجي ڪم ۾ هجن، ناڪٽي جو خيال رڇ ۾ خلاصين ڏانهن هو. اتي انڊيا جي بوٽ آئي، ان جهلي ورتو پوءِ اسان ڪي ڇڏيو نہ ٿي. اتي ويهاريو وينا هئا. اسين انهن ڪي ٻڌايو چيوسين.

ڪنهن ٺاٽي يا جيل موڪلي ڇڏيو.

انهن اسا ڪي نہ ڪنهن ٺاٽي تي موڪليو ۽ نہ جيل موڪليو. اسين سيني ڪي ويهاري ويهاري پنج مهينا گذري ويا. پوءِ اسين سيئي هوڙي جا ماڙو صلاح ڪري پچڻ جو پروگرام بڻايوسين. پوءِ ٽپڻ هنڌ بسترا ۾ هوڙا سڀ ڇڏي اسين جان ڪٽي پڳا آهيون. اهي ستا پيا هئا، سو رات جو وقت هو هر ڪو لڪندو ڇپندو پچندو ڪو ڪيڏانهن وي تہ ڪو ڪيڏانهن، هر ڪو سر بچائڻ ۾ هو. آءُ پاڻيءَ منجهہ ترندو تيز لهرن جو مقابلو ڪندو ترندو رهيس پٽي، مِڪي سنهين مڇين جا چڪ بہ لڳندا رهيا، مڇين جي چڪڻ جو ڊپ ڪونہ هو پر انڊين نيويءَ وارن جو خوف هو پوءِ همٿ سان پاڻيءَ ۾ ترندو رهيس، ڪنهن وقت تيز طوفان ۽ برسات اچي وئي، پوءِ مِڪي لهرن اڳتي وڌڻ نہ ٿي ڏنو.

لي! ڪئين توکي جتايان، طوفان ۽ برسات جي ڪيڏي دب لڳي پٽي

(4) پالجي: لڳي رهيو، بيهي اٽڪي رهيو.

هئي!؟ پوءِ اها رات ورندي ٻيو ڏينهن پاڻيءَ منجهه لڳي ويو. ايتري ۾ آٿرڪي تڙ وارن مهاڻن جو هوڙو آيو تن جي خلاصين مِڪي پاڻي منجهه بيحال ڏسي ورتو پوءِ انهن مڪي پنهنجي هوڙ ۾ کنيو پاڻي پياريو ڪاڏو ڏناڻون تہ پوءِ ٻت ۾ جان آئي. آٿرڪيءَ وارن مهاڻن جو هوڙو ياڏالو درياءَ ڏانهن ويو پئي، ان هوڙي وارن مِڪي ياڏالو درياءَ جي اوپرندي ڪنڌيءَ جي تڙ وٽ اڪاريو. ياڏالو درياءَ جو ٻيٽ ٽريلو آهي، اتي ننڍا وڏا دڙا، تن متيءَ جي دڙن منجهان تيز هوا تي واريءَ جي لٽ اٿندي رهي، سا منهنجي آڪين ۾ منهن ۾ پوندي پئي رهي. پوءِ هوري هوري هلندو سانولو فقير جي تربت تي آيس.

لي! توکي اهو سلايان پيو تہ سانولو فقير جي اصل تربت ياڏالو درياءَ تي اهي، سانولي فقير جو پيءُ راڏا هو تنهن جي تربت....... آهي.

جانو ڳالهہ ڪندو ماٺ تي ويو. شايد ياڏالو درياءَ جي ٻيٽن ۾ گم تي ويو پوءِ سليمي هٿ هٽندي چوڻ لڳس.

جانو! ڪيڏانهن گم تي وئين..!!

نہ... نہ... لي... بس ياڏالو درياءَ جو منظر آڪين اڳيان اچي ويو.

ائين چئي جانو ٻيهر پنهنجي ڳالهہ کي جاري رکيو.

لي! آءُ اها رات سانولي فقير جي درگاهہ تي گذاري، ڪجهہ ٻت جو ٽڪ لٿو ٻئي ڏينهن صبح جي وقت اتان اچي هيڪي هوڙو وٺائو انهيءَ مِڪي ڪٽي سير درياءَ تي ڇڏيو پوءِ انڊين نيويءَ وارن جو خوف ذهن تان لٿو پنهنجي علائقي ۾ پنهنجن ماڻهن، ملاحن ۽ مهاڻن ۽ جتن سان پاڻ کي ڏٺو تہ وڏي دل اتي ويم. مِڪي سير درياءَ تان فقيراڻي جتن جي هوڙي کنيو تنهن اچي ڪاجر درياءَ تي ڇڏيو اتان احمد ڪاتيار جو هوڙو حاجي ابراهيم شاهہ واڙي واري جي درگاهہ تي وڃي رهيو هو آءُ ان هوڙي ۾ چڙهيس، ابراهيم شاهہ واڙيءَ واري جي درگاهہ تي آيس، ڪجهہ وقت احمد ڪاتيار وارن سان هوس، جيڪي باس باسڻ جي لاءِ ابراهيم شاهہ واڙي جي درگاهہ تي آيا هئا.

شام جي وقت هيڪي هوڙو ڪانئر درياءَ جو مليو تن هوڙي وارن مِڪي ڪانئر ڪريڪ تي چڙهيو.

ناڪئو جانو ماني ڪائيندو رهيو ۽ ڳالهہ بہ ڪندو رهيو پوءِ سليمي ڏانهن ڏسي وري چوڻ لڳو.

لي! ڪانئر ڪريڪ تي ناڪئا ۽ خلاصي جهجها دوست هجن، تنهن مِڪي پاڻ وٽ وهايو اها رات آءَ انهن وٽ گذاري، پوءِ پنهنجي هوڙي منجهہ ويهاري مِڪي ريڙهيءَ چڙهي هليا ويا.

ناڪئو جانو ماني ڪائي هٿ ڌوئڻ لاءِ اٿيو هيءَ پپولي مان پاٽي جي چل پري هٿ ڌوئي خوشيءَ مان سليمي ڏانهن ڏٺو پوءِ مشڪندو پڙش تي اچي وينو. سليمي ٿانو ڪٺي پپولي جي پرسان رکي واپس آئي تہ ناڪئو جانو ڪيس چيو.

لي! سچ پچين تہ سارو ٽڪ، بٽ جو سور وسري ويو. مِڪي تنهنجي اوڏ هوندي هئي، ڳپور جي ڳڻتي ٿيندي هئي ۽ تون هيڪي ڪيئن گذارو ڪندي هوندينءَ..!!؟

سليمي هٿ وڌائي ناڪئي جانو جي هٿ کي پڪڙي چوڻ لڳي.

ناڪئا! آءَ ڏينهن رات تنهنجي انتظار ۾ گذاريندي رهيس. مِڪي خلاصي آلوءِ گُهچ ريچ الارڻ لاءِ ڏئي وينداهئا، گُهچ کي ناڪئا ريچ الارڻ جي ڏيندا هئا، سي مِڪي آٽي ڏيندو هو ۽ چوندو هو.

لي سليمي! تون اوڏ نہ ڪر، هير آءَ ريچ الاريان ڪونہ، مِڪي ناڪئا ريچ الارڻ جي ڏئي وينداهي ريچ جون پٽيون سپ توکي آٽي ڏيندس.

آءَ ريچ الارڻ ڪانپوءِ سانا صاف ڪرڻ بہ ويندي هيس، ائين پنهنجي ڳپور جوءِ پنهنجو پيٽ پاريندي هيس.

ناڪئو جانو خوش ٿيندي سليمي کي پنهنجي پاڪر ۾ ڪري چڙهيو.

ايتري ۾ در وٽ ڪنهن جي اچڻ جو آواز ٿيو. ناڪئي جانو در ڏانهن ڏٺو تہ

سندس ڳيور اسڪول جي پوشاڪ ۾ تيلهو ڪنڌ ۾ ڪيون بيٺو هو. ڳيور جي نگاهه جيئن پيءُ جانوءَ تي پئي ته ڪنڌ وارو تيلهو لاهي ڊوڙندو تيلهو پڙش تي اڇلائي، اڇي پيءُ کي پاڪر پاتو جانو پٽ کي ڳراٽڙين سان وٺي ويو سليمي اتي پٽ جو تيلهو کڻي ڪوٺيءَ ڏي هلي وئي.

ناڪئي جانوءَ جي اچڻ واري خبر سڄي پاڙي ۾ پکڙجي وئي. اها خبر مائي سارو جي هوٽل ۾ ويٺل عورتن پکيڙي هئي.

ناڪئو جانو پٽ کي جهوليءَ ۾ ويهاريو ڳالهيون ڪرڻ لڳو. ايتري ۾ تي عورتون گهر ۾ داخل ٿيون انهن ناڪئي جانوءَ کي مبارڪون ڏنيون. سليمي ڪوٺيءَ مان ٻاهر آئي، عورتن کي ڏسندي.

ايلي.. صغري... شالي... اچو.. اچو..

ايليءَ جي هٿ ۾ تيلهي هئي، سان سليمي کي ڏيندي چيائين.

سليمي! هي توجي لاءِ آونگ آندا اٿم بند گيري جي ڏينهن ۾ آءُ سان سڪائي ڪتي رکيا هئا. منهنجي گهر ۾ بي ڪا هاج ڪانه هئي، اهي سانا رکيل هجن، سي کڻي آئي آهيان. صغري جي هٿ ۾ ننيڙڙي هڙ هئي اها بہ سليمي کي ڏنائين. پوءِ ايليءَ چيو.

سليمي! آونگ جي باري ۾ شاهه سائين عبداللطيف جو بيت آهي ته:

ايلي ۽ صغري جا ٿورا مڃيندي سليمي چوڻ لڳي ته آءُ اهي ٿورا ڪيئن لاٿينديس.

سليمي! ائين نہ چئو... اسين شام جو وري اينديون سين. پوءِ ٽئي ڄڻيون هليون ويون.

ناڪئي جانوءَ جي خبر ريڙهي وارن کي پئجي وئي، شام جي وقت ناڪئي جا دوست، مٽ مائٽ، ناڪئا ۽ خلاصي سيئي هن جي گهر ڏي اچڻ لڳا.

ناڪئو جانو نوان لٽا ڪپڙا پائي ويٺو هو. هن پنجن ڇهن ماڻهن کي گهر جي در وٽ ڏٺو تہ انهن کي چيائين.

اچـــو... اچـــو... منجهـــــ ويهـــو

ناڪئوجانو اٿي بيهي هر هڪ کي نالي سان سڏيندو ويو.

"اچـو.. اچـو ناڪئا حسين ورياڻي عـرف دماني،

ناڪئا! اسماعيل قاسماڻي عرف لشڪري، اچو

ناڪئا! عبدالله ملڪاڻي عرف لونگاڻي،

ناڪئا! حاجيّ اسماعيل عرف حاجي ڪچا.

سائين يونس خاصخيلي اچو

ادا.... فيضو خاصخيلي، اچو.

ناڪئوجانو سيني کي نالن سان سڏيندو ڪيڪاريندو ۽ خوشيءَ مان انهن ٻان پاڪر پائي مشڪندو هٿ ملائيندو ويو. پوءِ سيني کي پڙش تي ويهڻ جي لاءِ چيائين.

ناڪئوجانو گهر واريءَ کي آواز ڏنو.

اي ٻليمي! هان ڪا چانهه ڪاڙهي وٺ، ناڪئا آيا آهن ملڻ جي لاءِ تن سان ماڻڪو ڪريان.

پوءِ ناڪئي سيني کي پنهنجي ڳالهه ٻڌائي، ڪيئن سندن هوڙو بستا درياءَ تي جهلجي پيو هو.

ناڪئو حسين دماني مبارڪون ڏيندي ناڪئي جانوءَ کي چيو.

واهه... ناڪئا واهه!! خوش نصيب آن، نـه تـه جيڪي جهليا آهن، آهي سلامت گهٽ ايندا آهن.

پوءِ ناڪئو اسماعيل چوڻ لڳو.

ناڪئا جانو! توکي مبارڪون هجن، مڪي ڏاڍي خوشي تي آ، آءٌ سيني کي دعوت ڏيان ٿو وراند منهنجي اوتاري تي اچي کائجو.

ايتري ۾ چار ڄڻا ناڪئي جانوءَ سان ملڻ آيا، انهن کي ڏسندي ناڪئي جانو وراڻيو.

ادا... غلام نبي جت

ادا... حاجي خادم علي شيخ

ادا... ڊاڪٽر جليل ڪتي

ادا... حاڪي ابوبڪر خاصخيلي

اچو... منجهه اچو... پڙش تي ويهو. ناڪئو جانو انهن نون مهمانن سان خوشيءَ وچان ملندو خوش ٿيندو انهن سان گڏ پڙش تي وينو تہ هن جي گهر واري پينگهيءَ مان آواز ڏنو.

اي ناڪئا! چانهہ تيار آهي..!

ناڪئو جانو گهر واريءَ جو آواز ٻڌي پڙش تان اٿيو پينگهيءَ ۾ گهڙيو تہ سليمي ٿالهہ ۾ چانهہ جا ڪوپ رکي ناڪئي جانوءَ کي سڏ ڪندي چيو.

اي ناڪئا! هي چانهہ دوستن ۽ ناڪئن کي پيار...

ناڪئو جانو چانهہ کڻي آيو ۽ دوستن کي ڏيندو ويو تہ هن کي در جي ٻاهران سڏ ٿيو.

اي ناڪئا جانو! گهر منجهہ آنئين؟ ناڪئو جانو وراڻي ڏيندي.

ها... ها... آهيان... منجهہ اچو... ٻيا دوست بہ وينا آهن... اچو...

ايتري ۾ تي ڄڻا گهر ۾ داخل ٿيا تہ جانو انهن ڏانهن ڏسندي ڪين نالن سان سڏيندو ويو.

ادا... محمد حسن واجا بلوچ

ادا... ايوب شان خاصخيلي

ادا... سعيد بلوچ. اچو... ويهو

پوءِ اهي مهمان پڙش تي ٻين مهمانن سان گڏ وينا. ناڪئو انهن مهمانن جي لاءِ چانهہ کڻي پينگهيءَ ڏانهن ويو ۽ ڪلاڪ کن سيني مهمانن ناڪئي جانوءَ سان خبرون چارون ڪيون. پوءِ موڪلائي هلڻ لڳا تہ ناڪئو حسين دماني ٻيهي رهيو ۽ ناڪئي جانوءَ کي چوڻ لڳو.

ناڪئا! تون جو هوڙو گهريو رکيو آهي، توکي ڏوڪڙ ڏيان ٿو تون هوڙي تي وادو بيهار ۽ ڪاٺ وٺي اڄ پوءِ ڪم ڪار شروع ڪر. هوڙو تيار ڪري پنهنجو گذر سفر ڪر.

اها ڳالهه ٻڌي ناڪئو جانو ڏاڍو خوش ٿيو.

شام جي وقت عبدالغفور چاموٽ تڙ تي ريڙهيءَ جا فنڪار پنهنجن سازن سميت آيا. استاد عبدالله ملڪائي جيڪو گند (سنهي مڇي) جو واپاري هو ان جي دڪان ۾ محفل موسيقي رکيل هئي. ناڪئو جانون ۽ ان جا دوست به محفل ۾ آيا. عبدالغفور چاموٽ بندرگاهه ريڙهيءَ جو مُکيه ۽ وڏو بندرگاهه آهي، تڙ تي ڪيترائي هوڙا ۽ ٻيڙيون بيٺل هيون ۽ مڇي ڪٽڻ جي لاءِ ڏاتسنون به بيٺل هيون. هوري هوري ريڙهيءَ جا نوجوان، ٻار ۽ وڏي عمر جا ماڻهو ڪٺي ٿيندا ويا، هر هڪ جي چهري تي خوشيءَ واري مرڪ هئي، هو پنهنجي فنڪارن کي ڏسي هڪٻئي سان کل ڀوڳ ڪندا رهيا.

استاد عبدالله ملڪائي عرف ننڍڪڙيءَ ڏوهڙو پيش ڪيو.

تنهن کان پوءِ استاد ابو وادو ريڙهيءَ جي جهوني فنڪار محفل وارن کي گيت ٻڌايو.

ہم ملاح مچھلی والے، دولت والے ہیں
ہمیں اور دنیا کہتی ہے، سمجھ یہ کنگالے ہیں
کمزور نہ ہماری کشتی ہے، دریاؤں میں موج و مستی ہے
ہم کو آگے جانا ہے، وہاں پر ہماری بستی ہے
ہمارے تو ادھر باندھے ہوئے جالے ہیں
سمندر میں جب جاتے ہیں، تو تیز ہوائیں بھی آتی ہیں
لہرون کا سینہ چیر کے، پھر ہم اپنی منزل پاتے ہیں
ہم آندھیوں اور طوفانوں کے تو پالے ہیں
کشتی میں ہمارا سفر ہے، بس اللہ کا یہ شکر ہے
آج نہیں تو کل ملے گا، یہی ہماری صبر ہے
ہم برسوں کا یہ دکھ سکھ ، سہنے والے ہیں
ماہیر ہماری ذات ہے، یہ سچی بلکل بات ہے
ابو واڈا جہاں بھی جاتا ہے، رحمت اللہ کی ساتھ ہے
ہم بیچ سمندر اللہ کے حوالے ہیں، ہم ملاح مچھلی والے ہیں۔

ڳوٺ، چنيسر ڪراچيءَ کان آيل نوجوان فنڪار حميد لاسي سريلي مٺڙي آواز ۾ مهاڻن جي معاشي زندگي ۽ انهن جي گذر سفر جيٰ حوالي سان گيت ٻڌايو.

مڇيءَ تي آ گذر اسان جو
رڃ ڪلهي تي يارو
يارو اسين ڪونہ ڪيون ٻني ٻارو
سياري اونهاري پاڻيءَ ۾ رهون ٿا،
پلي وسي پيو پارو
يارو اسين ڪونہ ڪيون ٻني ٻارو
ٻيڙين ۾ چڙهي مزدوري ڪريون ٿا،
گهمون لانچن ۾ ڪارو
يارو اسين ڪونہ ڪِيون ٻني ٻارو
رڃڻ تي رهي اوجاڳا ڪريون ٿا،
وجهون مڇين ۾ مارو
يارو اسين ڪونہ ڪِيون ٻني ٻارو
الانا گراٺا غريب آهيان مان،
مولا ورائيندو وارو
يارو اسين ڪونہ ڪِيون ٻني ٻارو.

[illegible] ٻارن ۽ نوجوانن ۽ وڏي عمر جي ماڻهن فنڪار کي داد ڏيندي زور سان تاڙيون وڄائيندا رهيا.

ڳُهچ پنهنجي مخصوص انداز سان نچندي جهمر هڻندي سيڻي جا ڏيان ٻاڻ ڏانهن ڇڪائي ڇڏيا. پوءِ ڪيترائي نوجوان ڳُهچ سان گڏ جهمر هڻڻ لڳا. ڳُهچ جهمر هڻندي شعر چيو.

تاڙيون تاڙيون زور تاڙيون،

پيو فنڪار ٿا چاڙهيون.

محفل ۾ ٺهڪڙو مچي ويو. هن محفل ۾ ڪاروچاڻ ڪان آيل الهڏنو خاصخيلي ۽ جليل ڪتي فنڪار کي داد ڏنو. ان کان علاوه ريڙهي جا ماڻهو عثمان ڪاتلي ملڪائي، قاسم جت، نواز دبلو بهادر علي عمراڻي، عبدالقادر موساڻي، سومار علي موساڻي، سائين جمن موساڻي، سيٺ گل محمد موساڻي، شعبان موساڻي، شهزاد موساڻي، رشيد موساڻي، محمد جمن موساڻي، علي محمد موساڻي، جميل احمد موساڻي، ابراهيم ملڪائي، زبير احمد ملڪائي، اسماعيل ملڪائي، يامين ورياڻي، يونس موساڻي، محمد اسحاق ملڪائي ۽ ٻيا ڪيترائي ٻار ۽ نوجوان فنڪارن جي محفل ٻڌڻ لاءِ ايندا رهيا.

محفل وارن جي فرمائش تي ريڙهيءَ جي نوجوان فنڪار رزاق راهي موساڻي، سائين غفور شاهه جو ڪلام پيش ڪيو.

محفل رات جو ٻارنهين وڳي تائين هلندي رهي. پوءِ فنڪارن کي داد ڏيندي واري واري سان اچي پاڪرين پوندا موڪليندا هليا ويا.

***

Brother Mansoor is a renowned novelist and short story writers of sindhi language as Shah Latif says, “live through death so you can see the beloved's beauty”, likewise, brother Mansoor has witnessed salty waters of Rehri Marian by living through death. The way he has observed and portrayed the lives of fisher-folk in his novels is matchless-when these fisher folk plung themselves into deep seas and leave their hearths families behind, desolate. Brother Mansoor had had to live for 5 years in USA but is now preparing his return to the same salty waters, where he belongs.

Brother Mansoor has also worked on the dialect of Sindhi spoken in and around Rehri Marian and a produced research based work on the topic, which would help connect intellectuals of Sindh with fisher-folk of Rehri Marian.

Because a true, lovers and a good creator's words understand and portray reality and brother Mansoor is both.

Brother Mansoor has authored the following books:

1. Jeevan Leekha (Novel-2005)
2. Je Hyanu na Haareen (collection of stories-2005)
3. Zindagi Bhogg (Novel-2007)
4. Mitti aen Muhaana (Novel-2008)
5. M.Phil thematic and artistic similarities between sindhi and Siraiki Novels from 1871 to 2007 (Un Published)
6. Rehri Marian (Novel-2011)
7. Akhar Patti (Words of the coastal areas of Sindh 2014)

ABDUL LATEEF LAGHARI
Hyderabad, Sindh

Dated: 19-04-2015

ريڙهي مياڻ
منصور ٿلهو

PARAS HYD: 0300-3014195

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين " اُداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ "لُڙهندَڙ نَسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڦُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاڻُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسُل وارا پَنَ به مختلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، برندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڪُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَس پٽاندڙ وڌ ِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَياز علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪَٽين، جيڪي بہ ڪَٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسُل جا پَنَ سيني کي **چوء چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)